

ДУКЛЯ

№ 6

1997

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пришів.

DUKLA - literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, Prešov.

РЕДКОЛЕГІЯ:
ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор,
МІЛАН БОБАК
ІЛЛЯ ГАЛАЙДА,
ВЛАДИСЛАВ
ГРЕШЛИК,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
ФЕДІР КОВАЧ,
ВІТАЛІЙ
КОНОПЕЛЕЦЬ,
МИКОЛА
МУШИНКА,
ЙОСИФ ШЕЛЕПЕЦЬ,

Графічне оформлення
Ладислава Цупера

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік - 60 крон.

Адреса редакції:
080 01 Prešov, ul. Požiarická 15,
телефон: 733 435, 732 338

Комп'ютерний набір
EXCO s.r.o., Prešov,
телефон, факс: 091/725 061

Rozširuje PNS, objednávky na predplatné prijíma každá pošta, doručovateľ, predajňa PNS a stredisko PNS. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS a. s., ES-vývoz tlače, Košická 1, 813 81 Bratislava.

Мілан Бобак	
Об'ява	2
З розмови	2
Миттєвість	2
«У моєму ріднім краї»	2
Христос і ми	2
Передвістя	2
«Крізь вигадані перешкоди»	2
За наказом	2
Досада від саду	2
Юліус Панько	
Я щось зроблю!	3
Александр Галвонік	
Свербіння крові	7
Іван Яцканин	
Криштальники морозива у місячному сяйві	9
Петро Осадчук	
Пове прочитання історії	12
Володимир Петрук	
Країна Великочудія	16
Микола Неврлий	
Верланик української літератури	39
Леонід Мосендз	
«Як хочеться молитися часом»	48
«Мені здається: це когорті...»	48
Ми були	49
«Любий друже! Як кидати...»	49
Олена Рудловчак	
Він «посадив дерево, яке розростосся по всіх закутках Закарпаття»	50
Олена Горячко	
«Книжці читальній...» - 150	65
Ілля Галайда	
Сіяч на ниві народній	70
Дмитро Федака	
«Карпати, Карпати...»	75
Андрій Байцура	
Русини та українці?	77
Іван Ванат	
Кілька штрихів до питання дослідження духовної культури українців Пряшівщини	86
Олекса Мишанич	
Форум закарпатських українців у Києві	90
Микола Мушинка	
Вибач мені, жінко, що ти мене била	92
Юрій Муличак	
Неправдиві твердження	94
Зузана Ганудель	
Па шкоду нашої спільної справи	92
Іван Яцканин	
Науку залишили за дверима	98
Ян Мойдіс, М. Мушинка, Карел Секвент	
Монографія про українсько-французькі політичні взаємини	99
І за межами України можна працювати для України (-мм-)	102
Павло Василь	
«Князь Лаборець» - перша українська опера на Східній Словаччині	104

Мілан Бобак

З РОЗМОВИ

...А може, я уже не той,
та й ви признались у зневірі.
Нехай і кожен з нас ізгой, –
це краще, ніж двоногі звірі.

МИТТЄВІСТЬ

Я тільки-но
в тупому колі панства
спіймав себе на чванстві.
І заодно –
в душі вже відчуваю:
мені йти лиш до раю.

У моєму ріднім краї,
де, здавалось, зникло зло,
зганьблене дідівське поле
вигадками поросло.

А я тут шукаю
клаптик для врожаю.

ХРИСТОС І МИ

Він – символ праведної раті.
А ми з хреста немовби зняті.

ПЕРЕДВІСТЯ

Зима бере нас на приціл.
В повітрі вже німі погрози.
Сто тисяч невидимих стріл
готують нам майстри морози.

А потім прийде снігопад –
землі накриє вічні рани.
І білий вітер – снігу брат –
всіх зажене у світ омани.

ОБ'ЯВА

Наймуся пастухом,
до будь-якого стада.
За хліб, за дім зі сном,
де не осіла зрада.

Крізь вигадані перешкоди,
ми все-таки йдемо до згоди.
Збентежені, смішні, цікаві –
одні забуті, інші в славі.

ЗА НАКАЗОМ

Віднині
в країні
їудиних синів
скасовано
стан нерухомості:
усім йти
у напрямі
нового вітру!

ДОСАДА ВІД САДУ

1

У серпні –
нестерпні
дні батьківського саду
навіяли досаду.

То вихор із дощем
його катують безпощадно.
Тому на серці щем,
тому стою я безпорадно.

2

Сад дичавіє.
В кронах яблунь
людська черствість уgnіздилась.

Вільний від усіх спокус,
в шкаралупці болю
сад летить
аж за обрій
наших снів,
з мрією
про нове цвітіння.

Юліус Панько

Я щось зроблю!

Рішення прийнято: я повинен щось зробити! Насамперед із собою. Треба якнайшвидше вирватися із подібного стану, бо чим далі, тим більше люди відчужуються від мене. Може, і я від них. Не знаю, в чому шукати причину, чи воно вік, чи функція, або епоха така? Або, можливо, це якесь ясновидіння? У поведінці людей, у їхніх словах я завжди вбачаю щось інше, ніж те, що вони вдають.

Підлегла: «Пане завідуючий, це матеріали, які мала опрацювати хвора Козакова. Іван брався їх зробити, але боюся, що не зробить належним чином.»

Я: «Я хочу взяти цей підрібок, бо зайві гроші ніколи не зайві. Якби ти був людиною, то знав би, що син мій у вузі, а дочка збирається заміж...»

Всіх завідуючих, окрім мене, змінили. Підлеглі поздоровляють, але я в їхніх очах бачу смуток, в їхніх душах – тягар, розчарування від марної надії на підвищення новим керівником.

Краще було б, якби зняли й мене. Цього, відчуваю, і так не уникнути. По-дазвонили, кличуть на пиво... Яке там пиво?! Щось від мене хочуть, ось і все.

Знов озвався телефон – знайомий підприємець запрошує на вечірку разом з дружиною, гарантуючи веселу забаву. Знаю, знаю я ці його забави: спершу я дав згоду, щоб його фірма білила канцелярії, а тепер черга за фасадом. Якби хоч правду сказав, а не вважав мене за сліпого дурня. Або хоч і таке, що йому доподобила моя дружина, яку не проти звести... Цим я б міг принаймні пишатися!

Так, так – пи-ша – ти – ся!!!

Бо (це між нами) в постелі відчуваю її вдавану пристрасть. Тоді вона мріями біля Василя, від якого я її вирвав. Мимоволі думка залітає до Ірини, та ніколи не прикидалася, нічого не вдавала. Ох, Ірино!

Моя лисина світить, аж боляче від того. Червево стирчить, як пам'ятник над полеглим героєм. Дружина мене втішає, їй це, буцімто, не заважає, але я знаю, чому вона така співчутлива: яка інша поласиться на облізле опудало?

Я так само часто прикидаюся, брешу, аж сам себе боюся. Бо й сам починаю вірити власній брехні. Боюся, що вислів Яна Веріха «Не вір нікому, хто має над тридцять років» правдивий... Свій зовнішній вигляд я вже не зміню, але й байдужим до всього бути не можу. Оголошую собі війну! Людей кращими не зробити, але себе – чом би й ні? Зміню свої погляди. Позбудуся коханки (і так мені вже обридла. А я – їй). Буду шукати відвертості!

Це блискуча думка – поїхати до своїх! Але як? Робота не пустить... Нуж, буду поїхати в минуле, там людина знайде чимало зразків кришталевої щирості й неприхованої безпосередності.

*...Бачу себе десятилітнім, у червоних трусиках, обсмаленого канікульним сонцем непосидька, що крутиться довкола чоловічої компанії біля крамниці. До гурту підходить, поколисується на кривулястих ногах і спираючись на ковіньку, дідю Циглян. Дим із люльки обвиває видівлий капелюх: пуф-пуф-пуф...

Ну, точнісінько, як паровоз! Самого діда не видно, дим заважає, та й нащо мені його бачити, адже дідо – наш сусід, я його добре...

Праск! Це не по-сусідському дідова ковінка привіталася із мою сідницею, аж я, здивований, йорзнув по сходах униз.

– А ти чом такий, як тріска? – додав дідо ще й образи. – Не їси, а тільки бігаєш, то як із тебе буде хлоп?!

Ну, почекай, старий!!! Я добре знаю, що в голову цілують, а по сідниці б'ють, але щоб отак, без причини? Стривай, підеш ти колись до буди на потребу, то я тобі підкурю, ні, краще кропивою, так, так, пекучою, як зміїне жало...

Так і сталося... Але потім ціле літо мусив утікати перед дідовою ковінкою, а водночас почав більше їсти й частіше обмадував м'язи. Помститися я помстився, але сьогодні бачу, що дідо мав правду.

*... Селом волочиться у стоптаних, здертих до нікуди більше Андрій Писанський, жебрак, із неодмінною зайдою дрібних трісок та старого ганчір'я – це для вогнища, якби, не дай, Боже, накрила його ніч або негода десь поза селом. Він всюди дома, його стріха – кожна селянська хата. Де не постукає, – пустять, бо відженеш жебрака від хати – чекай нещастя, а притулиш – прийде радість.

– Ви чудуетесь мені?

– Що ти, Андрійку, ні, ні!

– А коли б чудувалися?

– То були б дурнями...

– А якби жандарі чудувалися?

– То були б найглупші...

До фальшу, якого Андрійкові й бажалося, люди (про всяк випадок) домішували крапельку щирості й поблажливості.

Чоловіки стоять перед крамницею з пляшками пива у руках і до Андрія:

– А ти де був, Андрійку?

– Та у Вапенику, на похороні – стара Вовканя померла.

– А як там було?

– Добре. Всі плакали, а я все це мав у гузниці...

Та й поволікся далі селом до вдови по жандармові, колоти дрова.

Не знаю, чи відвертості й сердечності прийшов кінець, або ці категорії більше пасують дітям чи людям з нижчою інтелігентністю, але мені вони не до смаку. Спогади? Цього замало. Політики з трибун розпинаються, що людям треба на решті повернути їх місце, мовляв, було їх відірвано від землі, то слід ту землю їм повернути.

Таки поїду!

Там у мене порожній дім по батьках. Покінчу з дотеперішнім способом життя, бо це може зробити і хтось інший. Не вмовляйте мене – їду!

За рулем донька, в неї новісінькі права водія в кишені, то чому мені перетомлюватися... Як тільки проминули першу хату в нашому селі, опускаю віконне скло, і в кабінку вривається чисте гірське повітря, я відчуваю, що я вдома, що земля жде моєї руки... За поворотом, облямованим потічком, навпроти Пещуха, майже посеред дороги на розчепірених ногах хилиться Мижо Срачків із сусіднього села. Донька, не встигши zareagувати, звиснула, я перехоплюю руль, і... нам пощастило обминати Мижу по насипу над потічком.

– Вісім годин лише, а воно, тварюка, вже очі залило! – обурюється дружина, докірливо дивлячись на мене.

– Він не наш, а з сусіднього села, – заспокоюю.

Повітря аж сичить у легенях, потічок щось наспівує, сусідські кішки чекають на здобич, бо мій заступ аж крає землю. Озирнуся – ох, та й поставна ж у мене жінка! Амінь, жодній з коханок до мене вже не дібрatisя! Вичищу спочатку стайню, а потім хлів. Спершу вистарчить і однієї корівчини та пацяти. Як добре, що не повалилася шопа, там буде трактор, і мені він пригодиться, і людям. То в лісі, то в людей, а все якусь копійку заробить. Артїлі краху не минути – це точно. Найкраще буде забрати назад свій ґрунт, а коли пошастить, то й більше – ось тобі й свобода. Не вдавана, а справжня, коли ти сам собі ґазда. Моя душа

скидає із себе перший, найтовщий, панцир міщуха. Ми, земляки, собі взаємно поможемо, треба лиш якось із ними зблизитися, знайти стежку до них. По дорозі дізнаюся, що магазин у колишній школі, де вчився і я. Здалеку видно, що він відкритий, бо перед ним інвалідна коляска Штефана Крячка, каліки від народження. Багато разів я тиснув цю коляску. Нині Штефан на моє привітання не реагує, бо є центром уваги солдатів-прикордонників, які сидять за довгим столом, збитим із смерекових дощок. Штефан з-поза бука цілиться костуром у фашиста, а прикордонники зацікавлено слухають вигадану історію про те, як дійшло до каліцтва. Може, він мене не впізнав?

– Федоре, ходи сюди, до нас! – гукнув мій колишній однокласник на прізвисько Албан. Він стоїть, спершись на заднє колесо трактора. Мене це потішило: перше привітання та ще й від однолітка! Усміхаюся у відповідь, певно, од вуха до вуха й прямую до нього... На півдорозі відразу «чвірк», а потім – «ляп» точнісінько на мою лисину. Перелякано підскакую, потім обмацую голову: на долоні болотяно-біла, слизька рідина. Регіт. Отаке привітання!

– Та й осел же ти, Фецю! – регоче Албан і нариває трави, щоб я міг витерти-ся. – Хіба не бачиш: трава навколо стовпа вибілена, а лелека не вибирає, хто тут гість, а хто домашній...

Оце і є та щирість і сердечність, якої праглосья?

Дивлюся на лелече гніздо і не пригадую, чи було воно колись у нашому селі раніше. А вже у вухо вривається хрипкий голос сусіда, Тим'яка, і віє гострим духом боровички:

– Нарешті! Думав, що вже не побачуся із тобою! Подивися на цих, угорі, – вказав рукою на гніздо, – а потім на тих, – простягнув руку в напрямі до Галадієвої хижі. – Ці угорі прилетять навесні парою, через літо виведуть молодих та й відлітають. А ті, що в хаті, прийшли вчотирьох, а їх тепер там не злічити, може, що й сорок чотири... Але відлітати не збираються. Мнюжаться, як миші. В хижі їм місця мало, то вже перелізли у stodолу й стайню. Напевно будуть прибувати буди по всьому дворі.

– Фецю, не слухай старого! – Албан зиркає на Тим'яка. – Тепер лає циганів, нарікає на них, але тоді, коли штат купував їм цю хату, а я пропонував її краще спалити, вони сперлися. А він перший!

– Чуєте його, дурня? Маєток палити! – сердиться Тим'як. – Блазень! – Що, директоре? Прибув купити нам по погаріку? – вітає мене старий Сливинський, усміхаючись беззубим ротом. – Не бійся, мі можеш купити, я не малий, таж мі скоро дев'ятдесят мине... І сам, як палець, жінка бити не буде, ані гризти, – по його щоках течуть слюзи. – Але ці, що бачиш... – махає рукою в бік присутніх.

Подаю руку Тим'якові, потім Сливинському. Я з ними погоджуюся, бо вони нагадали мені моє дитинство. Думаю, що це і є відвертість.

– А де робиш, Фецю? – випитується Цмар – поліцай на пенсії, а язик його не хоче слухатися.

– Так, в уряді...

– А ким?

– Та... начальником.

– О... Так потім довго там не будеш... Стара структура, ха-ха-ха!

Відвертий, але тупий осел з трьома початковими! Ціле життя пробайдикував у мундурі до пенсії, яку тепер проціджує. Відвертий то він відвертий, але щоб отак перед людьми?

– Мусиш зі мною випити! – нав'язується молодий Мірко Цмар і штовхає ліктем. – Мусиш! Знаєш, труна мені випала з рук. Моя вина, вислизнула.

Ллю в горло пекучу рідину і, нічого не розуміючи, співчуваю йому.

– Облиш його! – Албан відводить мене набік. – Мірко з Буглем не витримали, нахилися по очі. Сам знаєш, яка то робота... Не втримали труну, та впала, а небіжці Галі з-під віка голова вказалася... Люди відскочили, мов чорт від свяченої води – земля їй прийняти не хоче, кричати! Ну й дурні!!! Вона ще жила, а вже землею пахла. Піла без просипу. Ганьба на цілий світ. А цим двом що? Проп'ють допомогу по безробіттю, залізуть під перини та й ждуть дальшої.

Не знаю, що й сказати на це, але відчуваю, що земляків слід було б і пригостити (заради зближення, зрозуміло).

Заходжу в магазин-школу, або, якщо брати хронологічно, школу-магазин. Албан, як тінь, слідом. Жінки, що стоять у черзі, крадькома глипають на мене. Звичка наказує поручатися з чоловіками. Грицько-фірман із сусіднього селастискає мою руку так, аж кістки похрясують. Подаю руку прикордонникові, потім лісничому, Андрієві. Бридливо, а все ж таки простягаю її і Петрові Ваюсу. Він якраз чистить рурку, яку потім вставить у проколоте горло. Албан шепоче:

– Рурка металева, а здоров'я г..... не. Одні кажуть, що Петро вже лиш п'є та прикурює одну від другої, оце його й зажене до гробу. А інші навпаки: добре й так, що може випити й закурити. Хто їх збагне, цих людей?

Похапцем простягаю руку панотцеві та дякові, які ввійшли всередину. Албан інформує, що була тижнева панахида за Галею. Дячок до продавщиці:

– Наливай, нехай вип'ємо, бо душечка неспокійна!

Скло у вікнах магазину забряжчало, то з полегшенням видихнув, гальмуючи на останній зупинці, автобус. Він засичав, а потім виплунув із спітнілого черева приїжджих: одні прибули помилуватися навколишніми верхами, інші випорожнити батьківські комори.

Вже час було б йти додому, спушувати землю, але ж... Замовляю горілку – для всіх, і тих, що надворі. Албан охоче асистує при рахуванні й роздаванні чарок. Хлопи випили, але не помічаю в них навіть натяку на якусь вдячність. І це щире: ти пан, маєш гроші, то й купуй, бо наших кілька крон – то що? Дрібно-та, а буде ж день і завтра...

Пи-ги-ла я па-а-лінку-у-у – звискує раптово Мірко Цмар. Купую ще раз. Донька, що стоїть на дорозі, жестами наказує: берись додому! Ближче вона підійти соромиться. Також жестами відказую, що турбуватися нема чого, ще мить і повернуся.

Але стихія зближування вже цілком оволоділа мною. Так і слід – бути між своїми, близькими людьми, пережити хоча б одну весну із ними, а не на міському асфальті. Донині я лише мріяв про весну, а тепер буду її складовою частиною.

Атмосфера перед школо-магазином тим часом напружується. Стара Бугляня, купивши хліба та ще якогось дріб'язку, відганяє від магазину свого старого і сина. Ті стають дибки. Бугляня на ціле горло лає їх, але й це не допомагає. Кинувши їм між очі «ледарів» і «п'янюг», стара забирається геть, загрозивши, що вдома їм покаже, як пити палінку.

Я б від сорому під землю провалився, якби мене так шпетили прилюдно, а тим двом хоч би що! Тьху, ну й дурне ж у голову лізе... Таж моя на таке навіть нездатна, не те щоб...

– Гей, – тицьнув мене під ребра великим пальцем Албан, – ага... Ох, до біса! Донька зосереджено дивиться поперед себе, вчепившись у кермо, дружина вдає, що я взагалі для неї не існую... Машина, прошелестівши колесами, шмигнула мимо аж сколихнула повітря. Отуди, до біса! Не розуміють, вони дві абсолютно нічого не розуміють! Да-ми... Які там дами, такі собі міщанки... Чим більше приховує, що воно із села, тим більше видно, аж кричить... Справді, хтось кричить...

– Прокиньтєся! Прокиньтєся нарешті!!! Чуєте мене?!!

Продираю очі й нічого не розумію. Потім пам'ять починає світлішати, над собою бачу знайомо-незнайоме обличчя поліцейа... Що він хоче від мене, я ж купував... Двічі або тричі?

– Маю для вас неприємну звістку. Ваша дружина з донькою... нічого страшного, нічого... вони тепер у лікарні... аварія...

Заточуючись, повільно підводжуся й стою, спершись на шину від трактора. До мене підходить Терак, циган років тридцяти...

– Вуйку, вуйку, – улесливо починає, оглядаючись на всі боки, – продайте хату, а? Продасте, вуйку? Вам її не треба, а?

– Та йди ти...

А над нашими головами клацає дзьобом лелека, і мені здається, що цілий світ замашено болотяно-білою рідиною. Весна.

Александр Галвонік – сучасний словацький письменник, літературний критик, публіцист, перекладач (перекладає з французької мови). Працював головним редактором квартального альманаху «Літеріка», який найбільшу увагу приділяє словацькій літературній думці. Повість «Свербіння крові» (1996) є його книжковим дебютом. В сучасному А. Галвонік директор видавництва Спілки словацьких письменників.

Александр Галвонік

Свербіння крові

/уришок/

Я вмить зрозумів, що просторе приміщення з червоними килимами та історичними картинами на стінах є робочим кабінетом першого. Було в ньому дуже багато світла. Світло протікало великими вікнами, лилося з величезної кришталевої люстри під стелею, виникало в установці, замонтованій у стіні, відбивалось від налакованих меблів та дзеркальної декорації стін. Перший сидів за величезним чистим столом, на якому не було нічого крім його рук, і слідував за моїм приходом. Я не знав, на яку відстань можу до нього наблизитися. Тому й підходив обережно, а зі мною-і безліч моїх облич у дзеркалах. Я чекав якогось знаку, котрий додав би мені впевненості. Спершу я був щасливий, що не прийшов сам, що нас тут цілий натовп, хоч то були лише мої дзеркальні двійники. Потім, коли я зрозумів, що кожен зроблений мною жест із жахливою точністю водночас повторюють всі відображення в дзеркалах, мені стало моторошно. Їхні жести здавались мені смішними й недоречними, хоч абсолютно нічим не відрізнялись від моїх. Тому й почав ними економити, доки не залишився нерухомо стояти посеред приміщення віч-на-віч із першим. Тоді я усвідомив, що й він не один. І його всі обличчя в дзеркалах незворушно чигали на кожен можливий рух. Оскільки я зрозумів, як важко було мені зробити будь-який рух, тямив, чому й він не рухається і чому мовчить. З порозумінням дивились один на одного і остерігались, щоб не зосмішити себе. Не знаю, як довго могло тривати оце зворушливе порозуміння, але знаю, коли я мав його вже досить. Сталось це тоді, коли з глибин моєї пам'яті виринали мамине обличчя. Шановний товаришу перший, неспіливо звернувся я до нього. Я не прийшов прохати, хоч можливе і це, а прийшов, аби представити вам свою матір. Хоч вже давно померла, залишилась тут між нами. Ця чорна, згорблена і все життя постаріла жінка хотіла б і надалі роздавати свою жертву. Вона постійно чекає. Вибачила вилам, які прохромали її чоловіка, коли той вимагав підписати заяву до артілі від останнього кулака в селі, вибачила капеланові, який одружився з дружиною її сина, вибачила всім, які втекли з рідного села і лишили напризволяще вбогі нивки з розораними межами, вибачила синові, який зненавидів брата, бо вважав, що тому не місце в партії, з якої його викинули за необачний докір червоноармійцеві, який стріляв у портрет нашого президента. Моя мати ще постійно чекає. Даруйте їй вічний спокій і дозвольте, щоб я міг до неї підійти з чистою молитвою, без отієї важкої несної провини, якою мене притисло до землі її

довге вибачення. Хочу зустрітись з матір'ю! Перший на мене холодно глянув, здалось, що такими ж холодними стали й мої відзеркалення. Кров у мені похолола. Тому я й почав знову. Товаришу перший! Залишмо тоді матір матір'ю. Ми один з одним пов'язані, хоч і не знаю, що нас зв'яже. Якщо ти і є ота загадкова влада долі, яка зрівнює слабкуватих із сильними і дурних з мудрецами, яви мені, чи ти добро або зло, чи ти жорстокість або справедливість. Або ти – все, зв'язане так, як день з ніччю, а світло з темрявою. Надходить час великого примирення, ми всі повинні знати, як повелись зі священним даром нашої самотності, ми повинні розговоритись і відкритись кожному, щоб знову не попали у нові грізні сплоси. Допоможи мені знайти силу, щоб я вірив твоїй владі, допоможи мені брати в ній участь і бути її членом, думкою і п'ястком, зроби щось, аби я перестав сумніватись, аби не мусив виправдовувати своїх дій, аби не шукав себе там, де існує лише підробка під мене, моя занедбана частка, зневаги вартий символ мого буття. Скажи, що я нічого ще не зрозумів, переконай, що все, із чим я до тебе прийшов, смішне й дріб'язкове, переконай мене, що наші шляхи перетнулись, бо не могли не перетнутись, і саме там, де й повинні були. Товаришу перший, утверди мене, прошу, загуби у мені оту сволоту, яка розлилась по моїх жилах, щоб зневажити мене перед собою самим, відкляни мене, щоб я знову міг бути отим, хто вірить і хто не заблукав у оманному мареві часів. Мене почала свербіти кров. Поки я говорив, мої двійники в дзеркалах нерухомо позирали, пильно придивлялись до моїх вуст і залишали мене у моєму скам'янілому жаху самотнього. В їх зосереджених поглядах я відчував таку саму напругу. Перший нерухомо сидів і слухав. Слухав, або лише панував і не смів дозволити собі ніяких зворушень під час володарювання, яке до нього струміло з якихось таємничих, незбагнених джерел? Ох, втомлений Боже, чого ж мусиш панувати, коли не в силі? З усіх боків до мене почали наближатись прозорі перепони, тихесенько замикали мій простір і пресували повітря навколо мене, яким і так уже не можна було дихати. Перший! – вигукнув я. Все, що тут відбулося, – вигадка! Я скочив тобі на гачок, ти сільський дурисвіте! Усі, подібні до мене, прийняли твою безглузду гру. Лиш ти один ніколи не чув плачу людини, яка знемогла від зусилля схватись перед собою. Лиш ти один прийшов, і на твоїх губах не висіло жодного запитання. Тебе ніколи не турбували даремні революції, заворушення та запродацтва минулого. Лиш ти один був незаплямований страхом і готовий поглузувати з усіх наших побоювань, дріб'язкової мерзенності та хитрування, які не приносили полегшення. Заради тебе ми усували інших. Тобі ми довірили свою совість. Тебе ж ми обрали, бо не мали кому віддати свої зайві долі, яких ніхто не хотів. Тебе ж ми за те й слухали, присягали вірність і підкріплювали твою владу. А ти зрадив нас! І ти почав боятись! Перед страхом обгородився мовчанкою. Зі страху ти робив з нас акторів, які жадібно очікують ролей, котрі їм запропонує випадок, щоб нарешті кимось стали. З нашого страху ти набирався сил, став меденатом заляканих і щиро їм віддячувався за те, що бояться. Твій і наш страх стали владою, оскільки вони одне те саме. Лише ти перестав боятись страху з власної волі і необмежено став дурнем, яким ти був на початку, коли ми тебе вибрали. Ти став нашим посміховиськом! Ти зрадив і свою зраду даремно приховував під машкарою мовчанки й таємничості! Чекає тебе страшна кара! Розплатишся за нашу віру й легковірність. Твоє шахрайство викрито, дні твої підраховано. Вже не будемо заради тебе жертвувати ані донькою, ані дружиною... Вже не буде троянських воєн! Ти знову станеш сільським блазнем і будеш криваво жалкувати, що колись був кимось іншим. Очищується кров світу, і кожен стає спадкоємцем власної смерті. Ох, Боже, донечко моя!.. Зразу все трісло, й запанував байдужий присмерк. Неони сипали свою сіль у залякані очі.

*Із словацької переклав
Іван Яцканин.*

Іван Яцканін

Кришталіки морозива у місячному сяйві

Я вже бачу, дорогий мій читачу, як уже на самому початку хочеш знати все, що торкається персонажа цієї нелегкої розповіді. Вже на початку хочеш знати, як і чим все це закінчиться. Не хочу тебе розчарувати, але він справді не підсумовує і не вигадує кумедні або соковиті ситуації, він просто повільно старіє. Але я знаю: саме це для тебе й найцікавіше...

Якби 12-го вересня у провінційному містечку Н. хтось шукав редактора Павла Косицького, то близько 16 години знайшов би його у редакції «Миського кур'єра»: виклавши ноги на стіл, він пилюно дивиться то на телефон, то на друкарську машинку. Чорний широкий капелюх лежить на купі паперів і дотворює атмосферу цього підвечір'я.

У Павла сьогодні свято, тому так зосереджено слідкує за телефоном – мо' хтось пригадає. Телефон затято мовчить, ніби нікому не хоче заважати, нікого турбувати. А Павлові саме дзвінка треба, бо ж ніяких підсумків він не звик робити, а страх з плину часу – це вже минуло. А було й таке, що злякався, відчувши – старіє. Тоді на душі якось моторошно стало. Ніхто не дзвонить. Діти? Повертають, що їм позичив. Нема чого сподіватись. Тоді зійшло на думку таке неочікуване: хто б його у цьому місті переночував, якби лишився без домівки? Зняв ноги з робочого стола, рукою почував чоло, але так ніхто і не з'явився, хто позбавив би його від цього неприємного почуття.

Пригадав, як (був тоді малим хлопцем) інколи увечері стукав хтось у віконце хати і просив: «Переночуєте?» Бабуся тут же встає з ліжка, у снігах запалює ліхтар, відчиняє двері, і все робить так нечутно, завчено. Він ніколи не бачив, як на це дивиться дід, не знав його думки. Дід, правда, не спав, але увесь той обряд – це була її справа.

Павло пригадав, що коли йому востаннє розболівся зуб, то дав його вирвати, щоб позбутися болю. Зараз встане, знайде візитні картки своїх друзів (які там друзі!) кине їх між сміття і позбудеться отої дивної самотності.

Вставав повільно, не дивився на стіни, на книги, підійшов до вікна, глянув на вулицю; по обох її боках стояли машини, чекаючи на своїх господарів. Потім роздумав, знову сів за стіл, підпер руками голову і у такій нерухомій позі гіпнотизував телефон. Чорний капелюх чомусь нагадував вороняче гніздо.

Павло і зараз перечив би проти того, що частина його життя пропала в рядках, можливо, й важливих, менш важливих або й зовсім зайвих. Він траплялося не цінував час, бо той не був його власністю, а якщо й траплялося, то нехтував ним, не поважав, не здогадуючись, що одного разу усе це стоятиме проти нього. Втрати і знахідки. Та чи вже зараз робити підсумки? Може, ще щось залишилось, зістало трохи часу, аби його отак безцінно промарнувати. І при всьому тому йому здавалось, що до дна ще далеко.

Не знаходячи ніде спокою, він тягся з місця до місця. Завжди хотів, щоб навколо був гурт людей. І справді, коли він востаннє сидів отак спокійно, сам-самісінький? Коли перебирав, де всюди йому довелося побувати, то в голові виникала велика порожнеча, ніби насправді він ніде не був. А де ж оті, з ким зустрічався? Зникли, мов їх і не було. Одні щезли, інші зреклись. Він ділився з ними усім, а вони загадково усміхались. Гучний сміх зривався лише тоді, коли розказував прикраси, які йому довелося пережити, ситуації, з яких він виходив як дурень. Людям саме це до смаку. З ганьби

сміються більше, ніж тоді, коли почне говорити про макроекономічні результати, він же редактор-економіст. Кому ж цікаві й так незрозумілі цифри?

«Кому має хата згоріти, тому й згорить, хоч і в саме полудне», – так казав його дід, який мав право так говорити, йому ж двічі згоріла, але своєї веселої вдачі так і не втратив. Він знав, що робить помилку, та робив це й надалі – довіряв усім, хоча б і тому, що не хотів належати до тих, які вже не довіряють нікому, а пізніше лякаються власних снів і слів.

Так, так, час – не грєбінь, але голову чеше. Деколи йому хотілось бути отим колишнім пустуватим хлоп'ям, за вчинки якого зараз би, можливо, стало й соромно. Нічого дивного, час від часу прийде така хвилина, але ж скільки дитячого дивацтва у витівках дорослих – і ніхто не сміється, нікому не соромно. Він обурювався, коли його картали за те, що виходив за межі чужих уяв, їхньої моралі, як була обов'язковою для інших... Наплив злості переходив у сміх, яким знову переступав канони поведінки. Але ж він завжди хотів бути іншим, і не вдавано, не показно.

Гм, утікав од диму, а впав у вогонь. Павла не можна була зарахувати до тих, яких охоплює страх, коли у голову прийде таке, що не хочеться жити, бо ж оті з того ж самого страху й померти не годні. Вмів розвіювати турботи, але робив це абияк, бо вони повертались і горою поставали перед ним. Скільки йому ще дід наказував, щоб не довіряв усім, бо у декого палиця за спиною, або якась хитрість на думці. А нині сидить сам і не має тут навіть тих, які б бодай отою прихованою палицею помахали.

Смутком поле не засієш, ворога сльозами не переконаєш. Та зараз йому не хотілось ніякої філософії. Старі відомі правди його дразнили. Був час, коли намагався відрізнятись від юрби. Ні одяг, ні борідка, ні легковажна поведінка не відрізняли його від інших. Він був частиною тої юрби, бо думав, як і вона... Його покійна мати знала сина найліпше, тому часто дорікала, аби не дуже тримався юрби. В маминих очах він був занадто ніжним, вразливим – саме отаких юрба найскоріше поглине, спаскудить добро в душі. Може, вона боялась, щоб він не перейшов на сторону більшості, втративши своє обличчя, вдачу, врешті-решт, втративши і її. І мати не зберегла його. А що лишилось від її настанов? Павло гортає у пам'яті, як у кишеньковому записнику...

Юрба його мала за щасливця, крутилась довкола, щоб пізніше, коли все мине, викинути його, як непотрібне ганчір'я... Сталось це тоді, коли почав відрізнятись від усіх. Загнали його у власну мушлю, щоб ніхто не запримітив його самотності, і не лише у вчинках, але й в нарочитій неохайності, якою колись намагався висловити свій протест, невдоволення... Потрапивши в біду, він замикався у собі, налагоджував свої справи, приховуючи це від чужого ока... Зараз сам себе запитував, наскільки він розумний, коли втрачає душевну врівноваженість. Гм, розумний дурень... Який у цьому сенс, коли людині деколи якраз і хочеться отакої душевної несумісності?

Замкнув редакцію, зробивши кілька кроків, знову повернувся до дверей, перевірів, чи справді замкнені. На вулиці роздівлявся, де б купити сигарети. Загнув у тиху вуличку, де дикий хмель звився по парканах, хотів видряпатися ще вище, але ні за що не вчепившись, падав на той же паркан. Вузька вуличка і будиночки з низькими віконцями створювали атмосферу часу, який вже ніколи не повернеться. З-поза фіранок на нього гляділи лагідні очі бабусь. Може, його широкий чорний капелюх нагадував їм давню молодість, можливо, завдяки капелюхові він у їхніх очах ставав поважнішим.

Північний вітер вичистив і випрасував небо, вибілділий місяць виглядав як художньо-госмаку позбавлений твір. Вітер у кронах каштанів грався на примхливого парубка, перескакував з одного дерева на друге, аж зникав десь за містом, де міг посправжньому погасати. Павло неочікувано попав на вулицю, де стояли самі особняки. Вони пишались один перед другим і тим нагадували своїх господарів... Павлові спало на думку, що й він собі колись такого бажав. Правда, зараз у цьому не було ні крихітки заздощів. Йому скоріш стало смішно, коли пригадав, що недавно ще хотів купити старий, вже майже розвалений будинок, аби його відремонтувати... Дуже швидко зро-

зумів, що це якась прикмета старіння: самому собі довести, що чогось ще такі вартий...

«Хоч яка стара корова, та солі полиже», – це від батька чув, а батько, напевно, ще від свого. Пригадав це, коли ноги його самохить довели до затишного бару «Мелодія», який знаходився у сліпій вуличці, де кінчались особняки. У бар провадила трав'яна дорожка, обабіч якої виструнчилися низькі ліхтарі, а з боку лилась лагідна музика...

На стінах бару висіли сучасні картини, – ніякої глибокої думки, сама гра кольорів. Над прилавком, як грона винограду, звисали склянки, фужери на довгих ніжках. До тихого вечірнього світла плівли легесенькі тони піаніна. Павло сів за свій стіл. Офіціанти вже знали, що це його місце і заздалегідь клали записку «RÉSERVÉ». Присівши, він її акуратно клав під попільничку. Сьогодні він цього не міг зробити, за його столом сиділа дівчина. Він її знав, бо ж її можна було тут зустріти майже кожного вечора.

– Не буду заважати? – запитав замість привітання, кинувши капелюх на сусідній стілець.

Дівчина лише усміхнулась, бо він це висловив так, що не доводилося сумніватись...

– Повечеряєте зі мною? – в його голосі було стільки втоми, що вона не заперечувала. – Карле! – звернувся Павло до офіціанта. – На початок принесіть пляшку шампанського і морозиво.

Павло вів себе впевнено, без будь-якого зайвого вдавання. Тут він не повинен був грати. Все у нього виходило якось природньо. Нікому не хвалився, і нікого не попереджав, де і ким працює. Догадувався, що нема у нього ніякої слави. Все, здається, лишилось у німих рядках, які приховані в укомплектованих річниках газет.

– Я вас Офелією буду звати, – звернувся нарешті до дівчини.

– Чого? – запитала здивовано незнайома.

– Мені так подобається.

– Ви завжди робите тільки те, що вам до вподоби?

Павло вже давно хотів повернутись бодай у спогадах до тих часів, коли починав. Хотів зачерпнути аж десь із дна пам'яті, щоб добратись до того, чи танцював під чужу дудку, чи ховався за чужу спину. Шукав оту різницю між написаним і самим собою.

– Ви така гарна, що вам не до речі ставити подібні запитання, – доторкнувшись шампанського, дивився їй прямо у вічі. В його погляді не було нічого благального, не чекав ніякого співчуття. У цю мить він навіть боявся щастя, бо воно його завжди розпещувало, відбирало енергію, робило його млявим, повільно висмоктувало рештки натхнення. Зараз відчув, як повз нього промайнула легесенька тінь любові.

Холодне око місяця зазирнуло у вікно, кришталіки морозива заблищали у місячному сяйві. І сам не знає, чому саме нині пригадалось, як у підвечірню пору, сидячи біля багаття, дивився у полум'я, що постійно тяглося вгору, вище й вище, ніхто його не пригнічував, ніхто не змушував бодай на мить зупинитись.

У дверях появилася молодий хлопець у темно-синій джинсовій куртці. Уважно роздивлявся, потім напівголосно промовив:

– Лідо!

Дівчина швидко підвелася і попрямувала до дверей.

Павло також вийшов надвір, залишивши недопите шампанське і морозиво, яке повільно почало танути... Він помітив, як молода пара, обнявшись, зникає серед прохожих. На вустах у нього заграла гірка усмішка. Йому хотілось виляти себе, але, зітхнувши лише подумав: «Куди лізеш, дядьку!»

Ішов широким тротуаром міста, обминав перехожих, чорний капелюх своєю тінню приховував його зморшкувате чоло...

Ти розчарований, мій читачу? Павло повільно старів, а ти, може, хотів дізнатися, чи й боявся смерті. Здається, що ні, хоч врешті-решт... Ні, вочевидь, не боявся, бо знав, що його смерть вже не загоді нікому ніякого лиха. Він себе і смерть сприймав занадто тверезо, скоріш його жажало сьогоднішнє відкриття...

ПЕТРО ОСАДЧУК,

народний депутат України

НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ІСТОРІЇ

Невелика за обсягом і щільна за змістом та проникненням у глибини історії книжка Володимира Петрука включає всі передумови для того, щоб стати сенсацією. Вона, без сумніву,

вибухне, як бомба, в свідомості людей імперського виховання і мислення, що досі не сумніваються: історія держави російської цілком поглинає українську історію і сягає в минуле за межу тисячоліття. Водночас вона викличе подив або шок у пересічних, сказати б, начебто палаштованих на українські інтереси громадян, чії історичні знання і відчуття виколесані в міфічній колісці трьох братніх народів, якою пібило була Київська Русь.

Перш ніж висловитися щодо стержневої ідеї наукового дослідження В. Петрука, яке міцно оперте на запропоновану ним нову геополітичну концепцію і неспростовні аргументи і факти, повинен сказати про природу такого політичного явища, як погона імперських істориків та ідеологів тоталітаризму за минулим і давноминулим з метою його зміни, заміни та переінакшення.

Навіщо? Задля обслуговування своїх невідкладних потреб і досягнення далекосяжних політичних цілей.

Нині в складних умовах будівництва незалежної демократичної Української Держави, коли над суспільством тяжіють стереотипи імперського минулого і вчорашньої Системи, про це треба говорити на всіх перехрестях, відкривати людям очі, аби вони зуміли знайти для себе вихід з лабіринтів минулого, усвідомили свою сутність і, нарешті, добулися до свого майбутнього.

В сталінську добу широко відомою була пісня, в якій особливо виділялись слова «ми покоряєм пространство і время» – універсальна формула імперської тоталітарної держави. Простір справді підкоряли в буквальному сенсі слова: армія Муравйова, послана в Україну Ульяновим-Леніним, захоплює Київ і топить в крові Українську Народну Республіку. Ошалілі червоноармійці Фрунзе, повторюючи діяння царських стратигів-генералів, вдруге завойовують території Центральної Азії. Більшовик Орджонікідзе виконує роль провідника загарбників на свою Батьківщину, внаслідок чого 1922 року перестає існувати незалежна Грузія, гинуть тисячі й тисячі співвітчизників яничара-запродавця...

Словом, більшовицька імперія, як і її попередниця імперія Романових, починала з «підкорення простору». Оспівавши перші «успіхи», продовжувала свою чорну справу – згідно з ганебним пактом Молотова-Ріббентропа анексувала прибалтійські держави – Литву, Латвію, Естонію, поскубала Фінляндію та прихопила Західну Білорусь і Західну Україну, а на додачу й Молдову.

Отже, з високим поняттям «простору», здається, все ясно. Та й тепер без кінця чуємо про єдиний інформаційний, культурний, воєнний, економічний, повітряний, релігійний, євразійський, прикордонний, тобто, все той же імперський простір.

А як з підкоренням часу? Більшовики спочатку кинулись опановувати сучасність – зайнялися знищенням «ворожих» класів, політичних супротивників, згодом «всіх по-

пів», кронштадських моряків, українських селян та козаків з кубанських, а заодно й доєських станиць, казахських кочовиків, а далі різних мастей незчисленних «ворогів народу». Взятися й за майбутнє – відкинули «царство небесне» і пообіцяли всім, «хто буде з ними, а не проти них», Царство Земне – світле комуністичне майбутнє. Але реалізації цих доктрин, впровадженню їх у масову свідомість заважало минуле і давноминуле, які треба було також підкорити, при чому якнайшвидше й головне – остаточно.

Тоталітарна Система, засвоївши імперські методи царської Росії, діяла рішуче і досягла гігантських «успіхів». Минуле – історія, релігія, література, мистецтво, архітектури пам'ятки – зазнало печуваної екзекуції, переінакшення і фальсифікації. Минуле подавалось сучасникам в суворо дозованих порціях і у вигляді, потрібному Системі – тисячі видатних імен викреслено, бібліотеки спалено, мільйони документів знищено або сховано так, щоб ні одна жива душа не знала про їх існування. Всі засоби масової інформації – книжки, газети, журнали, фото, кіно, радіо, потім телебачення – все було під жорстоким і всюдисущим контролем.

У довірливих, бо засліплених, і невтаємничених, бо застрашених, громадян мало склалися враження, що весь попередній розвиток народу, до якого вони належали, і всього людства в цілому був спрямований виключно на одне – формування передумов для створення «найпередовішого» у світі терористичного, насильницького ладу під проводом комуністів.

Не дивно, отже, що в таких умовах Київська держава подавалась як складова історія Росії, ледь не всі українські гетьмани виявлялися зрадниками, патріоти України, борці за її волю – ворогами українського народу і т.д. і т.п. Тільки за роки державної незалежності України стали доступними сотні книг з історії, філософії, літератури, мистецтва, які впродовж довгих десятиліть були вилучені з науково-культурного обігу. Відкрито раніше засекречені архівні документи, в тому числі й більшовицьких вождів, оприлюднені страхітливі діяння репресивних служб і компартійних чиновників, прочитавши які, ми вжахнулися, по-іншому подивилися навколо себе, в іншому світлі побачили своє минуле і той світ, в якому живемо.

Навіщо «імперії зла» потрібно було підкорення простору й часу? Простору, щоб поширювати у світі свої маньячні ідеї, заселяти все нові й нові території посіями цих ідей, а часу – для того, щоб відірвати людину від попереднього розвитку людства, де діяли природні форми еволюції, успадкований досвід поколінь, предковична культура і мораль, релігія, а не голі соціальні доктрини і економічні схеми марксизму-ленінізму. Врешті, для того, щоб створити новий тип людини «гомо советікус» – без родоводу, без коріння, без національної самосвідомості, тобто, без усвідомлення себе як учасника безперервного історичного процесу розвитку власного, Богом даного, народу.

Саме тому, стверджує видатний французький письменник і філософ Альбер Камю, всяка імперія, підкоривши простір, береться за підкорення часу. Вона ладна відкинути будь-яку загальноприйнятну істину, доведену розвитком цивілізації, і тому заперечує історію. В нашому випадку йдеться про послідовне перекреслення імпершівістами історії України.

Імперська тоталітарна система, не маючи змоги відразу загарбати цілий світ, здійснити всесвітню революцію, переносить її в минуле, при чому не лише в національному, але й у всесвітньому масштабі, щоб знищити те минуле, яке заважає їй в сучасному маніпулювати свідомістю людей та проводити соціальні експерименти за допомогою всесильних, як хвалькувато переконували вожді, тому, що «правильних» догматів.

За життя мого покоління ми переконалися, що партійні керманічі займалися павіть постійним перелицюванням історії ВКП(б)-КПСС. Досить перегорнути сторінки відповідних підручників за останні тридцять років: при Хрущові переглядалось усе, що було при Сталіні, при Брежнєві – те, що було при Хрущові, при Горбачові – те, що було при Брежнєві. Отже, спотворювалась не тільки давня, але переінакшувалась і повітна історія. Так формувалась суспільна свідомість, заснована на доктринерстві й політичних фікціях.

Цим самим займаються нові більшовики, що звуть себе комуністами або соціалістами, використовуючи в дезінформованих масах людей благодатний для них ґрунт вчорашніх міфів і стереотипів, витворених тоталітаризмом. Тому процес очищення істи-

ни, відновлення історичної правди йде набагато важче, ніж реструктуризація економіки і переорієнтація виробництва на ринкові відносини. Виявляється, технологічні лінії легше замінити, ніж витіснити з голів закомплексованих людей хибні стереотипи й фальшиві цінності.

В цих нових суперечливих умовах, як наслідок системного вивчення багатьох наукових джерел з різних дисциплін про минуле, до читача приходять унікальна робота В. Петрука. Уявляю собі, як зреагує який-небудь ліворадикальної організації не тільки в Донецьку чи Криму, а й у самому Києві, прочитавши цю книжку – він пеминуче скаже десь так: – Не чіпайте спільну історію братніх народів! Таке може написати лише націоналіст, ворог спокопівної дружби українців, росіян і білорусів...

Щось подібне ми вже чули й читали не раз і не двічі. Ще в минулому столітті так само реагували на появу статті М. Костомарова «Две русские народности» (Петербург, журнал «Основа», ч. 3, 1861). Та настав час заглиблення в нашу справжню історію. А ті, хто досі із зятятістю «визволителів»-завойовників ладні співати «Ми покоряєм пространство і время», мусять зрозуміти: пипі і простір не той і час змінився.

А тепер конкретніше про прецікаве дослідження В. Петрука і його нову, науково обгрунтовану геополітичну концепцію.

За задумом автора, ця книжчина, покликана істотно, якщо не докорінно, змінити уяву широкого загалу про походження сусідніх з Україною білоруського і російського народів та виникнення їх країн – Білорусі й Росії. За советського періоду постановка цього питання супроводжувалася традиційною, затвердженою на рівні ЦК КПСС, термінологією про «три братні східнослов'янські народи». Крім того, панувала усталена в умовах «найпередовішого вчення марксизму-ленінізму» архаїчно-міфологічна теорія про Київську Русь як державу-колиску, яка ті народи породила і виховисала. Звичайно, роль старшого брата відводилась «великому російському народу», а українці й білоруси ходили в «братах молодших».

Але от приходять 1991 рік. Ситуація кардинально змінилася, Україна стала незалежною державою. Поступово замовкають голоси солженіциних, мешкових, касатових, та не змовкли жириновські, бабуріпи й лужкові. Росії ще довго доведеться звикати до факту існування України, не тільки як окремої держави, але й країни з глибоким історичним минулим, яке раніше вона приписувала собі.

Звичайно, й українські історики не сидять склавши руки. Окрім масового перевидання раніше недоступних праць, вони намагаються боротися з колишнім колоніальним станом «української радянської» історичної науки, виробити нову концепцію як власної історії, так і, в міру необхідності, історії російської та білоруської. Актуальність цих проблем очевидна. На недостатній обізнаності, а ще більше на тенденційному і, на жаль, досить глибоко закоріненому розумінні походження народів, паразитують численні антиукраїнські організації типу «Славянського єдінства», які мріють слідом за Білоруссю повернути й Україну до єдиної держави, а українців остаточно перетворити на малоросів.

Однак, на цьому нелегкому шляху українських істориків підстерігають пастки, розставлені колишніми хазяями в науці. Так, бажання встановити справедливості у теорії «трьох східнослов'янських народів» приводить до простої заміни позиції: був старшим братом російський народ, а став український. Та від зміни складових, як всі добре знають, сума не змінюється. «Братське» походження залишається нездоланою догмою. Спроба українізувати остогидлу «колиску», навіть приправлена лоскитним почуттям київського чи «праукраїнського» імперіалізму, аж ніяк не дає остаточного пояснення того внутрішнього (а не накипного ззовні) почуття відрубності українського народу, яке в слушний історичний момент виявилось у триумфальних результатах голосування на референдумі про незалежність 1991 року.

Рік підсвідомого чи несвідомого патріотизму минув. Користуючись складним соціально-економічним станом, недруги України намагаються похоронити українську національну ідею. А оскільки знищити Україну їм не до сили, то вони силкуються цілковито звести її до рівня Малої Росії. Судячи з кількості російськомовної «всукраїнської» преси, їм це до деякої міри вдається.

Володимир Петрук своєю книжкою якраз застерігає, що одного голосу генів замало, що «колиску» треба не українізувати, а викинути геть разом з родовою теорією про трьох братів та застарілою темрмінологією. На основі новітніх об'єктивних даних

археологів, до того ж саме російських, він дає цілком оригінальну геополітичну схему ранньої історії сусідніх з Україною на її півночі і сході країн та підкреслює вирішальну роль неслов'янських народів в їх першоутворенні.

Особливу увагу читача він зосереджує на вєдєдському (західному, померанському) походженні північних росіян, як переселенців на схід морським шляхом, дії балтійського і поволзького геополітичних факторів та долі фінських народів в їх прадавній країні, яку він жартома називає Чухлома (по типу фіно-угорських назв – Кострома, Хохлома тощо). Такий прийом знадобився для того, щоб принаймні тимчасово вилучити з ужитку штучну назву «Росія», як похідну від назви Київської держави «Русь» (запозичену в українців), і дати реальну, а не з підробним підписом історичну картину.

Дуже цікава постановка питання про балтійське в основному походження білорусів, їх близьку спорідненість з ятвягами, литовцями, латвійцями, голяддю та іншими балтійськими народами з вже втраченими назвами. Несподівано виявляється і вєдєдсько-руське походження полоцьких і смоленських кривичів, як основного націотворчого елементу білорусів-сябрів (сорбів) та помірна, а не визначальна роль українців в процесі слов'янізації північного балтійського краю, що сягав понад усією Україною аж до вершин Сейму. А ще важливіше трактування Великого князівства Литовського не тільки як спадкоємця Київської держави і культури, зокрема, права і писемності, але і як відродження територіально докиївського чисто балтійського стану середини першого тисячоліття, особливо на північних і східних, ще не урізаних московськими розпросторювачами кордонах годішньої Литви-Білорусі.

Зовсім недавно з'явилися та набули поширення давно відомі на Заході слова і поняття – геополітика, історіософія, політологія, в советський період майже не вживані в Україні. Праця Володимира Петрука поєднує в собі всі три ці елементи. Можливо, вона не така легка для читання, але дає масу маловідомої інформації та оригінальних трактувань і висновків.

Після перевидання книжки Юрія Липи «Призначення України» (Львів, 1938, 1992), написаної ще до II-ї світової війни, коли майбутня українська держава тільки вимірювалась у гарячих серцях патріотів, ця невеличка книжечка може суттєво сколихнути підвалини замурованої і закодованої малоросійської свідомості значної частини українського народу.

Буде користь від неї і тоді, коли її почитають в Росії та Білорусі. Для слов'янофільствуючих ураросійських патріотів багато що в ній буде одкровенням, зокрема порівняння розселення вєдєдів у «Великій Фінляндії» від Балтики до Уралу з експедицією Колумба та заселенням американського континенту. А істинні патріоти Білорусі знайдуть для себе додаткові точки опори для скріплення національної свідомості й опору імперсько-братській ідеології.

Підсумовуючи, скажемо: наукове дослідження В. Петрука повертає нас до першопочатків, без розуміння яких важко уявити подальший процес національного самоусвідомлення українців, їх рівноправні взаємовідносини із традиційними сусідами, ушпінне утвердження нашої демократичної незалежної держави.

*Країна Великочудія
Нова концепція походження народів
без міфічної «колиски»*

*Німець каже: «Ви слав'яне».
«Слав'яне! слав'яне!»
Тарас Шевченко*

*«І мертвим і живим і ненародженим
землякам моїм в Україні і не в Україні
моє дружнєє посланіє»*

Розділ 1

ПРО «КИЇВСЬКУ РУСЬ», «ПРАУКРАЇНЦІВ» ТА ПІВНІЧНО-СХІДНОГО СУСІДА

Питання походження українського народу та його державності у зв'язку з аналогічними питаннями для географічно близьких його сусідів викликає особливий інтерес не лише у науковців, але й у масового читача, про що свідчить остання публікація Григорія Півторака «Міфи й правда про трьох братів зі спільної колиски» в газеті «ЧАС-TIME» (24.07.97; 21.08.97). Редакція слушно зазначає, що ці проблеми остаточно не розв'язані і потребують публічного обговорення. Привертають увагу статті з цього приводу, опубліковані ще минулого року: «Київська Русь – продукт творчості праукраїнців княжих часів» доктора історичних наук Леоніда Залізняка (02.08.1996) та «Як українців зробили меншим братом» історика Андрія Фесенка (25.10.96).

Власне кажучи, дискусія з цього приводу між Києвом і Новгородом, розпочата ще видатним київським істориком Нестором, не припинялась ніколи. Проблеми етнічної та державотворчої неперервності та культурної спадковості для України й сьогодні є найактуальнішими. Від їх розуміння прямим чином залежить не тільки стан справ в історичній науці, але й поведінка більшості київських політиків (міських та московських тим паче).

Міжнародне співтовариство, дипломатичні кола у спробах знайти історичне обґрунтування геополітичного значення України теж втягуються у рапіше байдужу для них суперечку, зокрема, у ракурсі: молода чи стара українська державність, належить вона до центральноєвропейського чи євразійського кола етносів, культур, ментальності тощо.

З шановним Григорієм Півтораком сперечатись не буду, бо моя розвідка була написана рапіше, але деякі аспекти (щодо термінів «формувався», «Київська Русь», сенсу пошуку старшого, молодшого та четвертого «брата») зачіпають і його матеріал, як відповідну реакцію на публікації Л. Залізняка і А. Фесенка, хоч він на них прямо не посилається (курсив і виділення тут і далі – В. П.).

Обидва згадані автори свою позицію визначають як державницьку і виступають проти перекуреннь української історії імперською московсько-петербурзькою, а пізніше більшовицькою історіографією. Мотивація їх не підлягає сумніву, однак аргументація і особливо термінологія, за якими криється суть питання, викликає певні сумніви та навіть у пам'яті слова незабутнього героя Квітки-Оснотиненка Шельменк-денщика: «Так то воно так, то тро-о-ошечки не так...».

Редакція, ясна річ, не може підганяти тексти під якусь паперед задану парадигму, як це було за прісної пам'яті науки «совєтської». Кожен автор має право на власну точку зору. Проте й полеміка з даного питання не уявляється зайвою.

ІМПЕРСЬКО-БРАТСЬКИЙ СТЕРЕОТИП

Отже, в чому полягав той імперсько-братський стереотип, з яким вели боротьбу обидва автори, і який з такою наполегливістю на'язувався українцям і білорусам, аби ніколи не допустити того, що все ж таки стаєся – незалежності України і Білорусі?

Завдяки яким переконанням намагаються знову її забрати, приставивши для початку до 89 ще 7 білоруських губерній, а «президент» Лукашенко при цьому каже милим гаспадам Макашову, Баркашову і Зюганову, що «ви для мене не соціалісти і навіть не комуністи, а брати», і зриває шалені оплески?

Відповідь напрошується сама: бурхливі події початку 90-х років і сам факт розпаду СССР поступаються в свідомості названих і не названих діячів надзвичайно консервативним історичним уявленням, які дають прямий вихід на поточну політику.

Не забуваймо, що в тій Росії, яку намагаються відродити сьогодні, за традицією всієї класичної історіографії (з дуже незначними винятками), тіла і душі українців і білорусів приписувались до єдиного «русского» царю, а їх землі до «єдиного і поділімого государства». Це засвідчено не тільки працями В. Татищева «Історія російская с древнейших времён», М. Карамзіна «Історія государства російского» та багатьма іншими, включно зі всіма підручниками, але й відомими емським і валуєвським указами.

Голодоморів, окрім культурних, тоді ще не влаштовували, але патомість залюбки посилали «русских із західних і південних земель» повоювати в Чечню, Севастополь або Порт-Артур в ім'я «общей русской» слави, плоди якої ми пожинаємо й досі.

Державотворчі процеси в УНР і БНР у 1917-1920-х роках змушували визнати існування українців і білорусів як окремих народів – суб'єктів міжнародного права та історії, а після більшовицького придушення національно-демократичних революцій імітувати їх державність у формі УРСР і БРСР. Але вже після утворення СССР, щоб таку правосуб'єктність у них знов відібрати, історичну науку «збагачили» тезою про «формування (соціалістичних) націй» з ретроспекцією у минуле і майбутнє, де вони мали «закономірно» зникнути так і недоформувавшись.

У результаті такої нехитрої теоретичної операції українці й білоруси на всіх друкованих сторінках останні 600 років тільки те й робили, що «формувались». Спочатку як «народності» за феодалізму, прагнучи до самоліквідації шляхом «воз'єднання» і не з третьою народністю, а з цілком сформованим ще за княжих часів народом. А потім як «буржуазні нації» – і це була страшна провинка, бо вела до «буржуазного націоналізму». Що характерно, цього рудименту нібито ніколи не було у росіян, а от у двох інших «недоформованих братів» він зберігався навіть за розвинутого соціалізму. Інакше і бути не могло, бо нація російська в тій «об'єктивній» науковій реальності існувала позачасово (згадайте сакраментальну фразу, яку вживають з будь-якого приводу: «У нас на Русі завжди було...» і далі, що завгодно, від п'янства аж до «іс-конності» Курильських островів).

Прошу читача добре запам'ятати це слово «формувались», за допомогою якого у 30-ті роки закодували цілі покоління і досі продовжують маніпулювати підсвідомістю (народ – глина, ліплять з неї те, що потрібно).

Після закінчення II-ї світової війни згідно прийнятої інтерфразеології всі народи, які потрапили під вплив Москви, оголошувались «братськими» (другий код, що звідить міжнародні стосунки до сімейних). При цьому ділились на три сорти: братські соціалістичних країн, братські СССР і братські слов'янські. У останніх була одна на трьох міфологічна «колиска» (третій код), за допомогою якої заколисували свідомість, щоб державність двох з цих народів здавалась їм не живим минулим, а летаргічним сном.

Задля цього винищувались безцінні історичні пам'ятки від храмів із дзвіницями, як висаджений у повітря Михайлівський Золотоверхий собор у Києві, до спалених книгозбірок – українського відділу Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, відділу стародруків разом з Георгієвським собором у Видубицькому монастирі та безлічі інших – щоб не будили.

А деякі Симоненки, Петри та Івани, Моїсеєнки і Лукашенки досі не можуть прокинутись після тих ідеологічних колискових пісеньок у стилі бай-бай.

Для дуже цікавих (де ж це вони зявлялись ті українці з білорусами?) – давались пояснення, що винні у всьому «формувальники» – татаро-монголи (для українців), литовці (для білорусів), поляки (для тих і інших), австріяки (знову для українців, але західних), царешті, німці – бо таки вони породили Народний фронт у Білорусі (що на основі кінохроніки (!), «документально» довів відомий голова колгоспу) та Рух в Україні (не кажучи вже про ОУН та УПА), в чому переконані не одні червоні, а й значна частина безпартійних шовіністів.

Мета цих пояснень така – переконати, що білоруси і українці – «ето те же русские, но их немного раньше испортілі врагі, а так до сіх пор бил би адін русскій народ» і закріпити в масовій свідомості цей імперсько-братський стереотип національної глини.

Нарешті, крім цікавих, були ще й вчені люди – тих довелося добряче перенищити, а коли втомилися стріляти, саджати та з роботи знімати, залишки вишикували у наукові лави, озброїли марксистсько-лепінською демагогією, кучою хронологією (для братів з XIV століття і не раніш) та зручною для себе термінологією (Київская Русь – Древняя Русь, древнерусское государство, народ, література, искусство; Московская Русь, русский народ, література, искусство і т.д. і т.п.) та й кинули в ідеологічні бої проти власних народів, в ім'я «розквіту советской науки».

І так довго вбивали в голову потрібні коди-словеса, що значна частина «потерпілих» таки у них повірила, а точніше до них звикла і далі використовує, не помічаючи, що за ними криється. Навіть тоді, коли намагається з тими нав'язаними поглядами боротися, як це робили Леонід Залізняк та Андрій Фесенко.

«КИЇВСЬКА РУСЬ» чи КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА (РУСЬ)?

Привернемо увагу до назви статті Л. Залізняка «Київська Русь – продукт творчості праукраїнців княжих часів». Термін «Київська Русь» настільки звичний, що у більшості читачів жодного внутрішнього спротиву не викликає. Між тим, це один з наріжних каменів (основних шаблонів) описаної вище системи стереотипів.

Академік Б. А. Рибаків у перших рядках своєї монографії «Київская Русь і русские княжества XII-XIII вв.» (М. «Наука», 1982), яка мала підсумувати і остаточно закріпити дещо поповлену версію східнослов'янської, а по суті «російської» історії, зізнається, що «...термін «Київська Русь» кабінетного походження, але він дуже зручний...». Зрозуміло, для поставленої ним мети, щоб продовжувати приписувати українську історію до московської в ролі першого етапу, що відкривається у продовженні фрази: «... для позначення певного хронологічного відрізка – IX – початок XII ст., коли Київ стояв на чолі величезної держави...». Ясна річ, за тою «величезною державою» читачу вже на рівні підсвідомості навіюється прообраз Росії.

У літературі можна знайти й інші вказівки щодо політичного сенсу подібної штучної термінології. Так, Л.Л. Муравйова в книзі «Летописание Северо-Восточной Руси конца XIII – начала XV века» (М., «Наука», 1983) зазначає: «Північно-Східна Русь – умовне означення, яке використовується в нашій літературі як протиставлення території руських (в ориг. – русских) земель періоду феодальної роздрібності, що лежать на південь і захід, як потім дістали назви Росії, України і Білорусії».

Маємо приклад «паукового» процесу присвоєння державної назви «Русь» через осучаснений географічний, а не історичний термін. «Північно-східними» в народі ніколи ніякі землі не називались і літописцями також. Для киян, столичних мешканців, які визначали точку відліку географічних напрямків у державі, той край був не Північно-Східною Руссю, а Заліссям, як тепер маємо Закарпаття (захід). Порівняйте ще Задонщина – старий кордон на сході, де закінчувалась Європа і Велика Скіфія, та Лукомор'я (південь).

Щодо своєї держави, то кияни тодішні ніколи не називали її «Київська Русь», як це полюбляють робити нинішні. Заглянемо для перевірки в «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» (К., Наукова думка, 1985). З означенням «київська» використовувались лише поняття «волость, земля, митрополія і стопа», крім того є ще «київські ворота, гори», «київський перевіз, шлях».

Здавалося б, то все має бути аксіомою, тим паче, коли в статтях Л. Залізняка і А. Фесенка якраз ідеться про факт крадіжки в українців назви «Русь» і похідного від неї «Росія». Однак, вони вживають певигідний термін, півелюючи ним свої аргументи.

Цю ситуацію тонко відчувають наші патріотично налаштовані політики-парламентарі, вона спонукає їх вживати безетнічний евфемізм «північно-східний сусід» щодо Російської Федерації (Росії), аби вголос не називати історичної назви свого народу й землі з коренем «рус-рос» і не трітати собі душу. Мабуть, найкраще їх розуміють археологи, яких ще у 80-х роках змушували підмінювати назву «Україна» географіч-

ним означенням «південно-східна Європа». Закодовані ж проросійські депутати дивуються, а то й обурюються, не розуміючи, в чому справа.

А справа у тому, що прийшов наш український, київський час і ми повинні заново встановити ту термінологію, яка відповідає нашій історичній істині. А фальшивий шаблон «Київська Русь», на мою думку, треба свідомо оминути. Його тенденційність одразу впадає у вічі, коли спробувати знайти йому європейські відповідники серед неіснуючих Краківської чи Варшавської Польщі, Лондонської Англії чи Паризької Франції, Будапештської Угорщини чи Празької Чехії (перелік можна продовжити). Не пасує він і до Чигиринської, Батуринської, Харківської або й Київської України, бо пристосований виключно для вставки в нього «Московської, північно-східної і т.п. Русі».

Адекватною реакцією в незалежній Україні на спотворення її історії, було б для періоду з IX до середини XIII ст. повернутись до терміну М. Грушевського «Україна-Русь», а далі для північно-східного сусіда вживати назву «Московія, Московська держава» та ввести попяття «Петербурзька імперія», що вже саме по собі імапентно відображало б і хропологию їх виникнення, і генезис, та знімало б термінологічну колізію Русь – Росія, смисл якої практично губиться у перекладах, якими користуються науковці поза Україною.

Цілком правомірно Леонід Залізняк порівнює нашу ранньосередньовічну імперію Русь з Римською імперією, але тоді треба послідовно, а не принагідно називати її Київською імперією або Київською державою – теж повими книжними термінами, яких не було у літописах, але адекватними по суті, бо вони не є синонімами до кодованого шаблону «Київська Русь». Можна скористатися формою з дужками – Київська держава (Русь).

Так і іноземцям було б легше розібратись в українсько-російських стосунках.

Залишається проблема назви «північно-східного сусіда» для сучасності. Бо, кажучи жартома, «москалі» не хочуть себе москалями визнавати і сприймають таку назву за образу. Проте, є надія на порозуміння, один крок уже зроблено: як тільки Україна вийшла з складу імперсоюзу і змінилась геополітична ситуація, москалі перестали себе називати «русскімі», а почали вживати україномовний термін «росіяни», але знову в державному, а не етнічному сенсі. Гадаю, українці навряд чи стануть вживати його щодо чеченців, якутів, бурятів, башкир, татар, чувашів, осетин, лезгин, черкес, мордвин, карелів, удмуртів, комі, марі і багатьох інших. Отже, для власного самоусвідомлення «північно-східному сусідові» необхідний ще один крок. Яким він буде, поки що не відомо.

Якби їм свого часу вдалося дотягнутись не лише до Києва, але й до Константинополя, можливо б вони замість «росіян» називались «римлянами» або «ромеями», як «ісконние представітелі і насліднікі Третього Ріма» разом з таким дорогим для їх серця двоголовим візантійським орлом. А так ця назва дісталась румунам і циганам (рома).

На мій погляд, найбільш вмотивований варіант самоназви – венеди, не дарма ж вони так охоче займаються слов'янофільством.

ПРАУКРАЇНЦІ IX – XIII-го СТОЛІТЬ?

Корінним питанням, яке поставив і намагався розв'язати Леонід Залізняк, була проблема етнічної приналежності держави, яку він під впливом стереотипу називає «Київська Русь». Висновок його категоричний – ця «імперія виникла внаслідок завойовницької політики верхівки народу», що не підлягає сумніву. Але коли він пропонує називати нарід, до якого належала ця верхівка, «праукраїнцями» – з цим, на мою думку, ніяк не можна погодитись. Далі я спробую показати, до чого це призводить, зауважу тільки, що М. Грушевський послідовно вживав щодо княжої доби повповініне означення «українська людність, земля, кольонізація тощо».

Всупереч бажанню Л. Залізняка виходить, що українці (щирі, істинні, справжні тощо) на можуть бути сучасниками праукраїнців, а отже, справді існують тільки з XIV століття. Для чого ж було тоді ламати списа?

Чи можна подолати описаний на початку імперсько-братський стереотип, використовуючи префікс «пра», який характеризує архаїчний зародковий стан якоїсь людської спільноти, наприклад, пракарельти, прабалти, прагерманці, праслов'яни? Йдеться ж про суспільство, яке на IV століття вже мало позаду півтори тисячі років склад-

ного державотворчого процесу, синхронного ще античній історії, що проіснувала півтисячоліття?

Після Шафарика з його дослідженнями і висновками щодо слов'янськості скіфів-орачів, як постійних мешканців Великої Скіфії – ровесниці і сусідки античної Еллади, після відкриття Вікентієм Хвойкою зарубинецької і черняхівської культур, характерні риси яких незаперечно збереглися в культурі українській, хоч приналежність їх визнається поліетнічною, а духовне життя синкретичним, зрештою, останніх фундаментальних праць Б.А. Рибаківа, який визначає початки праслов'янства з XV – XII ст. до н.е. і дотягає його максимум до кінця сарматського часу, вводити термін праукраїнці аж для IX-XIII ст. н.е. воістину дивно!

Варто звернути увагу також на те, що письмові джерела фіксують венедів і сарматів-венедів на Дунаї вже в I ст. (Тацит, 98 р.н.е.), а потім антів і склавів (Йордан щодо подій IV-V ст.н.е.).

Та ж наші сусіди угри, а не праугри творили поруч свою державу, вже після того, як пройшли повз державний Київ, питаючи дорогу на Європу. Минулого року в Угорщині відзначалось 1100 років віднайдення нової Батьківщини. А праполяки, на яких теж посилається в своїх працях Л. Залізняк, як на приклад для пропонованого ним терміну праукраїнці, жодної державної традиції до П'ястів не мали, бо знаходились, як Білорусь і Московія, в північній лісовій зоні, не втягнутій у сферу ранніх цивілізацій аж до кінця I-го та початку II-го тис. н.е.

Тільки великим пресингом нав'язаних, прищеплених силоміць наукових поглядів можна пояснити такі парадокси мислення. Однак, це не газетна помилка. Ще 1994 року вийшла книжка Л. Залізняка «Нариси стародавньої історії України», з цікавістю зустрінута громадськістю. У назвах розділів відбилась та ж постановка питання. Розділ 8: «Київська Русь – праукраїнська держава» і це при тому, що розділ 5 сміливо (і слушно) названий: «Україна та проблема індоєвропейської прабатьківщини», хоча, на мою думку, точніше було б сказати «Велика Скіфія – Україна та проблема індоєвропейської прабатьківщини».

Найдивніше, що Леонід Залізняк сам собі суперечить. Спочатку наводить низку різних і цілком переконливих доказів про те, що українці чи козаки-українці – це прямі нащадки тих же українців-русиців, а на кінець заявляє: «З вищевказаного не слід розуміти, що людиність Південної Русі вже була справжніми українцями, які мовою, культурою, ментальністю мало відрізнялись від населення козацької чи сучасної України. Основні риси українського етносу в той час лише формувались. Тому південних русиців як безпосередніх пращурів українців правильніше називати праукраїнцями» (стор. 151).

Отже, мотив новий, а пісня вийшла стара: або «ніколи не було», або як і були, то «формувались». Пригадуєте, я просив запам'ятати це слово (код). А вже ж і цензури нема, і наука вільна, і живемо в своїй державі.

До речі, термін пращури, теж уживаний без контролю за хронологією, варто зберегти для часів більш віддалених, ніж праслов'янство, деє так ближче до неоліту, а мо' ще глибше, бо як тоді називати наших пра, пра...прадідусів, що полювали на мамонтів на київському Подолі?

КОЛИСКОВА ПІСНЯ (українізована)

Цитую далі згадану книжку Л. Залізняка (стор. 137): «Під тиском неспростовних історичних фактів імперська наука дещо змінила погляди на етнічну приналежність Київської Русі. Оскільки стало неможливим надалі стверджувати, що фундаторами і носіями киево-руської державності були росіяни, адміністративним шляхом почали запроваджувати в суспільну свідомість погляди на Київську Русь як «колиску трьох братніх народів». Тобто, якщо Київська Русь не російська держава, то й не українська, і не білоруська, а спільна».

Слова «запроваджувати в суспільну свідомість» свідчать про те, що автору відомий спосіб вироблення стереотипу мислення за допомогою настирливого впровадження певних шаблонів та кодових слів.

А імперська наука (як і політика) «під тиском» фактів ніколи поглядами не поступалась – за довгі століття вона пристойно засвоїла мистецтво словесної мімікрії.

Так до старої концепції було пристосовано змінену термінологію з новим кодом «древняя»; з'явився синонім до «Київської Русі» – «Древняя Русь» у назві держави, а народ, покій цієї державності, став з «русского» – «древнерусским». Звичайно, піхто в світі не знає «древнегреческого» або «древнескіфского» народу і не читає «древнеітальянської історії» замість римської. Однак розрахунок на те й робився, щоб зробити неможливим паралельне використання тотожних за формою термінів «древнеукраїнській» і «древнебілорусській», бо їх древність за визначенням не могла сягати далі XIV ст., тобто, вони її взагалі не мали права мати.

Не дивно, що після такої «псевдокорекції» у Леопіда Залізняка та інших українських істориків виникає бажання захищати право українців на власну київську духовну спадщину, геть усю приписану до курсів «Древнерусской літератури», «Древнерусского іскусства», «Древнерусской архітектури», «Древнерусской релігійності» то-що без усякої там «Київської Русі».

Отже, не було жодної «інтернаціональної об'єктивності під тиском фактів», а була елементарна підміна слів, так характерна для правлячих і наукових кіл «північно-східного сусіда», коли будь-що треба зберегти свою владу в нових умовах. Мовляв, не згодні українські вчені вживати для IX-XIII ст. означення «Русское государство» чи «Государство Россійское», самовільно наголос, бач, ставлять на першому слові в такому зручному шаблоні як «Київська Русь», так ми і без Києва обійдемося, буде просто «Древняя Русь». На те й шаблон, щоб міняти, не міняючи.

Непоміченим, однак, для Л. Залізняка залишився факт скорочення всієї загальноєвропейської хронологічної шкали до московської мірки, для якої, дійсно, Київська держава була першою і найдревнішою на її деревній чи то пак лісовій, валдайській території, а до неї тривала доба не історична, а тільки «археологічна», тобто «пра». І назву Валдай давали не праукраїнці (вальд в германських мовах – ліс, порівняй – Бухенвальд, Шварцвальд).

Тому, на мій погляд, спосіб наукової суперечки, за яким очевидну термінологічну витівку з «древнеруским» народом пробують подолати ще більшою вигадкою з «праукраїнцями», які заспували на папері Київську, Псковсько-Новгородську, Північно-Східну, Володимиро-Суздальську, Московську, Костромську, Рязанську, Смоленську, Муромську і тому подібну Русь, принаймні, малоефективним.

«Колиску» треба не українізувати, а викинути геть.

ОДНА-ЄДИНА НАЦІЯ І ЄДИНА ДЕРЖАВА

Підхопивши прапор «праукраїнців», другий автор, Андрій Фесенко, розвинув плідну ідею до її логічного і закономірно-абсурдного кінця. Радо змінивши терміни, знову твердим кроком прийшов до єдиної народності і єдиної державності.

Поставивши собі ту ж мету, що й Л. Залізник, боротись з «міфом про спільність походження трьох «братніх» народів», він робить рішучий висновок. Далі доведеться дати довгу цитату з незначними скороченнями, бо вона дуже характерна для «суперпатріотичного» мислення: «Нестор-літописець... не подавав у «Повісті» нісенітниць про групування слов'янських племен на етнічні групи... етнічна група на той час формувалась лише одна: український або давньоруський народ. І племена словенів, кривичів, радимичів і в'ятчів... ніяк не могли в VIII – IX ст. дати основи для формування російської нації, бо, підкреслимо ще раз, у той час формувалась лише одна-єдина нація і єдина держава – Українська. ...ми говоримо про державу Київську Русь, тобто про державу праукраїнців, і ніде в літописах ви не знайдете підтвердження, що в цій державі, яка об'єднувала території від Новгорода до Києва, жили білоруси, а тим більше росіяни. І це зрозуміло – там жили українці, а, наприклад, російська народність почала формуватись значно пізніше – в XIII – XIV ст. із фінських племен меря, весь, чудь, які до слов'ян, тобто праукраїнців, не мали жодного відношення. Таким чином, розвіюється той міф, що український, білоруський і російський народи – спільного походження».

Та ні, шаповальний пане Фесенко, не розвіюється, а утверджується. А читача прошу знову пригадати ключове слово-код «формувалась», як краплена карту, закладену до підсвідомості, що як ти не тасуй колоду (руській, древнерусській, українській, праукраїнській; етнічні групи, народності, народи, нації) неминуче дійдеш до концепції одної-єдиної нації і єдиної держави. Що й вимагалось!

Як це насмілились, наступає він, Г. Сергієнко і В. Смолій в шкільному підручнику з української історії написати, що вже у VII – першій половині IX століття серед перелічених Нестором племен «...почалося досить швидке мовпе, культурне, побутове групування на певних територіях. Таких груп з'явилося три: південно-західна (українська), західна (білоруська), східна (російська), що поступово складалися як народності раннього середньовіччя»? Тут справді помилкові тільки географічні напрямки, бо в зазначений час українська група була просто на півдні, білоруська на близькій від неї півночі, а псковські кривичі з ільменськими словенами на далекий півночі.

Що п. Фесенков до того, що у бездержавний період всі українські історики від М. Максимовича, В. Литоповича, М. Костомарова і до М. Грушевського доклали море зусиль, аби всупереч поглядам імперських істориків про єдиний «руський народ» за часу Київської держави, на противагу погодінській теорії про розрив спадкоємності поколінь в Україні-Руси після монголо-татарської навали, довести, що тільки волиняни (бужани), дуліби, білі хорвати, древліяни, поляни, сіверяни, уличі і тиверці є безпосередніми предками нинішнього українського народу?

Вже забуто, що тільки за спробу повернутись до цієї доведеної класичною українською історичною наукою тези, не кажучи про українськість антив або скіфів-орачів, вчених просто виганяли з академічних установ. У боротьбі з такими поглядами видавались спеціальні книжки під недремним оком партійної цензури. І це для того, щоб нині, в умовах демократії, всі здобутки знову перекреслити за право так легковажити термінологією?!

Одним словом, звідки їхали, туди й приїхали: з VIII і по XIII століття такі був єдиний давньоруський – праукраїнський = східнослов'янський народ від Новгороду до Києва, от тільки ніяких москалів ще не було.

Ну, дуже патріотична позиція! Який там ведмідь, та то ж наш кожух, тільки навиворот, ним хіба дітей лякати. Просто сідай за круглий стіл та й підписуй установчі документи про відновлення «єдиної праукраїнської (східно-слов'янської) імперії з центром у Києві» (тимчасово, звичайно), а вже як кого називати, це ми потім розберемося, точніше, «вони» потім розберуться.

Такий прецедент розуміння історичного минулого і державної перспективи вже продемонструвало керівництво УНД-УНСО.

А БУЛО Ж ТО 4 БРАТИ! ПІСНЯ ПРО КОЛИСКУ (на новгородський мотив)

Досліджуючи етногенез народу, який заснував Київську державу, методом розгорнутої аналогії з іншими імперськими народами, в першу чергу, римським, Леопід Залізняк знайшов інший, піз. Андрій Фесенко, варіант розв'язання проблеми. У боротьбі з адміністративно запроваджуваною ідеєю київської державної «колиски» він раптом зауважив, що в ній після «міграції представників пануючого імперського етносу з центру в завойовані провінції» виявилось не «три братніх східнослов'янських народи», представлених своїми немовлятами, а цілих чотири – крім усім відомих ще й псковсько-новгородський.

Сальдо: І ми, Хомо, люди. Римляни породили 5 братніх романських народів, а «праукраїнці» всього на один менше – 4.

Виявляється, от як можна відповісти на спроби Москви створити у Закарпатті четвертий східнослов'янський етнос «русинів» замість українців. Але, на відміну від політичних русинів, переконаних у своїй неукраїнськості, щось не чути про сепаратистський рух псковсько-новгородського народу, а то б уже було всіх 5 «братніх східнослов'янських», яких пора черговий раз возз'єднувати.

Аби не помилитися з висновками, розглянемо новий чотиримісний варіант колиски разом з «механізмом», як пише автор, «виникнення в підкорених імперією провінціях нових етносів, споріднених з народом-завойовником», треба розуміти «праукраїнцями». До цього призвів «сталий напрям міграції в імперії Русь з київської метрополії на лісову північ, де під київськими впливами зароджувались прабілоруський, праросійський, псковсько-новгородський етноси». Тремтіть пацифісти, які кажуть, що ми нікого ніколи не завойовували!

Чому загублено улюблену приставку «пра» в останньому випадку, не пояснюється, мабуть, на думку автора, він єдиний серед чотирьох немовлят був уже достатньо доз-

рілий, «сформований». В своїй книзі «Походження українського народу» (К. Бібліотека українця, 1996) Л. Залізняк вважає за цілком нормальне вживати навіть термін «Псковсько-Новгородська Русь», чого не наважувались зробити й запеклі псковсько-новгородські націоналісти-літописці, хоч всіляко намагались довести своє старшинство щодо Києва.

Після цього чисто по-новгородськи звучить «революційне» питання, поставлене на початку статті Л. Залізняка: «Чи однаковою мірою всі братні східнослов'янські народи були творцями і спадкоємцями культури та історії стародавнього Києва?» Сподіваюсь, читач уже призвичаївся розпізнавати коди і шаблони. У даному випадку виділені слова всі братні східнослов'янські народи, які паралізують свідомість і роблять безглуздими будь-які комбінації відповідей (про старшого й молодшого, хто батько, а хто син, хто завойовник, а хто возз'єднаний) з наперед запрограмованим висновком – хто б не був старший, це єдина родина, один народ, одна нація. А відтак, хто, що і скільки не вкладав, все нероздільне, все воно «пашенское».

А кодувалось все це задля бажаного результату, що висловлюється думкою «а мне все равно», коли треба визначитись, до якого ж народу шаповний виборець, громадянин України або Білорусі належить. Це й продемонстрували лукашенківські референдуми, і саме цього добивалася компартія України перед прийняттям Конституції.

Жарти жартами, а масова свідомість – то така сила, як казали паставники людства на мляві букви «м» та «л». Якщо не розкодувати закріплене на рівні підсвідомості оте «все равно», ми піколи не дочекаємося, щоб український народ обирав керувати своєю державою українських патріотів, а самі патріоти будуть назавжди приречені залишатися «свідомою» меншістю.

Тільки агресивна поведінка північно-східного сусіда час від часу змушує засумніватися в його близькій спорідненості, але в таких випадках недоліки характеру скидають на завойований фіно-угорський субстрат (див. вище цитату з статті А. Фесенка), або на татарські гени, що підмішались з берегів великої татарської річки Ітиль за 240-річний період панування Золотої Орди. Це теж популярна ідея, досить розпрацьована істориками аж до списків татарських родів серед московської знаті.

А слов'яни – помилуй, Боже! Хіба слов'янські сини, нащадки «праукраїнців», можуть образити українців – народ-завойовник, який запліднив їхню родину-мать? Чи до батьківської хати Південної Русі з такими претензіями заявлятися, як Андрій Боголюбський чи Юрій Лужков?

Один раз у грудні 1991 року в українському народі прокинулось відчуття своєї відрубності від північно-східного сусіда, і він своєю 40-мільйовою волею вплинув і на інонаціональних своїх співвітчизників. Здавалось, Україна випорхнула вже з духовних лабет, із мертвотної купсткамери із закодованим замком. Ані-ні! Держава то в нас є, але воля народу значною мірою знову паралізована, і не тільки спадом життєвого рівня, а й за допомогою старих пісеньок на «нові» мотиви.

А до чого такий стан веде, бачимо на прикладі «Сябрії» – свого північно-західного сусіда, закодованого під «белих русских».

Отже, перед істориками зараз стоїть дуже відповідальне завдання, не менш важливе, ніж у Міністерства іноземних справ разом з прикордонниками. Останні повинні на сході і на півночі демаркувати державний кордон, пройти по землі та розставити межові стовпи. А історики мусять той кордон провести в мозку кожного заколисано-го українця, розкодувати його підсвідомість.

Однієї нації на голос генів замало. Неоціненну роль в цьому процесі можуть зіграти тверді об'єктивні дані, здобуті археологами. Їх аргументи здатні кардинально змінити традиційну історичну парадигму, в якій словесні форми вона не прибирає.

Між тим, в журналі «Дніпро» (№ 7-8, 1997) з'явилась ще одна публікація Л. Залізняка, де автор знову повторює свої тези при переселення імперського етносу «праукраїнців» на північ двома хвилями (до утворення Київської держави та за часу її найвищого розквіту), з яких постали білоруси, псковсько-новгородці і росіяни нинішні. Отже, далі обґрунтовує варіант українізованої «колиски» на 4-х братів або 3-х синів старого батька. Відкинувши саме слово «колиска», прабатьківщиною (піби це не одне і те ж) росіян і білорусів він вважає Правобережну Україну, точніше, Поділля та Волинь.

На мій погляд, історичний процес розселення слов'янських народів розгортався за зовсім іншим сценарієм, а справжньою прабатьківщиною росіян, починаючи саме

з псково-новгородців, і більшої частини білорусів була не Україна, а Померанія – нинішні північні прибалтійські землі Німеччини, та польське Помор'я).

*І могили мої милі
Москаль розриває.
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає.*

Тарас Шевченко «Розрита могила»

Розділ 2

НАМ ПОМОЖЕ СВЯТИЙ ЮРІЙ ЩЕ Й АРХЕОЛОГІЯ

На щастя, якийсь незбагнений, але справедливий, світовий закон штовхає еліту, в тому числі й наукову, в останні роки перед падінням імперій робити підсумки. Надходить час, коли сила фактів так напирала на догматику, що зрештою проривала її частокіл.

В останнє десятиліття небіжчика, царство йому небесне, видавалась 20-томна «Археологія СССР». Закінчити цю серію не вдалося, але пайважливіші для нашої теми томи встигли вийти, зокрема, «Восточные славяне в VI-XIII вв.» (М. «Наука», 1982) та «Фінно-угри і балти в епоху середньовіччя». Відпов. ред. В.В. Сєдов (М., «Наука», 1987). Оскільки ці фундаментальні зводи – література далеко не масового читача і за раз їх знайти майже не можливо, перепрошую за численні цитати, які я подаватиму у власному перекладі. Сподіваюсь, вони будуть досить цікаві і повчальні.

Звернемося до названої праці В.В. Сєдова. З першого ж абзацу починається освячення цензурою та політикою догматика: «В ранньому середньовіччі східні слов'яни складали єдину древньоруську (або східнослов'янську) народність (в ориг. древнерусскую – В.П.), для якої були характерні спільна мова й однорідна матеріальна та духовна культура. Таким чином, східні слов'яни поняття не географічне, а етноісторичне» (курсив і виділення тут і нижче – В.П.).

Далі, всупереч цьому твердженню, йде якраз географічний опис не позбавлений етноісторичного підтексту. Отже, спробуємо продемонструвати, як розходяться з догматикою конкретні висновки, зроблені археологами на основі роздобутих на розкопках у землі, а не в кабінетних столах фактів.

МОВНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Ніби наперед вибачаючись за щойно проголошену мовну спільність, автор, як сумлінний вчений, констатує початкові умови для вирішення поставленої задачі походження не однієї народності, а трьох різних народів, причислених до східнослов'янських: «В першій половині I тисячоліття до н.е. Східно-Європейська рівнина була заселена племенами, що відносились до декількох мовних груп».

Слідом за цим першою (а як може бути інакше в московському виданні?) йде характеристика земель нинішньої Північної Федерації: «Її найпівнічніші території, від Фінляндії та Естонії на заході до Уралу на сході, були зайняті фіно-угорським населенням».

Білорусь ввійшла до другого ареалу: «Середня частина, яка виходить до узбережжя Балтійського моря на дільниці від гирла Вісли до гирла Західної Двіни, належала балтам». Тут не вказано на східний кордон розселення балтів, але за картою білоруських діалектів Ю. Карського він був аж за смоленщиною і брянщиною, що далі доводиться археологічно.

Нарешті про Україну: «Більш південні області Подніпров'я з прилеглими до нього верхів'ями Бугу і Дністра заселяли слов'яни, які впритул змикались на півдні з іраномовними сарматськими племенами» (всі цитати на ст. 5).

Напрошується перший висновок, який дала географія: ще до утворення імперії Русь, тобто Київської держави, вже апріорі існувало три різні країни – регіони Східної Європи, кожна з яких мала свою етнічну, історичну або праісторичну долю і пронесла її через тисячоліття аж до сьогоденного дня, що б там не «формувалось» і які б «колиски», «кибитки» чи «тапки» на них не накочувались.

Другий висновок, не менш важливий – до середини I тис. н.е. жодного слов'янина на території нинішньої «Росії» і «Білорусі» не було. Слов'янською в значній своїй частині була лише Україна.

Висновок третій – описана ситуація дала і дає привід багатьом уявляти процес слов'янізації двох сусідніх північних країн як рух слов'ян (варіанти: праслов'ян, східних слов'ян, русів, українців, праукраїнців) з півдня на північ. І тільки археологи важкою довгочасною працею встановили, що такі погляди є помилковими, що основний рух йшов не в меридіональному, а в широтному напрямку, з заходу на схід. Як ми побачимо далі, сам термін «східне слов'янство» під впливом повоздобутих фактів і висновків перестав бути коректним, хоча за інерцією використовується навіть тими, хто з-під нього забирає сам ґрунт для його вживання.

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ще більш повчальними є дані, здобуті антропологами.

«Антропологічна карта Східної Європи X-XIV ст. виявилась вельми відмінною від синхронної археологічної... (тут мається на увазі уже розвинута «древнерусская» культура – В.П.). На відміну від матеріальної культури, антропологічна будова не підвласна швидким змінам. Витоки антропологічного поділу східного слов'янства відносяться до давнішої пори і багато в чому залежні від антропології субстратного населення, що увійшло в склад спов'яństwa»... «В антропологічній будові східного слов'янства виділяються чотири основні типи» (ст. 7).

Два типи виявлено на території України. Перший (мезокранний, відносно широколиций) представлений знахідками «з курганів Волині і південних районів Прип'ятського Полісся, з ... могильників Прикарпаття і Молдови, а також некрополів Києва, Витачева і Родні. Найближчі аналогії виявляються в середньовічних слов'янських похованнях Польщі й Чехословаччини» (ст. 8). Оскільки йдеться про праязько-корчакську археологічну групу, можемо разом з В.В. Седовим сміливо приписати її за поділом історика VI ст. Іордана «склавінам». (Мезокранний – середньоголовий – В.П.).

Другий тип «характеризується середнім і вузьким обличчям і доліхосубмезокранією. Порівняльне співставлення крапіометрії слов'ян дніпровського лісостепоного лівобережжя і населення II-IV ст., відомого завдяки черняхівським могильникам, виявляє їх явну близькість. В свою чергу черняхівське населення, судячи з антропологічних даних, в значній мірі походить від скіфського» (ст.8). (Доліхосубмезокранний – продовгуватий, близький до середньоголового – В.П.)

«Таким чином, – робить надзвичайно важливий висновок В.В. Седов, – можна стверджувати, що в Середньому Подніпров'ї ранньосередньовічні слов'яни (читай, уже українці, а не праслов'яни – В.П.)... в основному є слов'янізованими нащадками скіфського (іраномовного) населення тих же країв» (ст.8). Йдеться вже про праязько-пеньківську групу, тобто Іорданових «антів». Отже, вже анти з частиною склавінів були українцями, а не «праукраїнцями», бо вийшли на арену світової історії ще з 4-5-го ст. н.е., якими засвідчені їх війни з готами. Крім того, бачимо, що анти – проміжна ланка, яка веде прямим чином походження українців до скіфів-орачів, ким би вони не були – слов'янами чи іранцями, а також і до істинно іранської скіфо-сарматської складової українського народу, тобто, до Великої Скіфії – України.

Простежимо тепер за нашими нинішніми північно-західними і північно-східними сусідами: «На території Білорусі виявлено третій антропологічний тип ...доліхокранний, широколиций. Є всі підстави вважати, що цей тип у Верхньому Подніпров'ї і в басейні Західної Двіни, є спадком місцевих балтів, асимільованих слов'янами. Формування ж (його)... сягає вельми віддаленого періоду – культури бойових сокир доби бронзи» (ст.8).

Тож мали рацію українці, які все середньовіччя звали своїх північно-західних сусідів литвинами. Тут поки не визначається напрямок, звідки прийшли слов'яни, які на території первинної «Великої Литви» розчинились в масі балтів, модернізувавши їх мову більш архаїчну, споріднену, майже тотожну справді праслов'янській. Важливо, однак, те, що дані антропології не вказують на масове переселення українців за Прип'ять з півдня.

«Четвертий антропологічний тип ...характеризується мезо- або суббрахікранією, низьким чи низькосереднім, порівняно вузьким обличчям». Тепер прошу зосередити

всю увагу прихильників теорії розселення «праукраїнців» на північ аж до Ільменського озера як завойовників: «суббрахікранний вузьколиций антропологічний тип слов'ян не пов'язаний з антропологічною будовою прибалтійсько-фініського населення, що жило в Новгородсько-Псковській землі в древності, і тому його походження не може бути пояснене субстратним впливом. Найближчі аналогії черепам ранньосередньовічних слов'ян Новгородської і Псковської земель знаходяться в північно-західній частині загального слов'янського ареалу – в землях балтійських слов'ян. Це схилиє до думки про переселення предків словен новгородських і кривичів ...із регіону, що входить в басейн Одри і Вісли». (ст.8). «За краєологічними матеріалами генетичний зв'язок новгородських словен з подніпровськими неймовірний» (ст.66). (Мезо- суббрахікранний: середньо – ближче до короткоголових – В.П.)

Ось пряма відповідь В.В. Седова і всієї академічної науки періоду розпаду імперії тим, хто досі дотримується повністю застарілих поглядів про розселення українців чи «праукраїнців», чи просто слов'ян з України через територію Білорусі аж у псковсько-новгородські ліси та озера на землі прибалтійсько-фініських народів воді і весі (вепсів). А от підсумок краху догматики: «Вільшість дослідників, які зачіпали питання походження ільменських словен (П.Й. Шафарик, М.П. Барсов, О.О. Шахматов, О.О. Спіцин, Ю.В. Готье та інші) гадали, що слов'яни поступово просунулись у басейн Ільменя з півдня, з Подніпров'я. Яких-небудь історичних чи археологічних даних, що свідчили б про таку міграцію у нас нема» (ст. 66).

Деякі дослідники досі посиляються на спостереження М. Костомарова про нібито українські риси в словенських діалектах Новгородщини. Ці припущення давно вже застаріли. Ще у 1922 р. М.М. Петровський виявив у древніх новгородських пам'ятках писемності безумовно західнослов'янські особливості, що тепер підтверджено численними знахідками берестяних грамот. Дослідниками помічено також паралелі в релігійних віруваннях, звичаях з Польським Помор'ям, археологи додали сюди також спільні риси в домо- і оборонному будівництві. Б. Рибаків вказав ще на загальну назву для всіх північних «росіян» у фініській мові «вене», вбачаючи в цьому підтвердження сусіднім народом (етнічним свідком) тези про розселення західних слов'ян – венеда в прибалтійсько-фініських землях, як початку утворення нового народу. Перша частина назви словене відома як окреме слово у формі сли (посли) – у значенні поселенці, отже словене – венецькі поселенці.

Далі йде відповідь тим, хто штучно відділяє псковсько-новгородського брата від московського: «До розглянутого антропологічного типу належать і черепи з курганів Ярославського і Костромського Поволжя. Ці краї, як буде показано нижче, заселялись слов'янами з Новгородської землі» (ст.8). А йдеться ж про серце Північно-Східного краю, Центральне Нечорнозем'я, куди нашого селянина з родючих українських ґрунтів пиякими розмовами про колонізацію не заманиш. То хто ж був завойовниками в тих північних лісах – «праукраїнці» чи поморсько-балтійські венеда, які й у себе на прабатьківщині в німецькій піпії Померанії та польському Помор'ї жили в подібних природних озерно-лісових умовах?

НОВА ГЛОБАЛЬНА ГЕОПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ

Таким чином, ранньосередньовічну історію Північної Федерації логічно починати не з посилення Москви, і не з завоювань Києва, і не з закликання Рюрика чи формальної постановки питання про державність як таку (улюблена тема марксистсько-ленінського періоду в історіографії), а з заселення венедами Пскова, Ізборська, Старої Ладоги, Новгорода (див. І.В. Дубов «Новие источники по истории Древней Руси», Ленинград, 1990). Цей алгоритм – спочатку просування озброєного населення, а слідом за ним і конкретних державців, неодноразово повторювався в історії нашого воєнного сусіда, як і прямі воєнні, організовані державою завойовницькі походи.

Зробимо глобальний геополітичний висновок: якщо завоювання колосальної, багато разів більшої за Північно-Східну Європу території Сибіру почалося з переходу Уральського хребта Єрмаком з загonom в 540 козаків і 300 ратних людей, то венецьке (з домішкою або й під керівництвом норман, які проникали сюди ще раніше, судячи з інформації Йордана про фініські народи) завоювання Східноєвропейської Рівнини від Балтики до Уралу почалося з таких же, фігурально кажучи, 500 і 300 чоловік, які припливли на десятку кораблів в устя водської річки Норми (Нарви), дісталися

нею до великого (Чудського) озера і поставили перші зруби Пскова та Ізборська в кінці VII-го ст. А в кінці VIII-го те саме зробила друга хвиля венедекських і варязьких переселенців-завойовників – пропливши по річці Неві і озері Нево, заклали на його притоці Болхові Ладогу, потім захопили озеро Ільмень і поставили вже в усті Болхова друге городище (тепер умовно зване старим «Рюриковим»), біля якого й виросло нове місто Новгород. І так озеро за озером «прихопили і освоїли» увесь той озерний прибалтійсько-фінівський край.

Нас же не дивує, що заселення європейцями цілого індіанського американського континенту почалося з декількох кораблів Колумба, мусимо звикнути до думки, що й заселення безкрайньої лісової Фінської землі, що займала всю Північно-Східну Європу, почалось аналогічно. Зрозуміло, отже, чому дослідники постійно зауважують, що археологічних пам'яток на шляху переселення західних поморських венедеків на схід суходолом нема. Бо марно їх шукати на землі чи у землі, їх пам'ятають хіба води Балтійського моря.

Отже, як кажуть, «едем дас зайпе», кожному своє – нинішнім «росіянам» Новгород, а українцям Київ. А якщо ми хочемо глибше зрозуміти сенс нашої історії, свої погляди треба спрямовувати на південь і захід, а не на північ і схід, хоча знати, що там відбувалось насправді, не завадить.

КРАЇНА ВЕЛИКОЧУДІЯ або ЧУХЛОМА

Мають повну рацію всі дослідники, які вказують на фінський субстрат в складі нинішнього слов'янського, тобто венедекського населення Північної Федерації (угорський субстрат етнопететичної ролі не грав, бо був порівняно малочисельний і за Уралом). Так, між значною частиною корінного фінського населення і прийшлими венедеками (західними слов'янами) відбувся процес метисації, цей процес триває і сьогодні. Але основна, більша частина була просто відсунута. Корінні фінські народи, майже всі, за винятком мері, муромі і мешери, збереглися і досі, навіть такі невеликі як водь, іжора і весь-вепси, які першими зустріли пришельців, а сьогодні невеликими групами проживають в лісовій місцевості. Останні ще у 1921 році за підтримки незалежної Фінляндії піднімали повстання з надією приєднатись до неї разом зі всією Карелією.

Отже, події розвивалися трьома шляхами: метисації (мексиканський варіант), резервації (американсько-канадський) та інкорпорації (європейський). Останній в образі Естляндії та Ліфляндії (з 1710 р.), Великої князівства Фінляндського (з 1806 р.), Естонської РСР, Карело-фінської союзної, а тепер автономної республіки, та аналогічних квазідержав Комі, Удмуртської, Малі Ел, Чуваської, Мордовської республік, Комі-перм'яцького та Ханті-мансійський автономних округів.

СЯБРІЯ, БАЛТОКРИВІЯ, БАЛТОРУСІЯ, БІЛОРУСЬ

У прагненнях розставити на свої місця акценти східноєвропейської середньовічної історії в дихотомії південь-північ (Україна – Північна Федерація), часто випускається з виду, що між цими двома полюсами, а не збоку від них існував величезний розділовий простір.

Ще готський історик аланського походження та римського виховання Йордан, описуючи східноєвропейську етнокарту V-VI ст., повідомляв, що народ аїсти (тепер ця назву перебрали ести-естонці, а раніше вона належала сукупно всім балтам і означала народ аїстів, тобто народ лелек, за назвою птахи-тотеми) займав простір від південно-східного узбережжя Балтики і до сусідства з народом акаціри далеко на сході, як нині встановлено, аж у верхів'ях Дону.

На секунду відхилившись від теми, зауважу, що назва цього народу як саме східного сусіда могла діяти до нас у формі кацапи, бо не поділяю народоетимологічної версії про борода, «как у цапа», порівняйте ще кавказьку форму звертання «кацо».

Отже, в оцінках геополітичної і етноісторичної ситуації в часи, принаймні від Кия до Аскольда, у свідомості повинна чітко вимальовуватися контурна карта: понад всім північним кордоном Великої Скіфії-України, не тільки в заприп'ятській, правобережно-дніпровській частині, але й у лівобережно-дніпровській аж до вершин Дніпра, Сожу, Десни, Сейму і навіть Оки та Угри жили балти – прями мовні родичі латвійців, литовців, прусів, ятвягів – все то була балтійська лелеча земля. Великим масивом

відділяла вона київщину, чернігово-сіверщину і переяславщину (Руську землю) від далекої північної країни Чухломи.

Вже після падіння Київської імперії ця земля в XIV-XV ст. в іпостасі Великого князівства Литовського знову відділила і захистила від Московії українське Лівобережжя. Узагальнюючи, скажу, що ми ніколи до кінця не окреслимо меж власної історії, поки не будемо чітко уявляти обширів одвічної землі балтів і процесу їх слов'янізації. Проблема походження Білорусі є ключем до розуміння тої ролі, яку намагаються приписати Україні та українцями в слов'янізації Великокудії.

Отже, знову звернемося до висловків археологів. В.В. Седов зазначає, що деякі дослідники культурної угруповання третьої чверті I-го тис. н.е. (количинську, тушемлінсько-банцеровську і мошинську) вважають повністю або частково слов'янськими. «Однак, як показано нижче, їх носії, що заселяли Верхнє Подніпров'я, полоцько-вітебську частину Західнодвінського басейну і верхню Оку, в цей період ще не були слов'янами, а належали до близько спорідненої балтської мовної групи» (ст. 29). Він називає їх «прямими фізичними предками» пізнішого слов'янського населення, тобто, білорусів.

«Лінгвістичний аналіз водних назв Верхнього Подніпров'я... показує, що вся ця територія аж до Прип'яті й Сейму на півдні, з далекої давнини до I тис. н.е. включно була заселена балтами» (ст. 34). Щодо носіїв мошинської культури, то відома навіть їх назва – це літописна голядь, яка проживала на р. Протві, притоці Оки ще й у XII ст.

До VIII ст. інфільтрація слов'ян-українців з півдня посила епізодичний характер, в основному це були чоловіки, які одружувались на жінках-балтійках і підселялись до їх сталих Балтських поселень, запозачи деякі речі з південного ареалу. До прибалтійсько-фініських земель це українське проникнення не сягало.

А в цей час там почалось, як уже зазначалось вище, проникнення з Фінської затоки на схід і південний схід численної венедської, поморської гілки слов'ян, частина яких на новому місці дістала відому з літописів назву кривичів та поділилась ще на дві групи по обидві сторони Фіно-балтського кордону. Знову дамо слово В.В. Седову: «... в басейнах Великої та Псковського озера формуються псковські кривичі. В південніших районах – там, де кривичьке населення змішалося з місцевими балтами, виникає окреме етнографічне угруповання. Оскільки воно складало ядро населення майбутніх Смоленської і Полоцької земель, воно називається смоленсько-полоцькою (правильніше було б навпаки – полоцько-смоленською – В.П.). В IX – XIII ст. обидва угруповання кривичів в культурному відношенні розвивались самостійно, що, очевидно, привело до остаточного поділу...» (ст. 158).

Саме цей процес поклав початок перетворенню колишніх балтів на нинішніх білорусів, і українці тут ніякої ролі не грали. Розселившись на р. Полоті, західні слов'яни називались ще полочанами і заклали свою столицю Полоцьк. Значне число їх становили прибалтійсько-поморські руги, що виразно демонструють імена полоцької князівської династії, знані нами з літопису в південному озвученні – Рогволод (тобто, володар ругів), Рогніда та навіть Ольгу як велику княгиню норманські джерела називають володаркою ругів. Племенні назви ругів і кривичів зникли, але знову сусідній народ – латвійці (етнічний свідок) залишив у своїй мові назву для всіх нинішніх росіян – крієву, а для білорусів балткрієву, що адекватно фіксує хід історичного процесу.

Пропоную ще одну, умовну назву для цієї прадавньої балтійської, але слов'янізованої країни – Сябрія, бо в ній, на мою думку, ховається ще одна етнічна самопозва преселенців із західного венедського народу – сорби, яка в місцевому балтському середовищі під впливом якання звучала як «сябри» (з перестановкою «б» і «р») і перетворилась на поняття нижчого асоціативного порядку – «друзі» (не покривши дреговичів, радимичів і в'ятичів з дещо іншим походженням).

В назвапому на початку фінському томі «Археології СССР» прямо йдеться про «слов'яно-фініський симбіоз» тобто форму співжиття двох етносів, що «виразно виявляється і в повгородських сопках і в довгих курганах..., в етнічній історії цього краю, федеративному устрою першого державного утворення та структурі самого Новгород» (ст. 41). Слід тільки додати те, що не входило в завдання археологів: у ментальності цього симбіозу існують часто нерозпізнавані або помилково приписувані образні системи.

Так, саме корінні фіно-угорські народи задовго до розселення по їх землях венедів – слов'ян, виробили у себе почуття «широка страна моя родная», бо й справді займали величезну лісову територію, яка сягала від Скандинавії і Прибалтики до Уралу і за Урал, аж до басейну Обі та Іртиша, Тюмені і Ханті-Мансійського краю. Чого вони не встигли та й не могли тоді ще досягти, то це створення єдиної на такій величезній території державності.

З цієї ж причини не виробили вони спільної назви для всіх своїх народів, пі загальної назви своєї великої країни. Скандинави їх називали «фіннар», що значило «мисливць», і справді всі фіномовні народи були лісовими мисливцями. Корінь «фін» закріпився у міжнародній лексиці. Цю ж роль взяли на себе переселенці венеди. Розселившись на землях частини прибалтійсько-фінських народів, почали називати їх чудь, спочатку естонців та їх озеро, що стало Чудським, потім водь, весь та іжору, а далі в процесі розселення всіх підряд, в тому числі поволзьку групу, пермсько-камську і навіть зауральську.

Так непазвана велика країна стала Великочудією, а памагається себе видати за Великобриторію.

Слово «чудь» у венедській вимові було синонімом чудний, чужий, незрозумілий, бо венеди жодного слова у мові корінних народів не розуміли, оскільки вона належала не до індоєвропейської, а до окремої фіно-угорської гілки мов. Поширювався ще більш насмішливий варіант етноназви – чухпа, від якого походить реально існуючий топонім Чухлома (озеро і місто, отже, можливий і для країни), що за формою має цілком фінський вигляд і для корінного народу зовсім не здавався смішним (див. Р.А. Агеева Страни і народи: проісхождєніє названій. М., 1990, с. 86-115). Порівняй також с. Хохлома Нижньогородської губернії – очевидно, одиначне вкраплення переселенців з України та м. Чуднів Житомирської області, де київські князі свого часу розселили переселенців з чуді.

Отож, відома фраза «умом Расію не понять, в Расію можна только верить» має крім усього іншого ще й той підвійно-етнічний підтекст, який криється у фіно-слов'янській її природі і може розшифровуватись так: для слов'ян – «мову Чуді не понять», а для фіномовного населення, завоювання якого супроводжувалось насильницькою християнізацією, дозволяється «вірити тільки в православно-самодержавну Расію».

Але у пришельців-завойовників західних поморських венед на довгі віки залишився комплекс страху, що колись-то Великочудія або країна Чухлома, про яку досі говорить вся гідроніміка і топоніміка найсильнішою мовою землі, зайвий свої права на рідні простори. Тому так жорстоко розправлялися в 30-ті роки з вченими-фінознавцями, тому Сталін, напавши в 39-му році на Малу Фінляндію, звинуватив її у бажанні захопити «весь рускій Север» і створити Велику Фінляндію аж до Уралу, тому з такою несамовитою наполегливістю всі роки вже і після війни намагалися зпелюдити від корінного населення Центральне Нечорпозем'я. А в момент розпаду СРСР почали розгублено волати – а «где ж наша русская національная территория», «где нам создать свою республику»?

Вже 1997 року, готуючи матеріали до оборонної концепції, які мають дати відповідь для армійських кругів, звідки ж Росії чекати загрози, головними проблемами на сході названа Японія, яка претендує не на два, а на цілих чотири острови Курильської гряди, а на заході... Фінляндія, яка може «почати з Карелії». Коментарі, як то кажуть, зайві.

Нашадки венедських переселенців падувають шоки і, підкоряючись своїй національній ідеї одвічного руху з Західної Європи у Східну і далі в Сибір (венедський драгн на(х) – в(ост)ок, дорога на схід, в безкрайній ліс – Валдай), проголошують себе слов'янофілами і євразійцями (однак, з комплексом європейської меншовартості). А справжні фінські народи, не будучи з походження індоєвропейцями, але перебуваючи на своїх рідних східноєвропейських землях, відчувають себе західниками і європейцями без жодних комплексів.

Парадокс? Ні, надзвичайно повчальний факт. Два фінських народи – фіни (суоми) й естонці та навіть прийшлий аж з південного Зауралля третій, мадяри (або угри – родичі ханти-мансійцям), опинившись через історичні обставини на захід від Північної Федерації, довели, що під впливом європейської культури можуть досягнути успіхів куди значніших в людському розумінні, ніж та постійно безбережна слов'янська кваша, що поглинула землі споріднених з ними народів і звика нахвалятися отаки-

ми «державними» успіхами та відмовлятися вчитись вимовляти по-естонськи – острів Сааремаа, ресторан Ваана Таллінн, бо дуже важко і незрозуміло.

А у відповідь місцеве центрально-печорноземне, уже слов'янізоване населення на в'язану йому назву його країни вимовляє на фінський манір і особливо іронічно – Раасея, як і її столицю Маасквaa.

Литовці (другий етнічний свідок) знаходились південніше латвійців і в своїй мові зафіксували якраз південний державний вплив з України-Руси на сусідню їм балтську країну, яку вони дотепер називають Балторусія. Оскільки ж і в латвійській і в литовській мовах слово балт означає білий, то Балторусія є найкращим синонімом до Білорусії і Балтокривії, аби зрозуміти її етпоісторичне походження.

Третім етнічним свідком є українці: і вони аж до XIX ст. вперто називали своїх північних сусідів литвинами, а нинішніх литовців – жмудь. І даремно витравлювати цю етнічну пам'ять народів, бо вона є тими божественними скрижалями, на яких пишеться історія людства.

Залишилось розібратися, яку ж роль у слов'янізації Великої Лелекії зіграли українці, яким образ білого птаха з чорною ознакою також дуже близький. Справжніми завойовниками з VIII і аж по XIV ст. по відношенню до своїх північних сусідів виступали волиняни. Вони неодноразово ходили походами на землі найзахіднішого з цього масиву балтійського племені ятвягів, поступово вишищуючи його і заселяючи ці землі. Результат – і сьогодні населення від Пінська до Бреста бореться за визнання його українцями, а не білорусами.

Не така проста справа з найближчими сусідами і родичами деревлян – дреговичами. Всупереч тези В.В. Седова про балтійський характер всієї території Білорусії майже до кінця I-го тис. н.е., дреговичі згадуються серед слов'янських племен, які в VI ст. брали участь у завоюванні Фракії. Ця колізія розв'язується завдяки об'єктивним даним археології: «Найдавнішими слов'янськими пам'ятниками на дреговичській території є поселення і могильники VI-VII ст., що належать до кола древностей з керамікою празько-корчакського типу. Вони відомі лише в найпівденнішій частині дреговичької території, в основному по Прип'яті та поблизу неї. ...Таким чином, основна частина поселень і могильників майбутніх береговичів концентрувалась у VI-VIII ст. в тій частині Прип'ятського Полісся, де пізніше був заснований і їх племінний центр – Турів. Північніше Прип'яті в той час жили балти» (ст. 116).

Отже, в колосальному завойовницькому русі в Україні ще до утворення Київської імперії на південь, а не на північ, брали участь і невеликі загони слов'янізованих балтів з українського порубіжжя. Це ж населення уже в X-XI ст. справді розселялось частково в центральні (по лівих притоках Прип'яті – Случі, Птичі, Лані, та по правобережжі Дніпра і вздовж Березини), а частково і в західні регіони нинішньої Білорусі в сторону Берестя. Не дивно, що «водні назви лівобережної частини Прип'ятського басейну, нижньої і середньої Березини мають численні паралелі в південній правобережній частині Полісся. Такі, як Случ, Гривка, Дубавка, Железниця, Тростянець, Став» (ст. 116).

Таким чином, саме деревлянам і дреговичам ми зобов'язані близькості української і білоруської мов, обрядовості, піснених мелодій. Проте, і цей випадок мало нагадує «сталий напрям міграції з київської метрополії на лісову (та ще й болотисту – В.П.) північ», як стверджує Л. Залізний. Принаймні, до Новгороду дреговичі як «представники пануючого імперського етносу з центру» і в XI ст. не добрались та вже б і спізнались із «завойованням провінцій», навіть перестрибуючи через кривичів.

ЛІВЕ КРИЛО ЛЕЛЕЧОГО КРАЮ

У випадку з радимичами навіть археологія поки що безсила. Зібрані нею дані дають можливість окреслити менше-більше точно територію радимичів в X-XII ст. (в основному басейн нижнього і середнього Сожу та межиріччя Сожу і Дніпра), але дати остаточну відповідь – звідки прийшли слов'яни на цю балтійську землю – ще не спромоглася. Радимичькі дренності в Посожжі з'явилися у IX ст., тому В.В. Седов часом їх заселення вважає VIII ст., а гіпотетичною вихідною територією – невеликий район Верхнього Подністров'я, де є подібна гідроніміка (втім, не остаточно).

Літопис дівчі прямо повідомляє про лаське (західне) кохання: «...радимичи бо ...от ляхов». І далі: «Быша же радимичи от рода ляхов; пришедша ту ся вселиша,

и платять дань Руси». Однак, західнослов'янських рис в культурі радимичів на відміну від кривичів археологи тим часом не знайшли, хоча балтських в ній повно і, зокрема, дуже близьких латгальським на сході Латвії і, що особливо важливо, південно-прусських. Можливо саме це мали на увазі літописці, підкреслюючи виразний балтський (відмінний від української) характер культури і мови, покриваючи його терміном «ляхи».

З літопису також відомо, що радимичами керували племінні вожді, першим з яких був родоначальник Радим, вони мали своє військо і майже до кінця X ст. зберігали свою самостійність, хоча платили данину хозарам. Завоювання їх київськими князями відбулось у два етапи. Перший похід Олега у 885 році примусив данину платити Києву, а не хозарам, але етноутворюючих функцій така зміна не мала. Те ж саме можна сказати про другий похід 984 р. Володимира Великого.

Хоча радимичі втратили з цього часу самостійність, але балто-слов'янський симбіоз поза державними чинниками закінчився утворенням етнографічної групи ближчої полоцьким кривичам, а не сусіднім українським, як у випадку з дреговичами. І це було добре видно київським літописцям, які наполягали на лаському (західному), а не від «панівного етносу народу-завойовника» походженні радимичів.

Те ж саме стверджує літопис по відношенню до в'ятичів: «радимичи бо и вятичи от ляхов. Бяста бо 2 брата в лясех (єдиний випадок, де фігурують «брати» – В.П.), – Радим, а другий Вятко, – и пришедша седоста Радим на Союю, и прозвашася радимичи, а Вятко седе с родом своим на Оце, от него же прозвашася вятичи». Як бачимо, йдеться про додержавне переселення, а не завойовницьку акцію Київської імперії, яка станеться пізніше, вже за Святослава 964 року.

Крім того, аналізуючи вираз «в лясех», можна стверджувати, що переселення йшло саме в широтному напрямку уздовж лісової зони із заходу на схід. І коли літописна голядь має відповідник на заході галінди в судавсько-ятвязьких землях, чому б не припустити, що в'ятичі також мають на заході свого відповідника ятвягів (через форму ятвичі з перестановкою в корені ятв-в'ят), по сусідству з м. Радом на Мазовше «в лясех» (на Підляшші) і могли бути зрушені з місця войовничими волинянами.

Подібна перестановка корепевих букв відбулась в тому ж регіоні в топонімі Рязань – від Переяслава Ерзянського (ерзя і мокша – дві частини мордвин, найпівденнішого фіномовного народу). Це особливо показово, бо літопис XV ст. фіксує, що на сході в'ятицька земля сягала рязанської частини Оки: «Вятичі і до сего днє, єже єсть Рязанци».

На жаль, така версія археологами не розроблялася, хоча ятвяги західні зіграли досить важливу роль в становленні білоруського етносу, зокрема фонетика білоруської мови значною мірою базується на ятвязькій. Цікаво також, що під час перепису 1897 р. (!) з 789647 мешканців Гродненської губернії 30927 назвало себе ятвягами. Їх впливи відчужаються навіть в околицях Мінська.

Натомість всіяко мусувалась думка про в'ятичів, як потомків антів (корень в'ят, мовляв, пішов від ант). Спокуса приписати собі ранньосередньовічні сторінки героїчної української історії була така велика, що від неї не міг відмовитись навіть академік Б.А. Рибаків, керівник двох інститутів АН СССР водночас (історії та археології). Однак, з антами йому та іншим російським історикам довелося розлучитися назавжди спершу з наукових, а тепер і політичних причин.

З наукових тому, що мощинська археологічна культура IV-VII., як остаточно з'ясувалось, належить балтському голяді, а не в'ятичам – псевдоантам. «В'ятицькі древності VIII-X ст., що змінили на Оці мощинську культуру, генетично не пов'язані з нею» лише В.В. Седов (стор. 44). Політична ж незалежність України робить неможливим подальше писання «спільної» історії – для сумлінного вченого.

В XII ст. літописні в'ятичі були адміністративно-територіальною одиницею Чернігівської землі, кордони якої зовсім не відповідали межам племінного (етнографічного) їх розселення. Глянувши на карту ґрунтів, негайно перекопуюємось, що саме тут пасмо чорноземів тягнеться на схід і дещо на північ, цілком обіймаючи верхів'я Оки та досягаючи її нижньої течії у правобережжі.

От і увесь секрет проникнення сюди в балтські землі сіверського чорноземнолюбного населення з півдня (роменська культура). Та це проникнення мало свою межу, засвідчену виразним топонімічним терміном Верхівські князівства.

Той верх не сягав московських нечорноземних земель на північному краю в'ятицького ареалу.

Вже у XIV ст. Велика Литва повернула собі всі свої балтійські, слов'янізовані землі. Після унії з Польщею, остання взяла на себе право їх юридичного захисту і зберегла за Деулінським перемир'ям 1618 р. єдність Смоленської та Чернігово-Сіверської земель (заселених білорусами – кривичами, радимичами і в'ятичами) з їх основним Правобережним (кривицько-дреговицьким) масивом. Ще до 1686 року, до «Вічного миру» між Москвою Польщею, балторуська Лелека була двокрила.

Від колишнього верху з Україною лишався за козацької доби тільки виступ – Стародубщина зі своїм полком. Спроба української делегації влітку 1918 року запропонувати на переговорах з Советською Росією лінію кордону, яка охоплювала б Стародубщину, дреговицькі землі по Прип'яті і Берестейщину, успіху не мали. Ніж історії їх від України відрізав, так що повернулася вона в свої природні береги ще середини I-го тисячоліття н.е., додалась лише Новгород-Сіверщина на верхів'ях балтського Сейму.

На жаль, і споконвічним володарям Лелечої землі, нинішнім білорусам, не вдалося зберегти за собою цей Лівобережний край. Вже три століття клекоче лелека за підрубаним лівим його крилом, а сталося це аж на початку XVII ст.

Очевидно одне – яка б не була частка українських генів у в'ятичів, вони не відіграли визначальної ролі у етногенезі ні нинішніх білорусів, ні росіян. Згадавши про гени, наведу унікальні дані, опубліковані у «Матеріялах міжнародної наукової конференції »Гістарычная памяць народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII–XX ст. (Гродна, 1996) «...встановлена відповідність сучасного генофонду білорусів древньому прабатьківському. Вивчення матеріалів по 12 головних генах показало, що литовський етнос відрізняється від білоруського на 2 гени, російський на 3, український на 4, польський на 6, що підтверджує вагомість архаїчної балтської основи білоруського етносу». (ст. 166).

Певне, цього буде достатньо, щоб відкинути претензії княп – «римляп» на імперське право породжувати етноси в «завойованих провінціях».

Але, з усього сказаного, можливо, ще до кінця не ясно, чи є на нас первородний гріх народження нового московського етносу на задвірках в'ятичів нібито відмінного від псковсько-новгородського, на чому наполягають прихильники українізованої коліски або двох українських переселенських хвиль на північ?

Начетверо розкопана

Розрита могила.

Чого вони там шукали?

Що там схоронили

Старі батьки? – Ех, якби-то,

Якби-то нашли те, що там схоронили, –

Не плакали б діти, мати не журилась.

Тарас Шевченко «Розрита могила»

Розділ 3

ЧИ НОВГОРОДЦІ Й МОСКАЛІ – ДВА РІЗНІ НАРОДИ?

Сподіваюсь, на матеріалах попереднього розділу читачі вже переконалися, що спроба за допомогою археології як науки прикладної обгрупувати задану наперед єдиність «древнерусского народа» дала протилежний результат. Етнічні коріння виявилися вельми далекими, а сам етногенез українців, сябрів і народу під назвою «росіяни» проходив цілком різними шляхами.

Звичайно, Київ і українці (тодішні племенні союзи волинян, деревлян, полян, сіверян та інші) мали пряме відношення до процесу утвердження державності в північних землях, особливо за великих князів Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха. І тут може напрашуватись аналогія з поширенням влади Римської імперії на території поза Італією, зокрема, на Галлію, Іллірію, Паннонію, Дакію. Щодо етногенетичного процесу, то роль українців була далеко не подібною до ролі римлян і вирішального значення не мала, як на початковій псковсько-

новгородській стадії (вже проаналізованій), так і на завершальній московській, про що буде йти мова нижче.

Припаймні, у найвидатнішого українського історика часу Київської імперії Нестора пійкого русополіано-центризму в сенсі розселення слов'ян чи панівного народу з Київщини (як римлян і латинян) нема, бо таким центром він, по-перше, вважав Паннонію, а, по-друге, в етнічному плані протиставляв племінні союзи підтверджено археологічно.

Суперечку про основи державності новгородці, а слідом за ними і вся класична російська історіографія, зводили до династичного принципу, посиляючись на закликаючого ними Рюрика, сина якого Ігор малолітнім за випадкових обставин потрапив до Києва, згодом поклавши початок новій династії Рюриковичів.

А киянин Нестор, спираючись на грецькі джерела, нагадував їм про зовсім іншу, значно древнішу державну традицію Великої Скіфії-України та маловідомі на півночі геополітичні обставини її одвічного існування, а для прикладу вказував на князя Кия, засновника Києва, який пильно стеріг на Дунаї старий скіфо-фракійський кордон, правий кут своєї великої причорноморської країни.

Політика великого київського князя Аскольда (Осколда) також традиційно була спрямована на південь. Ніякого масового переселенського руху завойовників-українців, а тим паче селян-хліборобів на фінську лісову північ не спостерігалось.

Коли ж 882 року варяг Олег, зібравши в Новгороді перший «інтернаціональний загін», а дослівно «поім воя многі варягі, чудь, словене, мерю, весь, кривичи», рушив з півночі на південь пограбувати дніпровську столицю, то цим, очевидно, засвідчив не народження Київської імперії (хоча сам особисто залишився у Києві і продовжив його південну політику), а доконаний факт існування на той час зародку венецо-фінської Північної Федерації, традицією якої стало втягувати у загарбницькі походи нові й нові народи.

Зверніть увагу також на те, що вже в першому поході на Київ брала участь меря, землі якої стали дитинцем Московії та центром нинішньої Російської Федерації.

Отже, Андрій Боголюбський тільки копіював ті сторінки історії, на яких багато хто вважав і продовжує вважати його першим, який нібито засвідчив своєю мародерською поведінкою в Києві народження «нового» четвертого ростово-суздальського етносу (москалів), відмінного від псковсько-новгородського.

МЕРЯНСЬКЕ «ЗОЛОТЕ КІЛЬЦЕ РОСІЙ»

Цьогорічне святкування 850-річчя Москви нагадує про час її заснування – середина XII-го століття, перша згадка під 1147 роком. Від початку проникнення венеців у Фінську затоку і заселення ними берегів Чудського озера минуло чотири з половиною століття. Хоча вже у IX ст., як зойно згадувалось, меря була втягнута венецько-варязьким та метисним венецо-прибалтійсько-фінським потоком у русло своїх геополітичних устремлінь.

Москвою тоді була лише мутна болотяна річка, з безумовно фінською назвою, практично нікому не належала, бо знаходилася у міжплеїмінному просторі, до якого дотягувались з півдня в'ятицькі окраїни, заселені голяддю. Саме тут проходить кордон балтської і фінської гідроніміки.

Меря займала значну територію: більшу частину сучасних Костромської, Ярославської, Іванівської, Володимирської і значну частину Тверської та Московської областей. На південному заході вона сусідила з новгородськими словенами і смоленськими кривичами, а до них – з одвічними балтійськими старожилами; на заході і північному заході з вепсами (вессю), на півночі з заволоцькою чуддю, на сході з марі, а на півдні з муроюю і мешерюю (мордовської групи).

Таким чином, в басейні верхньої Волги по річках Клязьма, Нерль, Кострома, Молога, Суда, Сара, Теза та інших і взагалі серед поволзькофінських народів меря займала ключове становище. Належали їй і озера Чухломське, Неро, Белое, Плещеево (Клещин). Слов'янські назви деяких з них наочно ілюструють «приозерний» спосіб венецького заселення краю, навіть коли там трапляються пізніші одиночні південні топонімічні вкраплення як, наприклад, озеро Галицьке. По суті землі мері були центральними на всій фінській східноєвропейській півночі, своєрідною з'єднуючою

ланкою між усіма трьома фіномовними групами – прибалтійською, поволзькою та пермсько-камською, що й зіграло головну роль в її долі.

Київський мовознавець О.Б. Ткаченко найпереконливіше довів, здавалося б, неймовірне – загальноприйнята в дореволюційних виданнях і повторювана донині думка про повну асиміляцію мері ще в X-XI ст., за часу розквіту Київської імперії (оскільки вона не згадується після того часу в літописах), є помилковою і науково застарілою.

«В багатьох місцях свого проживання меря зберігала етнововний характер ще в XV-XVI ст., а на найбільш периферійних (східних) територіях... можливо, і в XVII ст. і навіть на початку XVIII ст. На користь цього говорить згадка адміністративного поняття «Мерський стан» в документі середини XVIII ст.» (О.Б. Ткаченко, Мерянський язик, Київ, Наукова думка, 1985, с. 7).

На основі копіткої праці з документами, фольклорними і етнографічними матеріалами, даними гідроніміки і топоніміки, йому вдалося відновити значну частину мерянської лексики, проаналізувати її зв'язки з багатьма іншими мовами і визначити мерянську як фіно-пермську, переважно фінську мову. «Без знання цієї мови, – пише О.Б. Ткаченко, – мовчить... «мова землі», карта Центральної Росії, повна десятків і сотень назв, очевидно, мерянського походження (таких, як Москва, Яхрома, Кострома, Кінешма, Шолешка, Шекшема, Покша і багато інших, великих і малих місць, які з дитячих літ близькі і дорогі мільйонам руських людей, але зрозуміти які вони поки що не можуть)» (ст. 192, читай русифікованих – В.П.).

І справді, досить сьогодні проїхатися так званім «Золотим кільцем Росії», відвідати краєзнавчі музеї, подивитися виставки народного мистецтва, традиційного жіночого одягу, археологічні колекції, аби переконатися, що дух мері живий і понині, хоча вона вже не розуміє своєї мови (мені довелося там побувати на початку 80-х років і пересвідчитися у цьому – В.П.).

З мерею, отже, сталася така ж, але ще глибша, метаморфоза, що й з її прибалтійськофінськими сусідами, бо їй, як тій матері при родах «Центру Русії», довелося самій відійти в легенду.

ДИЛЕМА САГАЙДАЧНОГО

Тепер дамо собі декілька питань: Чи не наш це гріх, українців-завойовників, що одним фінським народом стало менше, а на його землях народився новий агресивний нащадок – відомі москалі? Чи тільки за православ'я думав Сагайдачний, стоячи з козаками під стінами Москви, чи він також був у полоні «псевдорідинних» почуттів, коли відмовився від штурму? Чи не ця підступна думка про «родство» з насильниками не дала захистити Запорізьку Січ, коли її «по-братерськи» і «по-синівськи» нищив північно-східний сусід, не відчуваючи жодного приступу сумніння, як не відчував його Олег, убивши Осколда і захопивши Київ, і над чим на відміну від Сагайдачного ні на мить не замислювався Андрій Боголюбський, спаливши і обдерши «матір городів» дощенту?

Відповіді на ці питання часто зводяться до переконання, що дружинники київських князів масово осідали на півночі (подібно до римлян) або до малопереконливих побрехеньок про «утікачів з неспокійних південних окраїн», які дуже швидко ховалися за 1000 км з таким (а той як ще 200-500 км) при нападі на них печенігів та половців, а назад у лісових петлях ніяк дороги не могли знайти. Оце, мовляв, і призвело до слов'янізації (українізації, русифікації) хоробрих завойовниками або переляканими втікачами мерянського «Золотого кільця».

Ще раз звернемось за об'єктивною відповіддю до фіно-угорського тому «Археології СССР». Дослідники довели, що всі ранні кургани захоронення IX ст. в мерянській землі венедські і скандинавські. В часи найвищого розквіту Київської держави (X-XI ст.) – або чисто венедські (словенські та кривицькі), або змішані (з фінськими ознаками). Окрема фінська група, яка стає провідною з середини X ст., часто демонструє кургани з ритуалом захоронення коня, зовсім не характерні для слов'ян взагалі.

Такі ознаки зберігаються до XII ст. – початку інтенсивної християнізації. При цьому жодних специфічних південних українських рис в поховальному обряді не спостерігається.

Знати це корисно не лише нечорноземцям «росіянам-москалям», колишнім венедам і мерянам, а й українцям, аби, нарешті, позбутися пихи або гріха за начебто свою суттєву роль у слов'яномерянському симбіозі.

Нехай також нікого не дезорієнтує той факт, що київські великі князі засновували в мерянській землі міста з назвами Володимир, Ярослав, Переяслав Заліський і тому подібне. Робити з цього висновки, що саме в них відбулась метисація українців з мерею, від якої народилися москалі – то все одно, що стверджувати, ніби назва гетьманської столиці Батурин від прізвища польського короля Стефана Баторія свідчить про польські (або й румунські, бо він був за походженням румун) коріння походження українців.

Можна зробити й ширше узагальнення та порівняти ролі Київської держави на півночі і значно ближчої в часі і просторі, пізнь Римська імперія та «особисто знайомої» нашому народові Речі Посполитої на сході.

Чи знайдеться сьогодні український історик, який би походження українців пов'язував з польськими впливами на «древнерусскую народность», мотивуючи це, як то було дуже популярно в російській історіографії, тривалим перебуванням українців в межах згаданої Речі Посполитої? Крикунів з усіляких «славянських єдинств» до уваги не беремо.

А між тим появу на світ Божий москалів (руських, росіян) багато хто й досі з поважних науковців пояснює собі і людям за подібними мотивами – приналежності їх протягом приблизно такого ж історичного часу до Київської держави.

ВІДГАДАЙТЕ ЗАГАДКУ: НЕ ДРУГА, А ЧЕТВЕРТА, НЕ ЧЕТВЕРТА, А ДРУГА

Існує ціла серія хибних доказів «родства» з розряду «символічних» через чисто суб'єктивне трактування державної спадкоємності від Великої столиці і Святого міста Києва. Скажімо, перевезення у Володимиро-Суздальське князівство певних мистецьких раритетів (наприклад, ікони), небажання якогось князя залишатися у пограбованому ним митрополісі або переїзд окремої духовної особи (навіть митрополита київського) і тому подібне. Проте для незахопленого символізмом аналітика, такі аргументи аж ніяк не можуть свідчити про переміщення столиці держави (та ще після припинення її існування) на північ, а тим паче жити байки про виникнення нового народу, в даному випадку москалів, за допомогою українців чи їх духовних надбань в межах єдиної держави, а тим паче в XIII-XIV ст. в докорінно зміненій геополітичній ситуації.

Наполягати на «символічних» аргументах, доводити за допомогою церковно-храмового будівництва на периферії за київськими зразками вирішальну участь українців у етногенезі москалів-росіян – все одно, що оголосити їх напівіталійцями, оскільки московський Кремль збудований італійським архітектором і в італійському стилі, чи напівгреками, бо двоголовий орел був улюбленим греками гербом Візантії.

Переглянемо краще хід подій в північному регіоні Київської імперії в реальному державотворчому ракурсі. Ростов Великий на озері Неро згадується в літописі під 862 роком, ще до походу Олега на Київ – отже, своїм походженням українцям не зобов'язаний. З IX по XI ст. він залишався головним центром в мерянській землі, заселеним венедами і варягами.

Суздаль, заснований на місці мерянського селища (перша згадка 1024 р.) другим перейняв роль регіонального центру за князювання Юрія Довгорукого (1125-1157).

Володимир, заснований Володимиром Мономахом у 1108-1109 рр., став третьою столицею Ростово-Суздальського князівства в 1157 році, яке перетворилось відповідно на Володимиро-Суздальське і проіснувало аж до 2-ої половини XIV ст., зберігаючи значну частину фінського населення.

Тільки після цього державотворчу естафету підхопило князівство Московське.

Отже, не може бути й мови про спадкоємність київської державності Москвою, бо вона була не другою після Києва, а четвертою після Ростова Великого, Суздаля та Володимира столицею нечорноземного краю, на південній окраїні мерянської землі (Чи не тому так люблять ліпити й нам лейбу «Окраїни» московські вчені мужі?)

Та то лише піввідгадки на загадку.

Друга відкривається тоді, коли глянути на карту зростання Московської держави з початку XIV до кінця XV ст. і уявити її роль в загальнонаціональному масштабі Великокудії або Венедо-Фінляндії, а саме другого після Новгороду центру венедекско-фінського симбіозу. Всі пайзначніші територіальні прирощення цього періоду, який згідно офіційно прийнятої доктрини і термінології визначається часом «формування великоруської народності», тобто, москалів, насправді є перебиранням влади у Новгороду над північною групою фінських народів – заволоцькою чуддою, комі-зирянами, комі-пермяками, марі, удмуртами, а потім і західною – карелами та іншими. Увесь сектор дозволювань спрямований на північ. До того жодна з столиць мерянського краю такої функції не виконувала, так чи так пристосовуючи князівську форму правління саме до мерянських обширів.

На 1462 рік Новгородські землі охоплювали ще всю фінську північ з виходом до Білого моря і аж до приполярного Уралу та земель вогулів (мансі) і остяків (хантів) на Нижній Обі, вони були в багато разів більші за московські, в основному мерянські.

Гадати, що на цих просторах, до переходу під владу Москву, крім названих фінських народів, перебував один слов'янський етнос (новгородський, «недоформований» за цілих вісім століть – з кінця VII і до кінця XV ст.), а по утворенні «централізованої держави» інший, московський (що от-от «сформувався» в XIV ст.), можна хіба тільки завдяки термінологічній плутанині, та неправочинному бажанню пов'язати суспільний лад з етногенезом. Так, феодальну республіку «господіна» Великого Новгороду протиставляють Московській деспотичній монархії, що само по собі справедливо, але пов'язувати з цим етногенез єдиного народу, а тим паче складний симбіоз венедекського і багатьох фінських народів – нема ніяких підстав.

Кінець окремого «північно-західного» народу пов'язують з двома датами. 1478 року Іван III, Великий князь московський, фактично ліквідував Новгородську феодальну республіку, а 1570 Іван IV за допомогою своїх опричників нещадно вимордував новгородців, з ненавистю гіршою за іпоземців, описаною в «Повесті о погібелі Новгороду».

Як то кажуть, Бог суддя «російській» чи московській історії, але вважати, що цим актом припинив існування «новгородсько-псковський» етнос (якби він справді існував окремо від сусідніх москалів) є тотожним до твердження Погодіна, що після погрому Києва Батием на Україні не залишилось жодного українця. (Чи варто нагадувати, що в ті часи в містах взагалі проживало не більше 10 % населення).

Український народ і після знищення Запорізької Січі 1775 року не припинив існувати, бо він, на відміну від вигаданого «четвертого» псковсько-новгородського етносу, був, є і буде, які б сусіди не перетинали його історичну дорогу.

Отже, робимо висновок, завдяки тривалому існуванню Московської держави цілком закономірно виник термін москалі (етнічні свідки – українці, поляки, литовці, білоруси та інші європейські народи, посли яких бували в тогочасній Москві). По суті він мав таке ж збірне значення як пишніша назва «росіяни». В силу історичних причин частина цього народу в західних прибалтійських землях такої назви не носила, що не є підставою вважати її якимось іншим народом. (Аналогічна ситуація з галичанами, буковинцями, закарпатськими русинами та наддніпрянськими українцями).

Але вже відтоді у нашого північно-східного сусіда усталилась традиція двох столиць – західної, втягнутої до геополітичної ситуації всього північноєвропейського регіону навколо Балтійського моря (Новгород, Петербург) і східної (Москва), яка від початку зросту свого впливу знаходилася в поволзькому, ширше, північноазіатському силловому геополітичному полі, особливу роль в якому зіграла кипчацька Золота Орда.

В цілому ж, дивлячись із заходу, картина «російської» історії виглядає так: за широківідомої доби вікінгів, загопи варягів, підхопивши венедів, притиснутих до Балтійського моря германським натиском з півдня, на кораблях дісталися до його північно-східних берегів – Фінської затоки і виплеснули на них очима переселенців, які з легкістю «освоювали» нові території, оскільки потрапили в природне середовище аналогічне до їх прабатьківщини – Померанії. То були справжні «утікачі-завойовники», а не приписувані українцям.

Ці потоки переселенців із заходу протягом століть загналися так далеко в глиб континенту у фінське середовище від Новгороду Ільменського до Новгороду Нижнього, що Петру I-му, сидючи в мерянсько-в'ятицькій Москві, яка все навколо себе центра-

лізувала, довелось заново відкривати вікно у Європу, в яке колись ті переселенці влізли.

В XVI ст. Фінляндія, Естляндія і Ліфляндія та ключ від Фінської затоки опинились в руках у шведів, нащадків тих варягів, з якими венецианці починали підкорення Великого фінського материка.

І столичний маятник хитнувся знову з поволзької в прибалтійську сторону. Але не шляхом відновлення слави колишньої західної республіканської столиці Новгород, а побудови нової імперської – Петербурга. Москва знову стає на цілих два століття другою столицею.

Зворотний антизахідний хід маятника у 1918 р., і столиця знову опиняється в більшовицькій Москві, готовій самій закрити всі вікна і двері, повісити на них залізні занавіски, відгородитись від Європи Центральної і Західної, аби відчувати себе господаркою і спадкоємицею влади в Європі Північно-Східній, приєднаний нею гулявський Сибір-Північної Азії.

ПОЧАТОК ДІЇ СХІДНОГО ФАКТОРУ. ВЕЛИКА БУЛГАРІЯ

З точки зору історика Київської держави тільки похід великого київського князя Святослава через землі в'ятичів на Поволжя у Булгарію вперше привертає увагу до цього регіону, але з огляду на його значення в історії північно-східного сусіда, необхідно дати більш широку і – головне – глибшу в часі геопапору. Інакше далеко не все буде зрозуміле.

Для читача, сподіваюсь, вже звучить як аксіома, що фінські народи займали на середину минулого тисячоліття більшу частину лісової зони Північно-Східної Європи. Ця частина лісової зони безпосередньо понад усією Україною займали балти. Кордон між першими і другими теж пролягав лісами, був досить стабільним, хоча місцями зміщувався в обидва боки.

Досі ми не зосереджували увагу на тому, що на південному сході ліси, які спускалися в напрямку течії Волги до вододілу верхнього Дону, займали народи мордовської групи, відповідно мурома, мещера, ерзя і мокша, хоч уже згадували їх. На південь і схід від них починались безкрайні степи – цілком інший світ. Колись ті степові простори були зайняті сарматами. Від них у фінське середовище лісових мисливців і скотарів потрапляли різні небачені товари, зброя, прикраси та відповідна лексика. Проте степові народи на тому етапі не прагнули проникати далеко вглиб лісів, вздовж Волги існувала своєрідна контактна зона для взаємовигідного обміну. Так тривало до початку VII ст. н.е.

Тоді, за три з половиною століття до Святослава і за століття до початку венециансько-варязького драгуну на схід в безкрайній лісовий масив Великочудії – Чухломи першим з південного сходу в нього врізались тюрки-булгари після того, як вони розійшлися під тиском хозар на три боки шукати нових земель з Великої Болгарії (держави з центром на Кубані у відомій Тмутарокані). Одна з їхніх частин досягла Камі і стала родоначальницею двох нинішніх етносів – казанських татар (потім до них долучились кипчаки) і чувашів (змішаний тюрко-фінський народ). Булгари вже після походу Святослава в 965 р. стали засновниками розвинутої ранньофеодальної держави Волзької Булгарії X-XIII ст., добре відомої на Сході, та й у Києві також (о в назві змінилось на у).

Менше приділяють уваги тому факту, що булгари взагалі поклали початок дії потужного геополітичного східного фактору в глибинах Великого Лісу. Сьоме, а особливо восьме і дев'яте століття для всіх поволзько- і прикамськофінських народів пройшли під паростаночним впливом східних культур і державних чинників.

В цей час набирає величезної потуги Хозарський каганат, держава з дуже розвинутою системою торгівельних зв'язків. Під владу хозар потрапляють не тільки поволзькі булгари, але й мордовська група народів, та навіть ті племенні балто-слов'янські об'єднання, що ховались за ними в лісах – в'ятичі й радимичі, не кажучи вже про наших предків полян та сіверян, близьких до Поля (степу) та алано-болгар, що залишили з того часу салтівську археологічну культуру на Слобожанщині.

З наближенням Арабського Халіфату до Кавказу і Центральної Азії Волга перетворилася на потужний торгівельний шлях. Де вздовж, а де й впоперек її верхніх при-

ток, якраз через землі підлеглих хозарам народів, разом з торговцями маса арабських купічних монет потрапляє у Скандинавію. Багаті скарби їх трапляються у в'ятицькій і рязанській (ерзянській) землі, що вказує на напрям вектору схід-захід від Середньої Волги просто до Фінської затоки.

Порядок перечислення деяких з них – весі, мері і мордві – у Іордана (VI ст.) свідчить про те, що вже тоді цей шлях був відомий скандинавам і, безумовно, самим фінським народам. Я не зачіпаю тут питання данини цих народів ще в IV ст. готському королю Германаріху, який перебував на території Великої Скіфії. Воно потребує окремої розвідки.

Після розгрому Хозарії Святославом Волзька Булгарія продовжувала справляти великий вплив на оточуючі її фінські народи, в тому числі марі, удмуртів, фінських предків нинішніх чувашів, і, таким чином, на момент, коли до них докотилась західна венедецька хвиля, вони вже зуміли в подальшому вистояти і дожити до сьогодення.

Гірше довелося муромі і мешері (тепер неіснуючими) та частині ерзі, що разом з балтослов'янськими (в'ятицькими) вихідцями на крайніх на схід від Чернігова, але належних колись його князівству чорноземях, утворили Рязанське князівство, яке два століття опиралось централізаторській політиці Москви, під впливом давнього східного фактору виступало проти неї разом з кипчацькою державою Золотою Ордою, а після її падіння аж до 1517-23 року боролось за свою незалежність, та зрештою було підм'яте.

Отже, боротьба Києва з печенігами і половцями та існування в Причорномор'ї степової держави Куманії і прихід військ Батия, який спрямував свій перший удар вздовж колишньої північної торгівельної траси по центрах венедецько-фінського Великого Лісу, що закінчилось утворенням гігантської євразійської держави Золотої Орди з центром у Поволжі – відбувались за різними геополітичними схемами. Умовно їх можна назвати скіфська і хозарська.

В межах колишньої Великої Скіфії степовий фактор поступово локалізувався до аналогу Малої Скіфії (Кримського ханства). Коли Велика і Мала Скіфії (Україна і Крим) об'єднувались, як у часи Богдана Хмельницького, вони мали найбільшу силу і ціякий новоспечений Дарій не був для них страшний.

На сьогодні всі землі, волею Бога і нашого народу, знову зібрані в Соборну Європейську Велику Скіфію-Україну. Вічне колесо історії повернулось на 360 градусів і знову котить наш чумацький віз старою скіфською дорогою.

Це пайкраща гарантія і доказ того, що ми вистоїм, бо Земля наша і Країна вічні.

А на півночі понад нами сила дії і протидії західного і східного факторів на просторі від Балтики до Волги і Уралу в кіпцевому рахунку породила ту Євразію, яку її захисники знову намагаються пропагувати або у формі слов'янського союзу двох – Росії та Білорусі, з нав'язливою думкою втягнути до нього й Україну, або чотирьох – з додатком Казахстану, країни тих же кипчаків – основного народу Золотої орди, спадкоємцями якої московські правителі себе відчують, і спорідненого з ними Киргизстану.

Політичні противники цих союзів дуже влучно називають перший – Русобелія, а другий Азіопа.

Та скільки і як не іронізуй – для України назавжди залишиться доконаним фактом існування над нею у північному, який згодом став і східним, просторі в давно поріділих і вирубаних лісах, у великих і чисельних містах тієї Самодержавної Федерації, початок якій поклали не ми, істинний характер якої гарувався не нами, доля і воля якої зовсім не подібна на нашу.

Шукаймо своєї долі, свого шляху і свого роду, слов'янського чи не слов'янського, в першу чергу скіфо-сарматського, та, однак, українського, і на своїй землі, а не в сусідських хатах, бо ми сини Великої Скіфії-України, а не араби у Єгипті!

Берладник української літератури

(До 100-ліття від народження Леоніда Мосендза)

Після першої світової війни, в революції 1917 року, була утворена Українська Народна Республіка (1917-1920), очолювана діями світового імені – М. Грушевським і В. Винниченком. Багато причин склалося на те, що УНР не утрималась, зазнала від більшовиків поразки і змушена була податись за Збруч, на Захід. По-різному можна ставитись до утворення УНР, але ігнорувати й викреслити її з історії не можна. Перший раз, після століть колоніальної залежності, український народ здобув свою державу, зрівнявся з іншими народами, досяг найвищого ідеалу кожного поневоленого народу. Після упадку УНР зазнала поразки і її армія, головнокомандуючим якої був Симон Петлюра. Десять тисяч її вчорашніх воєнків було інтерновано по різних таборах на Заході, зазнало всіх злигоднів повоєнного часу й еміграції. Між ними були й такі, як Євген Малапюк, Леопід Мосендз, Юрій Дараган, Олекса Стефанович, Улас Самчук... З них, разом із дальшими творчими силами, утворилась згодом пражська літературна група, яка поза межами України виявилась в міжвоєнному періоді найживучішою і найбільш продуктивною. Кожний з цієї групи має своє творче обличчя, свій стиль і свою тематику. В значній мірі це стосується й Л. Мосендза. Вельми розважно підходить до оцінки творчого набутку цієї групи, як і всього літературного й наукового потенціалу еміграції, найвизначніший сьогодні на Україні критик І. Дзюба. «Можна по-різному ставитись, – пише він, – до цих цінностей і їх творців, але насамперед їх треба знати. Бо сьогодні без такого знання нема повноцінного уявлення про українську національну культуру взагалі. І не може бути повноцінного її розвитку, – як з погляду нагромадження творчого потенціалу, так і з погляду подолання дотеперішньої духовної ізолюваності від світу».¹ Отже, насамперед треба з ними і з їхньою творчістю познайомитись.

Леопід Мосендз – рідкісна й багата модифікація людського духу. Він – учений, який, можливо, перший відкрив тасмницю «важкої води», письменник багатьох жанрів художнього слова – поет і прозаїк, публіцист і літературний критик, памфлетист і автор – спільно з Юрієм Клепом – збірки пародій «Диявольні параболі», виданого 1947 р. під спільним псевдонімом Порфирій Горотак. До всього цього, він ще й перекладач з англійської, французької й німецької лі-

1 І. Дзюба, Поезія вигнання. – «Прапор», № I, Харків 1990, с. 132.

тератур. Жадоба пізнання багатой західної культури й духовності спрямувала його також на вивчення іспанської мови, якою він – вже на схилі свого стражденного життя – вільно читав, збагачував свої знання, поширював кругозір українця-європейця. Студії джерел до роману «Останній пророк», що вийшов посмертно 1960 р., змусили його вивчати старогребейську й «Талмуд». Живучи деякий час у Братиславі, він – разом із своєю дружиною Магдою Папалковою, зладив у 30-х роках підручник української мови для словаків, рукопис якого зберігся і який автор цієї статті переглядав. Як інженер-хімік Мосендз був автором кількох наукових праць, публікованих у фахових закордонних виданнях, і патентів, ухвалених відповідними інстанціями. Оскільки йдеться про продукцію художнього слова Мосендза, то без неї не була би повна література української діаспори ХХ століття.

Народився Л. Мосендз 20.8.1897 р. в сім'ї міського службовця Марка Мосендза в Могилеві Подільському. Він, начебто, походив із грецьких поселенців на Україні.

Мати письменника, Марія Селужийська була донькою лісничого з Костополя на Волині. Більш-менш точну біографію цього письменника і вченого можемо реконструювати за його творами, хоч, звичайно, поставитись до неї треба критично, бо ж кожний письменник має право на художній домисел. Загальна схема, одначе, не підлягає сумніву. Своє дитинство, життя в батьківському й навколишньому середовищі малює Мосендз в автобіографічній повісті «Засів», вперше виданій у Чернівцях 1936 р. (друге вид. Прага 1941). З неї довідуємось, що його батько походив з бувшої дрібної української шляхти, спершу сполонізованої, пізніше зрусифікованої. Він був економом багатого польського поміщика. Батьків брат, одначе, був свідомий українець, через що був засланий на Сибір. Згадка про нього і його «гайдамацькі вподобання» були родинною тайною і грізним мементом при вихованні малого Ніно (тобто Антонія), який виступає героєм повісті і яким в дійсності був малий Леонід Мосендз. Домашньою мовою його батьків була російська, хоч говорили вони й по-українському, але тільки зі своєю служницею і «мужиками». Перші проблески української національної свідомості набуває малий Ніно між сільською дітворою. Глибоким «завісом» її були притишені розмови батьків про засланого в Сибір його дядька й оповідання діда про подільських берладників, які – борючись за свободу України – ховалися по скелястих переказах над Дністром, перебігаючи потім до гайдамаків. До цих літературних джерел про формування національної свідомості малого Леоніда приєднуються ще свідчення самого письменника про «Кобзар» Шевченка, який остаточно – вже в юнацьких роках – загартував у ньому українську свідомість. Про це Мосендз пише неодноразово в деяких своїх творах і листах до своїх друзів і знайомих.

Автобіографічний характер має також поема «Волинський рік» (1948), що її Мосендз присвятив донці Марійці, яку разом із своєю дружиною Магдою змушений був після другої світової війни залишити у Братиславі, де перед тим працював як інженер-технолог у виноробному підприємстві. В цій поемі Мосендз вступає під ім'ямем Марка, його рідна сестра Валентина – під своїм справжнім ім'ям. Разом із нею він, у свого діда в Підбужжі на Волині, слухає легенди про своїх предків, які під Грюнвальдом громили тевтонів. Дід Осип розповідає їм про бабусю з-під Мазурських озер, яка в польському повстанні втратила брата Яна й пізніше поселилась в Підбужжі на Волині. З бабусиних оповідань про давнину свого роду і краю малий Марко одержує, як пише Мосендз – «ковток питва із джерела кастальської принади», тобто довідується про джерела власного походження. Всі ці дані письменник пізніше підтвердив у своєму листуванні (в листі з 10.7.1948 р. до Ганни й Арсена Шумовських). Згадуючи про свого діда – Осипа Лясковця, лісничого в Костополі, він зазначає, що мати його діда «була ще греко-католичка, що десь у 30-х роках минулого століття мусила «повернутися», тобто перейти на іншу віру, а тим самим і перестала бути українкою. Така «метаморфоза» була у першій половині ХІХ стол. типовою для колонізації, згідно русифікації дрібної, чи як її тоді називали «ходачкової» української шляхти.

Такий процес відбувся також з відомими родинами Антоновичів, Рильських, Науменків і т.д., які пізніше, в часи народництва, як «хлопомани» знову повернулися в лоно рідної української культури й стали, як відомо, основоположниками старої «Київської громади», яка почала видавати єдино дозволеною мовою «Киевскую старину» (1882-1906).

Згідно зі спогадами П. Чупруна², Леонід Мосендз мешкав від семи років життя в Явтушкові, а потім у Яришеві Могилівського повіту в домі Чупруна, дружина якого була тіткою Леоніда. В Яришеві Леоні 1911 р. закінчив двокласну школу, а потім продовжував навчання в учительській семінарії у Вінниці, яку 1915 р. з дуже добрим успіхом закінчив.

Батько письменника помер дуже рано, десь у першій половині першого десятиліття ХХ стол., мати Леоніда – разом із його бабусею з Підбужжя – померла 1919 р. в містечку Гнівані над Бугом, де Леонід короткий час вчителював. Втрату матері, яка померла на удар серця, Мосенда перепис дуже тяжко. В листі з 27.7.1947 р. він згадує, що «відтоді я тільки раз плакав». На похоронах його матері була теж Ганна, дружина Арсена Шумовського, яка разом із ним вчителювала тоді в Гнівані. В цьому містечку Мосендз жив тоді разом із матір'ю і сестрою Валентиною в окремому будинку, зразу ж біля школи. В їхній хаті світилася лампадка під православним образом Матері Божої, а поруч на шафі стояла її ж католицька статуетка, бо ж баба письменника була католичка, мати його і вся решта родини були православні. В Леоніда було двоє братів. Молодший – в шість років помер від менінгіту. Він був дуже здібною дитиною: самотужки навчився читати, писати й рахувати. Леонід, якому було тоді 8 років, «перший раз зрозумів, що таке смерть» (лист до Шумовських з 11.5.1948). Другий брат Леоніда був, здається, старший за нього. Він помер у нього на руках, як вояк армії УНР. На пам'ять про нього письменник написав автобіографічну повелу «Брат», публіковану в збірнику оповідань і повел «Людина покірنا» (1937). Згадана вище сестра Мосендза, Валентина, одружилася з комуністом, що особливо вплинуло на письменника, й пізніше була заслана в Казахстан. 1947 р. вона вийшла вдруге заміж. Тепер її чоловік був інженер, разом із ним вона переселилася на Кубань. Як склалася її доля пізніше, – невідомо.

В першу світову війну, коли Мосендзові було 20 років, він 1917 р., перебуваючи на румунському фронті, був ще в російській армії. Але коли Україна закликала до зброї, він негайно вступив до війська УНР. Переживши з ним одисяду визвольної боротьби рідного народу, він – після поразки УНР – подався, як і тисячі інших, на еміграцію. Спершу це була Польща, де Мосендз працював якийсь час у Чепстохові в українській читальні, яку організував для українських вояків Британський допоміжний комітет. Звідти він десь у 1922 р. переїхав до Чехословаччини. Єдиним мотивом цього переїзду було гаряче бажання далі вчитися. Маючи, однак, лише учительську матуру, він – згідно з вимогами щодо вступу у вузи в Західній Європі – змушений був ще скласти гімназійну матуру, яка вимагала іспиту з латини, однієї західної мови й філософської пропедевтики (або з дескрептивної геометрії для реальних гімназій). Доповнивши необхідні предмети, він 1923/24 р. закінчив екстерний курс гімназії і того ж року іскрибувався на хімічно-технологічний факультет Української Господарської Академії в Подєбрадах, 50 км на північний схід від Праги.

1928 року Мосендз одержує диплом інженера-технолога й залишається в УГА асистентом, спеціалізується в ділянці перероблення нафти. За успіхи в своїй праці він став стипендістом УГА для підготовки у професуру. Свою експериментальну працю він виконує у професора Вондрачека на чеській політехніці в м. Брно. На цій підставі він 1931 р. захищає докторську дисертацію і стає одним з перших українських докторів технічних наук у тогочасній Чехословаччині. Першим патентом його було «ре-

гулююче урядження для лещат бюреток Мора», яке ввела в своїй лабораторії політехніка в Брно і яку купила в нього фірма «V.Veit» у Празі. Висліди своїх праць молодий вчений публікує в німецьких фахових журналах. В цей же час виходить друга збірка його оповідань «Відплата» (1937).

Невідрадні обставини еміграційного життя не дозволили йому вповні присвятити себе науковим дослідженням. З літературних гонорарів також було не легко прожити. Криза господарського життя, що охопила Західну Європу перед другою світовою війною, змусила його від'їхати на Закарпаття, де він на протязі 1937/38 рр. викладає в Державній Торговельній Академії в Сваляві та де він також написав підручник з товарознавства. Після гортіївської окупації Закарпаття Мосендз переїжджає до Братислави. Там він одружився і до кінця другої світової війни працював у Дослідному інституті випробовування. З цього періоду походить кілька його праць з технології випробовування. З половини 1945 р. він подається «на другу еміграцію». Першими зупинками його були Інсбрук і Зеєфельд у Австрії.

Особливо продуктивним виявився Інсбрук, в якому він зустрівся й щиро подружився з Юрієм Кленом (О. Бургардтом), який саме працював там над епосеєю «Попіл імперій». Тривалою творчою пам'яткою цієї дружби стала збірка пародійних віршів «Дияболічні параболи», що її обидва поети видали 1947 р. в Зальцбургу під спільним псевдонімом Порфирій Горотак. Після «паротез» Едварда Стріхи (псевдонім Костя Буревія), що їх спрямовував проти українських футуристів, це була знаменита літературна містифікація, де вигадані події, мандри, місця й люди доповнювались блискучими пародіями на різних тогочасних діячів, письменників і митців у діаспорі, включаючи також «самопародії» на авторів «Дияболічних парабол». З Клепового пера, правдоподібно, походить пародія на його співавтора – Мосендза:

Нарікшись сином зодіяка,
Без крил поринувши в етер,
Руками ти повітря дер
І віршем присмирив макака...
Суворіший ніж Робесп'єр,
Духовного прокляв ти ланця,
Що сів на корабель голландця,
Який чужі простори жер...
Переповзай, мов таракан,
Молочний шлях. Дурний нащадок
Доробок твій візьме у спадок
І скаже він: «Капітферштан».

Як бачимо, чотиристоповий ямб «Енеїди» тут використано майстерно! Не менш талановито була конципована й передмова до збірки, автором якої був Л. Мосендз. В ній він свого героя Горотак виводив із неіснуючої Горотаківки на далекосхідному Зеленому Клині. Звідти й почав цей бравурний і підприємливий Горотак свої мандрівки по Манчжурії, Кореї, Індії, Ірану, Туреччині і т.д. (чи не так розповідались після другої світової війни українці по цілому світі?...). Нарешті Горотак під пером талановитих поетів перетворюється в «українського емігранта в Австрії», плодючого й оригінального українського поета, стиль якого «вироблявся під впливом Рембо і Малларме, і якому «сучасні українські поети, особливо неокласики, допомогли... цей стиль відшліфувати...» Культивованій читач відразу згадає в цій характеристиці Юрія Клена-Бургардта. «Дияболічні параболи» – це щось більше, ніж літературний твір. Яку життєздатність мусить мати парод, що навіть у тяжких умовах життя – в далекій повосенній чужині-умів не падати духом, щиро сміятися і з гумором сприймати свою долю!..

В тирольському Зеєфельді Мосендз 1946 р. написав згадану вище поему «Волинський рік», присвячену «Доньці Марійці на спомин і пригадку». Але в цьому ж Зеєфельді письменник починає занепадати на здоров'ї. Сухоти, які він набув ще під час

тяжких років за війни та які потім лікував у Чехословаччині, почали відновлюватись. Не особливо допомогло також гірське повітря і лікування в місцевому санаторії. Не маючи коштів для дальшого лікування, Мосендз з допомогою земляка, Д-ра Ю. Герича, переїжджає наприкінці 1946 р. до Швейцарії. Тут, у містечку Бльонав над Женевським озером, американська харитативна організація забезпечила йому місце в пансіоні Моттекс.

«Історія перебування Мосендза в цій швейцарській санаторії, – пише Богдан Кравців, – багата на незвичайні сторінки геройського змагання людини й поета з важкою хворобою і безупинною загрозою смерті, а з другого боку пронизана тривожними моментами духовного упадку, безнадії, що з них Леонід Мосендз виривався звитяжно усією силою свого духа і волі до останніх хвилин свого земного шляху. Списана ця історія документально в його листах із Бльонав і, зібрана й опублікована, вона б творила єдину в своєму роді книгу терпіння і дерзання одуховленої і мужньої людини.»³

Відчуваючи наближення смерті, Мосендз в Бльонав гарячково працює, багато читає, докінчує початі й пише нові твори, веде широке листування зі своїми друзями й знайомими. Для своєї малої доньки Марійки, яка з його дружиною залишилась у Братиславі, пише казки, хоче написати історію Старого Завіту. В листі до Шумовських (березень 1948 р.) Мосендз повідомляє, що готує «новелу про ченця, який ціле життя молився до чорта, щоб над ним змилювався Господь. Бо все зло від чорта, а як ум'якшити серце диявольське, не буде спокуси, не буде й зла на світі». Трохи згодом він починає поему, навіяну легендою про Сизифа – «Два життя й смерть козака Мамая». Тоді ж Мосендз написав статтю про Хвильового «Знесвячування храму», яку без його згоди було надруковано під пазвою «Хвильовий – легенда й дійсність» (Зальцбург 1948). Заміна заголовку, як також певні зміни і хиби в тексті, викликали в нього хвилювання і обурення. Воля автора була зігнорована.

В Швейцарії Мосендзові довелося відбити складну операцію. Про неї він досить докладно писав Шумовським: «Мені в міжчасі зробили першу операцію: вирізали ззаду 5 ребер на загальну довжину 53 см. і трохи стиснули каверну. Ще мають вирізати спереду. (Вирізані реберця були вжиті на виготовлення Єв). Операція була тяжка, і я ледь-ледь вирвався з кігтів Тітки. Але вона ще шанси має при другій операції. Тепер у Моттекс знов, бо робили мені операцію в Лейсіні. Пишіть мені. Як буду мати більше сил, напишу Вам зразу цілий роман про Лазаря Мосендза і його ребра. А тепер досить і цього, бо я страдив після операції більш 5 кіл. і мушу знов приправитись до другої.» (Лист з 25.9.1948).

Другу операцію, яка відбулася 13.10.1948, Мосендз не пережив. Не витримало серце, яке мужньо боролось, погасла остання іскра життя. Похорон письменника-скитальця провів протестантський пастор, з найближчих земляків були присутні лише папі Бачинська і Ростислав Шульгин. Між ними небіжчик з далекої України здобув глибоку любов і пошану. Дружину письменника на похорон – перебувала у Чехословаччині – не пустили. Покласти квіти на могилу свого чоловіка вона змогла аж 20 років пізніше.

З поетичної спадщини Мосендза, крім його поем і перекладів із західних літератур, найвизначнішою є збірка «Зодіак», видана в Празі 1941 р. Вона охоплює його вірші, написані протягом 1921-1936 р. В ній закарбовується пасаперед мотив визвольної боротьби українського народу після першої світової війни, в якій активну участь брав також сам автор. З цього погляду в ній є також матеріал автентичний, глибоко пережитий і вистражданий. Найвизначнішою з цього погляду є тут «Балада про побратима» – своєрідний реквієм героям, що полягли за волю українського народу:

Разом зі мною виріс він –
друг ширший, більш ніж брат,

син чорнобровий золотних піль,
стрункий син білих хат...
Носив багато він імен:
Петро, Данило, Гнат...

Ці класичні секстини дотримує поет у всіх трьох частинах свого твору. Відповідно до строгої форми відчувається в ньому поважний і часто аж болючий тон. В ньому відбита вся трагедія і героїзм визвольної боротьби за волю України наприкінці першої світової війни. Іменем власним, свого і дальших поколінь поет клянеться не забути й помстити всіх тих, «хто звався Петро, Данило, Гнат»:

Хай мати відштовхне мене,
відвернеться стократ,
коли забуду, що забив
тебе північний кат
і не помщу того, хто звався
Петро, Данило, Гнат...

Попри патріотичні мотиви досить помітні в «Зодіяку» також проблеми філософські, пов'язані найчастіше з науковими зацікавленнями поета і вченого. «Провівши, як учений-хімік, значну частину свого життя в лабораторіях, – згадує критик М. Мухин, – Мосендз освоює в українській поезії проблеми сучасної хімії, фізики, математики й астрономії». (Сучасні українські поети. Чернівці 1936). У вірші, присвяченому О. Коваленкові, виявляє поет жаду людини до пізнання всесвіту:

Спіраль стихій на скrajніх межах неба,
пруdkий в орбітнім леті електрон...
Від сяйв зеніту до глибини Ереба
Один у необхідності закон.
Його пізнати від альфи до омеги.
Йому віддати напруженість турбот.
Від точки охопити аж до Веги
матерії незупинимий льот.

Мосендз уміє оперативнo реагувати на несподівані явища життя, пов'язані з наукою і технікою нашого віку. Раптовий гук летунського мотору, що перебиває виклад інтегрального числення, викликає в нього розуміння прямого відношення науки до модерної техніки і самого життя:

Загук мотор у високості
і плинний виклад перебив...
Спинився ти в безсилій злості
та крейду точену зломив...
Навіщо, капторє учений,
ця злісна павза, злісний рух?
Чи ж не твоїм взірцем патхпенний
стремить в зеніт звияжний дух?
Потужну мову інтегралу
мотор у пісню перелив.
Яку ще хочеш більшу славу
укласти в блідість власних слів?
Мовчи!.. на мить!.. хай доспіває,
дасть вченій впевненості крил:
ця ж сама пісня нас чекає
над морем українських сил!

Якщо в «Берладницькій секстині», оснований на українській історії, підносить поет тему вічної боротьби за волю рідної землі, то в «Флягелянтах» він опрацьовує матеріал із похмурого західного середньовіччя, де фанатизм монахів-аскетів перемагає навіть зальоти і зваби жіночої краси. До вселюдських мотивів належить також «Ніве-

лір», що в ньому мотто з Біблії натякає на зміст, «Блукав Голлендеречь-літун», середньовічна «Регіна» і «Прометей» з нетрадиційним трактуванням античного міфу.

Особливої уваги в «Зодіяку» заслуговує вінок сонетів «Юнацька весна», присвячена Праматері Роду. Насамперед треба відзначити відвагу «непрофесійного» поета, котрий в той час більше цікавився проблемами науки, ніж чимось іншим, взятися до однієї з пайтяжчих поетичних форм. Рафінована, найбільш тяжка й складна архітектоніка вінка сонетів спричинилась до того, що мало кому поталанило поєднати формальну віртуозність з глибоким змістом, не забірши в словесне штукарство. Нам здається, що Мосендзові це вдалося. Комбінована будова «вінка», що формально й тематично об'єднує 15 сонетів, з яких останній, т.зв. магістраль є ідейним, але й формальним завершальним сонетом усього «вінка», приваблювала багатьох поетів всіх часів і народів. Лиш небагатьом, однаке, з них поталанило цю форму подолати. До цих небагатьох зараховуємо й нашого талановитого І. Мадинського з його унікальним «Вінком сонетів» (1885). Попередниками Мосендза в химерному «вінку» були в українській поезії М. Жук (ЛНВ, 1918) і В. Бобицький (збірка «Ніч кохання», 1923). Здається, що майже одночасно з ним створив вінок сонетів також М. Терещенко, запозичивши його з великої французької поезії. Перше ніж простудіювати складну теорію «вінка», Мосендз мусив ознайомитись з теорією самого сонету, який заслугами Зерова та інших неокласиків відновлював в українській поезії 20-х років традиції сонетних циклів Франка і Лесі Українки. Але й тут, як і взагалі у всьому, до чого брався Мосендз, він діяв серйозно, по-діловому, з найбільшою відповідальністю. Філософська концепція його «Юнацької весни» – глибоко оптимістична: вічні пориви і прагнення людини до кращого, досконалішого життя повинні увінчатися успіхом! Силою волі, вірою в перемогу людина повинна перемагати перешкоди на шляху до майбутнього. Цю думку поет висловлює в терцині третього сонету. Зайва остерога – каже він –

Від небезпек, які ховає путь.
Там, де відвага з вірою ідуть –
там перешкод немає і не буде.

Ця ідея повинна бути девізом кожного юнацького покоління. Праматір усього в поета – це вічне прагнення до сили, до морального й фізичного здоров'я, до волі й перемоги. Своєю завзятістю і вірою в перемогу цей твір подібний до бойових «Конкістадорів» Франка.

Вершиною Мосендзової поезії можна вважати ліричну драму «Вічний Корабель» (Прага 1940), в якій він по-своєму опрацював мандарівну тему «Літаючого голландця». В героїчній боротьбі малих Нідерландів проти експансивної Іспанії наприкінці XVI стол. взаємно себе поборюють два світогляди: вигідний опортунізм і патріотичний героїзм. Вже мотто до цього твору «Попіл спалених тисне мені в грудях», взятий з «Уленшпігеля» Шарля де Костера, підкреслює основну проблему, що нею пронизана майже вся творчість Мосендза – боротьба з окупантом і право на примусове чи добровільне покинення рідної землі в ім'я дальшої боротьби за її свободу. Розвиток драми починається в м. Брюгге, яке облягають войовничі іспанці. Купець Ганс ван Лоос, що є героєм твору, не вірить у можливість дальшої оборони, закликає співвітчизників залишити Брюгге й податись за океан заснувати нове місто. Діти його й жінка, однаке, не хочуть покидати рідне місто, воліють за нього боротися хоч би навіть до смерті. Блукаючи морями-океанами, Ганс ван Лоос збивається зі своїм кораблем з обраного шляху, стає приреченим на вічне блукання. Примара «Вічного Корабля», тобто «Летючого голландця» лякає вічних мандрівників, які не можуть добитися ані до жодної пристані, ані не в силі знайти спокій в холодних глибинах морів і океанів.

До болючої теми втрати батьківщини Мосендз повернувся ще наприкінці свого життя в поемі «Канітферштан»¹ (Інсбрук 1945), яку присвятив дружині Магді. На

відміну від інших своїх творів на цю тему (оповідання «Вояк відходить», цикл віршів «Ромона Militans») герой цієї поеми, після різних пригод у чужих країнах, повертається назад, додому, клянучись ніколи не залишити рідну Україну.

О, Україно! Токарівський краю!
Хай проклянуть мене синів сини,
коли тебе на іншу проміняю,
на заклики чужої далини.
Коли земель твоїх святому диву
скарбів душі своєї не віддам,
коли твоїм жаям і твому гніву
не офірую серця свого храм.
Благослови ж, Вкраїно, свого сина
на дальшу путь серед прийдешніх днів!
Благослови ж, володарко єдина,
для щастя прасинів його синів!...

В поемі «Капітферштан» відбилась також гірка доля самого поета, який після другої світової війни змушений був податися на «другу еміграцію». Як чужинець віп – у зруйнованій і зубоженій повоспній Європі – мусив зазнати чимало лиха, зневаги й нерозуміння. Червоною ниткою проходить у поемі сковородинська ідея про скарб людської душі і серця, якого людина ніколи й піде не повинна загубити. Частково в ній також порушена та сама проблема, що й в оповіданні В. Короленка «Без язика». Без знання інших мов не слід рушати в чужі краї.

Найвизначнішим художнім твором Мосендза вважають на Заході історичний роман-трилогію «Останній пророк» (Торонто 1960), в якому віп – в рамках біблійної тематики – вияснює соціальні причини виникнення націоналізму в тогочасній європейській ситуації і піддає критичній переоцінці цей масовий рух, що захопив був тоді майже всю Західну Україну й чимало українців в діаспорі. До нього належав також Мосендз.

Композиційно роман поділений на три частини: «Батьки», «Вибраець», «Манівці». Кожна з них становить певний етап боротьби давніх євреїв з войовничим імперським Римом. Всі три частини міцно пов'язані з собою тематично, місцем дії і часом, головним героєм, його розвитком і діяльністю. Закінчення трилогії, в якій Єгоханап, тобто Богоданий, майбутній предтеча Месії, повернувшись до Єрусалима, уникає зустрічі з войовничою сектою зелотів, до якої колись належав, шукає тепер ліків і милосердя для хворої дитини, має виразно автобіографічний характер. В останніх роках свого стражденного життя Мосендз розчарувався в ідеалах своєї молодості, в багатьох своїх листах підкреслює розрив між словами і ділами ідеологів націоналізму, стає на платформу вселюдського гуманізму. В такому плані «Останній пророк» так само наповнений ідеями свого часу, як і «Мойсей» Франка, античні драми Лесі Українки та інші «екзотичні» твори української літератури.

Злиденні обставини еміграційного життя не сприяли повному вияву всесторонніх здібностей Мосендза. Тяжко категорично сказати, чи був віп більше письменником, чи вченим. Його близький друг, поет Євген Маланюк, писав, що «справжнім покликанням Л. Мосендза була наука, в ній бо коренився вчений в найточнішій значенні цього, на жаль, так стертого за останній час слова... Наукові здібності цієї людини просто феноменальні... Треба дивуватися його здібностям, його енергії, його пильності... Треба подивляти таку песамовиту істотно творчу енергію в невеликій сухуватій постаті тієї людини, якої – дивно! – ніколи не пригадую собі ані «стомленою», ані спраглою «відпочинку», ані неакуратно, пі навіть неохайно одягненою. Починаючи від його точних, стриманих виповіджень і кінчаючи його чітким майже каліграфіч-

4 Ходячий анекдот про чужинця, який у Голландії на всі запити чує «Ка ніт ферштан» (перекручене «не можу вас зрозуміти»).

ним і при тім оригінальним почерком, – він був людиною цілком закінченого стилю».⁵

Високо оцінюють Л. Мосендза як людину також інші сучасники. Його колишній учень, інженер Андрій Яцош, походженням з українського села на Пряшівщині, в своїх спогадах про нього пише таке: «Пам'ятаю один випадок мого приятеля, що був тоді, як і я, студентом. Він гуляв з однією дівчиною, мадяркою по національності. Нагуляв з нею дитину, але одружитися з нею не хотів, бо ж вона – мадярка! Я йому порадив піти в цій справі до нашого професора Л. Мосендза. Він так і зробив. Розповівши йому про своє горе, він думав, що Мосендз буде по його боці, але вийшло навпаки. Мосендз його вилаяв і сказав що його вчинок неморальний і що хто б ця дівчина не була, мадярка чи українка, вона передусім – людина. Хлопець, який спричинив їй біду, мав би з нею одружитися. Коли не може цього зробити, повинен опікуватись дитиною аж до її повноліття. В іншому випадку він – людина аморальна й нечесна, бо ж спричинив біду й терпіння цій дівчині. Мій приятель пішов сумний додому, але раду нашого професора все ж послухав».

Л. Мосендз при всьому своєму небуденному талантові ніколи не ставив понад усе матеріальний бік свого життя. Для нього завжди була вища духовність. Це він висловив у своєму «автопортреті» в одній з листівок до своєї дружини: «Зрештою трохи Дон-Кіхот в мені є, але я думаю, що кожна людина, якої ідеалом не є банкова книжка й пенсія, є трохи Дон-Кіхотом. Жінки завше більше раціонально дивляться на світ, і тому серед них ніколи немає Дон-Кіхотів».

Є. Маланюкові, Л. Мосендзові та іншим з їхнього покоління в діаспорі ще сучасники закидали певний вплив на їхню творчість Д. Донцова.⁶ Заперечити цього не можна, але треба підкреслити, що все ж таки вирішальною в цьому плані була дійсність, все те, що вони як учасники боїв за свою державу переживали, бачили і чули. Хто ознайомився не тільки з поезією, але й з публіцистикою Є. Маланюка й Л. Мосендза, мусив помітити, з яким зацікавленням вони слідували за подіями в Радянській Україні, як ставились до Хвильового, як боляче сприймали голод 1933 року й репресії української інтелігенції в часах сталінського терору. Коли автор цих слів прощався з Маланюком у Празі 1945 р., чув, як він з обуренням говорив про нелюдські злочини енкаведистів після приходу Червоної армії до Галичини. Там тоді гвалтували жінок, кидали немовлят до криниць, за найменше підозріння у зв'язках з бандерівцями, яких бездоказово вважали бандитами, розстрілювали й депортували в сибірські концтабори і т.д. Чимало таких автентичних вісток приносили й численні втікачі із Східної України, де кожного другого свідомого українця підозрювали в співпраці з німцями, хоч, очевидно, були й такі випадки, викликані багатьма суспільно-соціальними причинами. Глибоке й по-справжньому історичне вияснення всіх цих подій і участі в них різних суспільних груп і людей подадуть далі дослідники.

М. Неврлий

⁵ Вісник ООЧСУ, ч. 6, жовтень 1983.

⁶ Насамперед тут треба згадати брошуру С. Доленги «Донцовщина», видану 1938 р. у Варшаві.

Леонід МОСЕНДЗ

Як хочеться молитися часом
комусь, хто всепробачливий й ласкавий:
«Не приведи загинути рабом
чужої ласки і чужої справи!

Не допусти закінчити ці дні
під непривітним чужинецьким дахом.
О, дай хоч старцем перейти мені
старим, запиленим чумацьким шляхом,

спочинуть в холодку рясних садків,
вклонитися селу, зрадіти місту,
почути дзвонів півзабутий спів
і тупіт ніг під музику троїсту.

За плугом перейти широкий гон,
в пухку ріллю насіння кинуть жменю,
під копами забудь утомний сон,
припавши до межі: о, нене, неню!"

Як хочеться молитися часом
комусь, хто зна мій біль і знає... гану.
«Не приведи загинути рабом
на спраглих межах мого Ханаану!»

Є. Маланюкові

Мені здається: це когорти –
ряди твоїх металних слів.
Здіймаєш тризубий прапор ти
над військом предківських степів.

Знова торують легіони
шляхи задернілих доріг...
О, хто поставить перепони
оцій розмірності каліг!

А вождь глядить звитяжним оком
на міць незірваних ще пут,
здіймає вгору меч високо
і заслухається в салют...

Та тільки ніч над містом шатер
почне змінати черги чат, –
зникає вождь і імператор
і днини відгуки мовчать...

Від миготливої лампади
спада на стіл мінливий диск,
і стиль вкарбовує принади
силаб в покірний думам віск.

«Стилет чи стилос?»... Сумнів знову:
чи віск м'який чи синя сталь?

А за шатром напоготові
стоїть нездолана печаль.

МИ БУЛИ...

*Ми жали хліб, ми вигадали млин,
ми знали мідь, ми завжди воювали...*

О.Ольжич

«Ми всім були колись»... блукає зір
по жменьках попелу в німім музеї.
А там, за склом вітрин, життєвий вир
кипить життям в життєвім апогеї.

Але без нас. Лишився тільки жаль,
захований у сірій попільниці...
Яка ж мала минулих діб віддаль,
коли досить вузької їй полиці!

Лише шляхи майбутні без границь!
І як би все минуле ми й забули –
прийдешній вік нас збудить силоміць:
«Ми будем, хоч би й ніколи не були».

Любий друже! Як кидати
ймуть на мене глину вогку,
прошу я тебе, благаю
не дозволяй співать: «Кру-кру!...»

Не хочу, щоб всі стояли,
мов сичів облізливих зграя,
і гукали глухо в землю:
«В чужині умру, умру...»

І скигліли довго й нудно,
оглядаючись навтьоки,
співчуваючи фальшиво
і мені і журавлям...

Ні, я прошу, друже милий,
заспівати наді мною:
«Гей нум, хлопці, до зброї...»
Пісню бою й перемог.

Хай хоч раз бадьорість нут
змусить вас при цій нагоді
зняти зір сміливо вгору,
подивитися вперед...

І, втішаючись із вами,
на майбутні перемоги
дух мій радісно полине
на останній, з Богом, герць...

Він «посадив дерево,
яке розрослося по всіх
закутках
Закарпаття»

До ювілею
Олекси Приходька

В процесі культурно-національного і духовного відродження закарпатських українців після їх визволення з австро-угорського гніту важлива роль припала, поряд з театральним, музично-хоровому мистецтву. Його зародження й розвиток на Закарпатті в період між двома війнами тісно пов'язаний з постаттю і невтомною роботою талановитого диригента, музикознавця і театрознавця, режисера, педагога, літератора, передусім щиро-го патріота, професора Олекси Приходька. Згадуємо його з приводу 110-річчя з дня народження, яке припало на жовтень цього року.

Що торкається вивчення життя і діяльності ювіляра, багато зроблено саме в Пряшеві. З-під пера відомого і заслуженого пряшівського музикознавця та диригента Юрія Юрійовича Костюка, крім менших статей, вийшла науково фундована, ґрунтовна робота про Олексу Приходька, в якій охоплено його життєвий шлях і фахово поцінено його вагомий внесок в музичну культуру Закарпаття. Робота написана до 80-ліття Олекси Приходька, вийшла в Братиславі (Юрій Костюк, Олекса Приходько – диригент і педагог. Zn. Zbornik Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Spoločenské vedy. 1968, zv. 2, s. 149-163), послужила і служить вірогідним джерелом для вивчення і пропагування постаті та досягнень ювіляра. Останнім часом зростає інтерес до постаті Олекси Приходька на Закарпатті. Згадаємо хоча б книгу Василя Васильовича Пагирі «Закарпатці у діаспорі» (Нариси

закарпатських емігрантів.

Ужгород.

1997), в якій подано стрункий і вичерпний біографічний нарис ювіляра (с. 132-133). Відомості про О. Приходька можна почерпнути

теж в книжці

Йосипа Баглая «Із театром -

сорок років» (Ужгород, 1997), в «Нарисі історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року» Юрія Шерегія (Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Пряшів-Львів, 1993), а також зі спогадів колишніх його студентів – П. Світлика, Ф. Повхана, Ф. Шимоновського, В. Шандора тощо. Дзеркалом творчого шляху ювіляра є також його стимульовані з Пряшева спомини, фрагменти з яких друкуємо нижче.

Олекса Кіндратович Приходько народився 18 жовтня 1887 року в Княжнополі на Поділлі (В. В. Пагиря його місцем народження наводить Кам'янець-Подільський), навчався в Кам'янець-Подільській духовній школі і в духовній семінарії, яку закінчив у 1908 році. Як член місцевого кафедрального хору мав можливість познайомитись «з кращими зразками хорової творчості тогочасних італійських, українських і російських композиторів, добре засвоїв техніку хорового співу та пізнав кілька талановитих хорових диригентів, що вирости стихійно з хорових колективів без спеціальної диригентської освіти» (Ю. Ю. Костюк). У 1908 році О. Приходько поступив на історико-філологічний факультет Варшавського університету, записавшись водночас також в музичний інститут. З дипломом середньошкільного професора став викладачем Варшавської української гімназії, яка в 1915 році була переміщена до Чернігова, куди переїхав також О. Приходько.

В 1917 році О. Приходько поступив на роботу у Музичний відділ Міністерства освіти в Києві, був незабаром іменований адміністративним директором «Української Республіканської Капели», яка, на чолі зі славним диригентом Олександром Кошицем, виїхала на закордонне турне. Об'їхавши з великою славою пів-Європи, в Берліні (за іншими даними – у Празі) вона розділилась на дві групи. Менша – у 18 чоловік, в якій був також О. Приходько, відправилась на Закарпаття, більша згодом виїхала в Америку, звідки не повернулась. Так наш ювіляр опинився на Закарпатті, віддавши 20 років свого самовідданого труду і творчої наснаги служінню єдинокровним братам.

Згадувана група українських митців прибула в Ужгород в липні 1920 року, заснувала Музично-драматичне товариство «Кобзар», під керівництвом Романа Кирчіва і з диригентом Михайлом Рощахівським об'їхала з своїми концертами села і міста Закарпаття та Східної Словаччини, пожинаючи лаври і викликаючи своїм витонченим мистецтвом подив та визнання як спеціалістів, так також любителів хорового мистецтва. Газети підкреслювали «тонкість душі», «інтелігенцію» хористів, «абсолютно певні, чисті і дзвінкі акорди, дисципліну» хору. Величезний успіх мала постановка товариством «Кобзар» народної опери Івана Котляревського «Наталка-Полтавка». О. Приходько у своїх спогадах зазначив: «Подорожуючи з товариством «Кобзар» по Закарпатті, бачив я, яке враження робила на селян «Наталка-Полтавка». Жінки плакали разом з Наталкою і вибухали радісними оплесками, коли нарешті Наталка кидалась в обійми свого любимого Петра. Дивився я не на сцену, але на ту захоплену, очаровану аудиторію. По виставі люди не розходились, стояли гуртками, живо розмовляли, ділилися враженнями... Ось у такі моменти зародилася у нас думка заснувати сталий український театр в Ужгороді. Цей народний театр мав давати розумну розвагу, радувати й ogrівати душу занедбаного народу

Закарпаття... Від слова негайно перейшли до діла". (Рукопис).

Цю ідею було реалізовано за допомогою керівництва товариства «Просвіта». Музично-драматичне товариство «Кобзар» було перетворено у професійний український театр Закарпаття з назвою «Руський театр товариства «Просвіта» в «Ужгороді», або просто «Руський театр», якого урочисте відкриття відбулось 21 січня 1921 року. У тричленний підготовчий комітет, який очолив о. д-р Августин Волошин, увійшов також О. Приходько, на плечі якого звалилась основна вага роботи щодо організаційних та адміністративних справ будування театру. Чималі в нього заслуги в тому, що так швидко реалізувалось кладення основ театру і так славно здійснилось його урочисте відкриття, яке стало важливою віхою в історії культури Закарпаття. Олекса Приходько посів посаду диригента в «Руському театрі», принагідно виступав також як актор у його виставках.

У 1921 році Олекса Приходько поклав початок своїй невтомній роботі на терені музично-хорового мистецтва Закарпаття. Концертом колядок, який відбувся у грудні 1921 року під бурхливі оплески натхненної репрезентативної аудиторії, він почав писати славу історію «Руського народного хору» (його в деяких публікаціях називають «Руським національним хором», а сам Приходько у своїх спогадах – «Ужгородським Народним хором»). Цей хор під умілою рукою свого талановитого художнього керівника і диригента зі скромних початків розрісся у могутній 250-членний музично-хоровий колектив, якому стали під силу найскладніші і найвимогливіші музичні хорові твори визначних композиторів. Семирічний тріумфальний шлях «Руського народного хору» – це кращий період творчої біографії ювіляра. В цьому хорі сформувалась молода генерація диригентів Закарпаття, яка творчий запал і мистецьку вимогливість свого учителя понесла в усі закутини рідного краю. Чудові концерти хору рознесли переконливе

свідчення про талант свого диригента далеко за межі Закарпаття.

В 1922 році Приходько став професором двох ужгородських учительських препарандій, в яких викладав музику та рідну мову і літературу. Стати знову педагогом – це була його найзавітніша мрія, адже, як згадує Вікентій Шандор, «Приходько був з ласки Божої блискучий викладач, людина виняткової творчості, діловитості, чесноти та скромності. Завжди акуратний, урівноважений, надзвичайний педагог...» (Вікентій Шандор. Спомини. Том I. – Ужгород, 1996, с. 51). Той факт, що Приходька, як людину православної віри, прийняла у склад свого професорського колективу греко-католицька школа, був виразним доказом визнання його надзвичайних мистецьких та педагогічних здібностей. Те, чого досяг Приходько в цих двох учбових закладах, важко доцінити. Він в обидвох препарандіях – чоловічій і жіночій – заснував хори, шліфував невтомно мистецькі смаки своїх вихованців, збагачував їх музичні теоретичні відомості і практичний досвід щодо ведення хорів. Тримав контакти з своїми випускниками, подавав їм допомогу в їх конкретній праці. Хори двох препарандій вплили у склад «Руського народного хору», сприяли мужнінню його м'язів, піднесенню його духа, росту його художнього рівня.

Оскільки Ю. Ю. Костюк подав у своїй праці детальний огляд роботи хору, а сам О. Приходько пише про нього у своїх споминах, нагадаємо тільки те, що «Руський народний хор» кілька разів виступав на Пряшівщині. Історичне значення мали гастролі хору в Пряшеві на початку червня 1927 року (70 років назад) з приводу Конгресу руських учителів Східної Словащини і відкриття «Першої української народної культурної виставки», коли, крім бравурної концертної програми, він відспівав святу літургію в Пряшівському кафедральному храмі. «Хор виконав духовні твори і народні пісні, – писала газета «Русское слово» (1927, № 22-23), – з такою прецизністю і дисциплінова-

ністю, що викликав у пряшівської аудиторії найбільше признання і залишив найприємніші спогади» (цитоване за роботою Ю. Ю. Костюка, с. 155).

У 1923 році Приходько був іменований професором новозаснованої Ужгородської Державної торговельної академії (далі ДТА), він відмовився від посади диригента в «Руському театрі» і залишив також місце викладача в препарандіях, але виборов для себе право викладати музичне виховання в цих школах. Коли у 1925 році ДТА переїхала в Мукачево, Приходько залишився в Ужгороді, а саме так, що на його місце в Мукачеві іменовано заступника. Таким чином Приходько міг в Ужгороді продовжити роботу з хорами, він ще заснував і дальший хор в Торговельній школі, яким керував особисто.

Наближувалось п'ятиріччя «Руського народного хору». Приходько організував «Перший з'їзд народних хорів Закарпаття», який відбувся в Ужгороді 13 червня 1926 року і в якому взяли участь разом з «Руським народним хором» десять хорових ансамблів. Нечуваною могутністю і силою зазвучав на відкритті з'їзду голос 600-членного об'єднаного хору учасників його. З'їзд засвідчив багаті жнива кропіткого засіву Приходька. Багатосторонній образ підготовки з'їзду та його реалізації містять спогади Приходька, які друкуються нижче. Тому про цей «славний день руської пісні» скажемо лише те, що на з'їзді на відмінно склала іспит вихована своїм учителем молода генерація музично-хорових діячів Закарпаття. Щодо О. Приходька, газета «Свобода» (16 червня 1926) виголосила: «Хоровий спів і його ім'я зросли в одне поняття» (цитоване за Ю. Ю. Костюком).

На ґрунті досягнутих успіхів в неспокійній душі нашого ювіляра визрівала мрія про крайовий учительський хор. Незважаючи на неймовірні перешкоди, які стояли на шляху її здійснення і які помножилися ще тим, що Приходько у 1927 році повинен був посісти своє учительське місце в Му-

качеві, йому вдалось придбати одностудійців-реалізаторів і втілити ідею в життя. Репетиції почались у 1928 році, а в 1929 році «Крайовий хор учителів Закарпаття» вже виступив з концертами, в наступні роки презентувався дома і за кордонами краю та республіки як зрілий мистецький колектив.

На початку 30-их років хор часто і з великим успіхом гостював на Східній Словаччині, придбавши симпатії прашівчан. З заснуванням в Кошицях редакції «Передач для Підкарпатської Русі», нерідко був запрошуваний для виступів по радіо. Про нього написано нижче у спогадах нашого ювіляра, тому ми нагадаємо лише реагування чеської преси на перші концерти хору: «Серйозність своїх музично-художніх інтерпретацій колектив проявив першорядним виконанням творів визначних майстрів хорової літератури, а саме – Чайковського, Чеснокова, Архангельського, Леонтовича та інших, – писала газета «Podkarpatské hlasy» (1929, № 291), – в яких в повній мірі колектив документував свою дисциплінованість, врівноваженість окремих голосових партій хору, чуття виразності, фразировки, дикції та стилевості виконання окремих хорових творів, це – властивості, яких можна вимагати лише від визначних хорових колективів... Колектив славиться також і видатним диригентом, проф. О. Приходьком, запаленим музиком і інтерпретом хорової літератури..., який одним малим рухом, єдиним поглядом вміє запалити свій колектив і досягти того, чого хоче і чого вимагає хоровий твір... Навряд чи самі автори могли б собі бажати кращої інтерпретації своїх творів, ніж яку їм надало виконання цього хорового колективу» (переклад Ю. Ю. Костюка, цитоване за його працею).

Мадярська газета «Kassai ujság» у 1932 році (№ 295) разом з високим поціненням хору дала таку характеристику його хормейстеру: «Професор Приходько є одним із «вроджених» диригентів, із музичною інтелігенцією, багатим досвідом, залізною

енергією та індивідуальною технікою, який своїм 60-ти членним колективом твердою дисципліною досконало володіє» (цит. за роботою Ю. Ю. Костюка).

Не можна обійти без згадки також піклування О. Приходька про репертуар для хорів. За його ініціативою вийшли хорові збірники, він стимулював записування фольклору, обробку народних пісень для хорів, сприяв виданню збірника «Хори на слова Александра Духновича» (Прага, 1928).

В Мукачеві Приходько зосередився на роботі з аматорським театром. В ДТА Приходько заснував аматорський театральний гурток «Рідна школа», а за межами школи – драматичний гурток «Рідна нива», в яких був режисером. Про свою театральну роботу в межах школи Приходько досить обширно написав у своїх спогадах. За даними Ю. Шерегія, в лютому 1938 в Мукачеві з місцевих аматорів організував «Драматичну студію ім. Федора Корятівича», яка діяла при місцевій філії «Просвіти», був її режисером і поставив з її членами п'єси: «Шельменко-денщик» (Г. Квітка-Основ'яненко), «Суєта» (І. Карпанко-Карий), «Сон весняної ночі» (Усенко-Гармаш), «Назар Стодоля», Тарас Шевченко. Про роботу з шкільним аматорським театром Приходько досить обширно написав у своїх спогадах.

Розпад ЧСР примусив професора Приходька покинути Закарпаття. Переїхав у Братиславу, а потім у Прагу. Крім педагогічної праці, Приходько присвятився літературній творчості, аматорському театру, продовжував музично-хорову діяльність. В 1941 році у співробітництві з Юрієм Шерегієм заснував Празьку українську драматичну студію, яка існувала до 1944 року і в якій Приходько був режисером та диригентом. Після війни відновив діяльність «Української драматичної студії», в якій інтенсивно працював до кінця 60-их років. Поставив п'єси: М. Куліша «Мина Мазайло», І. Котляревського «Наталка-Полтавка», Т. Шевченка –

П. Ніщинського «Назар Стодоля», І. Тобілевича «Суєта», Квітки-Основ'яненка «Шельменко-денщик». В. В. Пагіря згадує ще «Лісову пісню» Лесі Українки та оперу М. Лисенка «Наталка – Полтавка». Приходько писав у цей час також драматичні твори (див. нижче лист від 17. 7. 1969), з яких «Далекі перспективи» і «Право на життя» поставив з драматичною студією, в якій виступали як колишні професійні актори, так також аматори.

У 1942 році Приходько заснував український мішаний хор, який дав кілька концертів у 1942-1944 роках. Після війни спорадично виступав теж при різних нагодах.

Приходько співробітничав з Юрієм Шерегієм у відтворенні історії українських театрів Закарпаття, мав творчі контакти також з закарпатською українською діаспорою в США.

Помер в Празі 8 лютого 1979 року. Там і похований.

В умовах тоталітарного режиму на Закарпатті пам'ять про заслуженого музичного і театального діяча стала меркнути, навіть зовсім витратилась зі свідомості молодого покоління. Ще Пряшівщина нагадувала про нього. Зараз з нагоди його ювілею за ініціативою Закарпатського об'єднання Всеукраїнського жіночого товариства ім. Олени Теліги, передусім голови його секретаріату доц. Ганни Василівни Божук, в Ужгороді і в цілому краї проводилися пам'ятні акції, радіо, преса, телебачення, урочистий концерт, наукова конференція згадували про ювіляра та його невмирущий внесок у культурний розвиток Закарпаття і значення його у всеукраїнських масштабах.

Празька українська громада відзначила теж ювілей свого славного ювіляра.

У грудні 1968 року з нагоди 50-річчя ЧСР в Пряшеві здійснилась наукова конференція «50 років української культури і літератури в ЧСР», організаторами якої були Українська Філія Спілки словацьких письменників та Дослідний кабінет україністики кафедри української мови і літератури ФФ УПЙШ (далі – ДКУ). Конференція прийняла постанову про опублікування в окремому збірнику матеріалів конференції і поширення його далšíшими україністичними роботами. Редакцію збірника було доручено ДКУ, який запросив до співробітництва широке коло українців, серед них також Олексу Приходька. Він негайно відгукнувся на запрошення і за пропозицією редакції написав для збірника свої спогади «Пробудилась Русь...», рукопис яких у вересні 1969 року надіслав редакції.

Наступила, однак, «нормалізація» зі своїми обмеженнями, і збірник не міг побачити світ. У 1972 році редакція рукопис повернула автору, але копія його збереглась, і нижче публікуємо уривок з цих споминів ювіляра – без будь-яких втручань у текст.

Недавно стало відомим, що автор в США під тотожною назвою опублікував певний твір. Про нього, однак, в нас немає ближчих інформацій, отже, не вдалось встановити, чи опублікований текст тотожний з нашим рукописом, чи це його перероблений варіант.

Разом зі спогадами публікуємо теж листи Олекси Приходька до ДКУ у справах його співробітництва у згадуваному збірнику.

Листування Олекси Приходька з ДКУ

I

Олекса Приходько, Прага 7,

У Летенського саду 5

Діло:

Прага, 17.7.1969

Матеріали конференції,

відповідь на листа з

10.7.1969.

Дослідний кабінет україністики
кафедри української мови
та літератури

Пряшів.

За ласкаве запрошення Дослідного кабінету до участі в збірнику «50 років української літератури в Чехословаччині» щиро дякую й негайно відповідаю.

Не знаю, який характер буде мати проєктований збірник, можливо, що мої праці не будуть відповідати ідеї збірника, а тому подаю шановній Редакції збірника деякі пояснення.

I. Розвідка: «Український гумор Антона Павловича Чехова» (його правдиве прізвище «ЧЕХ»). (...) ¹

В останній час пишу п'єси для Драматичного ансамблю в Празі.

2. «Право на життя» – оптимістична фантазія на дві дії (тема п'єси пацифістична).

3. «Марія Заньковецька», 4 картини з життя славетної української артистки. (П'єсу написано з нагоди 350-ліття українського театру).

4. «Далекі перспективи», п'єса на 5 дій. (Тема педагогічна: проєкт особливої середньої школи для талановитих дітей). П'єса годиться для учительських з'їздів).

З правдивою пошаною
О. Приходько

¹ Далі пояснюється мотив обрання такої теми, яку Приходько за порадою редакції збірника змінив. Опрацював свої спогади.

Прага, 27.8.1969

О. Приходько...

Діло: Матеріали конференції.

Відповідь на Ваше ч. 130/69, 21.8.69

Дослідний кабінет україністики

ПРЯШІВ

З подякою стверджую одержання Вашого листа від 21.8. ц.р. й негайно відповідаю.

Хотів би позитивно поставитися до Вашого ласкавого запрошення – до участі в збірнику, а тому прошу повідомити мене, коли найпізніше міг би подати Вам статтю про свою участь у культурній праці на Закарпатті.

Річ у тім, що я не маю нічого готового на цю тему, отже, мав би це зробити тепер. Признаюся, що вже не раз закликали мене до написання споми-нів про добу відродження Закарпаття за часів першої ЧСР, але я ніколи не мав часу присвятитися цій праці, бо життя денно ставило інші завдання, які не можна було відкладати. На своє оправдання посилаюся на те, що й інші культурні діячі на Закарпатті не мали часу писати спогади... Розу-міється, це велика хиба: наша мемуаристика дуже бідна. Треба писати на ці теми, бо як інакше довідається наше молоде покоління про історію від-родження Закарпаття, і Ваш збірник з цього погляду буде мати велику цін-ність.

На ваше бажання подаю адреси наших діячів, що могли б дати до збірни-ка цінні матеріали:

1. Бувший директор Торговельної академії в Мукачеві, Августин ШТЕФАН.....
2. Б. професор тої ж академії ВАСИЛЬ ЧАПЛЯ.....²

З правдивою пошаною
О. Приходько

2 До обидвох прізвищ подано адресу. З проф. Чаплею редакція збірника негайно скопитувалась, отримала від нього цінні спогади. На жаль, їх було йому повернуто після заборони збірника. До А. Штефана редакція вже не змогла звернутись, бо почалася «нормалізація».

Прага, 5.9.1969

О. Приходько...

Діло: Матеріали конференції.

Відповідь на Ваше ч. 150/69

Дослідний кабінет україністики

ПРЯШІВ

Стверджую одержання Вашого листа з 3.9. ц.р. й спішу відповісти.

У своїх споминах згадую культурні обставини на Закарпатті, як я бачив їх 50 літ назад, в добу зустрічі «двох світів» – старого мадярського і нового – слов'янського (ЧСР). Оповідую про свою працю в гр.-кат. учительських семінаріях (мужеській і жіночій) в Ужгороді (школи, що належали до старого світу) і в Торговельній академії в Мукачеві, що вже постала в світі новому. Розуміється, не подаю ніяких матеріалів чи документів історичних, мої спомини – це враження «свіжого» чоловіка, «чужинця», що дивився на незнайомий йому світ.

Коли нічого не стане на перешкоді, то, гадаю, що на початку жовтня (октобра) мій рукопис буде в Ваших руках.

Подаю далшй адреси авторів, що могли б, на мою думку, співпрацювати з Вами:

1/ Проф. Ольга Байлюкова

2/ Проф. Анежка Угринюкова³

Проф. О. Байлюкова викладала франц. мову в хустській гімназії, а потім в ужгородській. Її батько, д-р Данило Стахура, суддя в Берегові, відомий культурний діяч (чи не залишив яких споминів?).

Анежка Угринюкова, проф. Торг. академії в Мукачеві, чешка, володіє нашою мовою.

З правдивою пошаною до Вас

Ол. Приходько

³ Подано обидві адреси – в Празі і в Плзні. З проф. О. Байлюковою редакція збірника нав'язала жвавй контакти. Вона написала для збірника цінні спогади. Збереглись їх копії. Одну я надіслала на Закарпаття, де обіцяють їх видати. З проф.

А. Угринюковою не встановлено співробітництво, вже забулося, з яких причин.

П.Т.
Дослідний кабінет україністики

Пряшів

Одночасно з цим листом висилаю свої матеріали для Наукового збірника.⁴

Пишучи свої короткі спогади про минуле, підкреслюю факти, що характеризують соціальні і культурні обставини Закарпаття перед півстоліттям. У спогадах нема нічого вигаданого чи перебільшеного, бо це обезцінювало б самі спогади. Писав, «не мудрствую лукаво», все так, як бачив. Думаю, що це якраз буде відповідати інтенціям Кабінету, висловленим у Вашім листі ч. 156/69 з 10.9.69.

Як старий коректор, знаю, що «друкарський чортик» часом робить великі неприємності, а тому був би рад «держати» другу коректу своїх споми-нів. (Свого часу в Англії був виданий великий збірник неприємних друкарських помилок в англійських виданнях. «Чортик» і тут хотів помститися і золоте тиснення на обгортці книжки мало скандальну правописну хибу!)

З правдивою пошаною
О. Приходько

Олекса ПРИХОДЬКО

⁴ Ідеться про спогади «Пробудилась Русь...», з яких фрагмент друкується нижче. Цей лист не був датований, але на конверті чітко бачити дату: 23.6.1969. Отже, цього дня надіслав автор рукопис редакції збірника «50 років української культури і літератури в ЧСР». На жаль, в умовах «нормалізації» було заборонено збірник видати. Редакція 25 лютого 1972 року підготований до друку рукопис з подякою повернула автору.

ПРОБУДИЛАСЬ РУСЬ

Закарпаття 50 літ назад

/Спомини/

Фрагмент⁵

Перший концерт «Руського народного хору» в Ужгороді

Справді, це була визначна подія, маючи на увазі обставини тодішнього ужгородського життя. Т-во «Кобзар» по своїм приїзді до Ужгороду хотіло організувати такий хор, доручивши цю справу О. Кізімі. Довгий час не вдавалось це зробити – не було для цього відповідальної молоді. По довгих стараннях вдалося О. Кізімі і Ст. Куцинові об'єднати малу групу співаків, з якою працював О. Кізіма, а навіть на концерті в честь Т. Шевченка цей хор виступив з одним числом, але зараз же по концерті розійшовся. На початку шк. року 1921-1922 я знову приступив до реорганізації цього хору. Час ішов, театр давав вистави, «Кобзар» – концерти, все це мало свій вплив на усвідомлення молоді. Ст. Куцин працював з молоддю, і хор утворився. Я поставив пряме завдання: маємо настудіювати концерт різдвяних колядок і виступити в Ужгороді перед Різдвом.

*... У газеті «Руська Нива» ч. 48 з 22.12.1921 з'явилася стаття під заголовком: «Славний концерт». А славним він був уже тим, «що публіка насолоджувалася чудовим співом НАШОЇ ЧИСТО ТУТЕШНЬОЇ МОЛОДЕЖІ». І далі: «Найліпше показує велике враження співу на публіку, що по концерті багато присутніх записалося в члени хору. Так др. Іван Желтвай, жупан, Мирон Стрипський, начальник міста Ужгорода, а навіть і сам віцегубернатор Еренфельд».

*... Цей хор уже не розбігся, навпаки – з часом до цього хору приєдналися учительські семінарії – мужеська й жіноча, і цей великий хор відіграв велику роль в розвитку нашого культурного життя і спричинився до усвідомлення нашої молоді...

Одного дня одержав я листа від директора гр. кат. учительської семінарії, яким він запрошував мене на посаду учителя музики і співу в семінарії. Не ввірив я своїм очам, але це стояло ясно чорне на білім...

ГРЕКО-КАТ. ПІВЦО-УЧИТЕЛЬСЬКА СЕМІНАРІЯ В УЖГОРОДІ.

Негайно вступив я до виконання своїх обов'язків. З директором я був уже знайомий. Прийшов я до проф. кімнати познайомитися з колегами професорами. В більшості це були греко-кат. священники. Найстарший з них Сте-

5 Перші три розділи присвячені заснуванню Музично-драматичного товариства «Кобзар» і «Руського театру» в Ужгороді та їх діяльності.

фан Дудинський, Михайло Дутка, Віктор Желтвай, Віктор Шелько (директор інтернату) і Іванчо.

Учительська кімната мала лише одне вікно, давно, давно, не мите. У повітрі дим. Посередині довгий чорний стіл. На столі чорні люльки з довгими чубуками, брудні попільнички. У кутку – чорний шкіряний диван, придбаний, певно, ще за часів королеви Марії Терезії, велика чорна шафа (не знаю, що в ній), на шафі традиційний глобус, запорошений і давно, давно не вживаний. Біля дверей брудний умивальник і такий самий рушник (не знаю, чи коли перемінявся). Пахнуло на мене гоголівською глибокою провінцією... Подумав я собі, що таку канцелярію, мабуть, мав доглядач шкіл Лука Лукич Хлопов...

Але люди здались мені привітними і приємними. Чути великий дзвін. Я хапаю клясовий денник й лечу.

– Куди ви, пане колего, ще маєте 15 хвилин.

– Які 15 хвилин? – питаю.

– Ну, академічні 15 хвилин!

– То шкода часу, кажу, й вилітаю з кімнати.

Перша година в старшому річнику. Питаю, що студіювали останнє з теорії музики. Встає один студент і каже, що з теорії вони нічого не знають, бо вони того не можуть порозуміти.

– Як то не можете розуміти? А математику розумієте?

– То розуміємо, але теорію музики не можемо розуміти.

– Коли розумієте математику й фізику, то будете розуміти й теорію музики. Я починаю. Знаєте будову гами?

– Ні, якраз цього не розуміємо.

Я був здивований. Що це значить? Адже структура гам – річ дуже проста. Не можна припустити, щоб професор музики не міг пояснити таку елементарну річ! Кажу:

– За десять хвилин я навчу вас, як будувати гами.

Хлопці сміються, бачу, не вірять.

– Дивіться на годинника! Увага! На табулі пишу гаму Це-дур. Аналізуємо: два тони, півтон, три тони, півтон. Співаємо! Гама Це-дур готова.

– Хто не розуміє? – питаю. Усміхаються: все ясно!

– Знаєте, що таке домінанта? Мовчать. Пояснюю. Творимо гаму Ге-дур. Аналізуємо: два тони, півтон, три тони, півтон. З'являється перший хрестик (діз). Співаємо.

– Розумієте? Хто не розуміє?

Викликаю одного до табулі.

– Пишіть гаму Ге-дур. Аналізуйте! Чому маєте такого хрестика?

Відповідає.

– Так будуються всі гами, – кажу. – Дивіться на годинника. 12 хвилин!

Всі сміються.

– Це ж проста річ! – кажуть.

– Розуміється!

Те саме було з гамами і в інших річниках. Річ була цілком ясна: учитель не хотів, щоб учні навчилися цього.

Коли таким способом було настудійовано першу пісню, і всі чотири партії (голоси) прийшли на першу спільну пробу, то я з хвилюванням чекав, що з того буде. Партії були настудійовані в належному темпі і динаміці.

Заспівали. Треба було бачити обличчя співаків! Радісно і здивовано дивились один на другого. Ми співали в гармонії? На чотири голоси? І вийшло то нам? Самі собі не вірили. А ну, ще раз! Просимо ще раз! Співали за мною, а ще більше без мене.

Але не всі були захоплені новим хором, не всім це подобалось, а виявилось це на першій педагогічній конференції.

Учитель народної школи, що існувала при учительській семінарії, звернувся до присутніх: «Я хотів би звідати, як це сталося, що у нас з'явився хор? 120 літ існує наша семінарія, ніколи тут не було жодного хору, а ось прийшов пан Приходько і заложив у нас хор, і нікого не звідував, чи хочемо ми мати той хор, чи ні. Прошу мені це в'яснити».

Відповідаю: «Скажіть, пане колего, при якій школі треба чи можна закладати хор? Є школи технічні: шевські, кравецькі, столярські, господарські. До всіх цих шкіл можуть вступити люди, що не мають ні голосу, ні музичного слуху, але до нашої школи не може вступити, хто не має слуху. Чому? Бо учитель мусить бути співаком і музиком. Мусить учить дітей співати, це є дуже важний предмет у народній школі. На нашій будові написано: «Півцо-учительська семінарія», на першому місці стоїть, що ми співаки. Нема у нас солового співу, як у консерваторіях, у нас можливий лише спів хоровий, а тому я й заложив хор, це моя перша повинність, бо без цього я не можу сповнити свого головного обов'язку – навчити учителів співати. Дякую вам, що ви пригадали, що тут 120 літ не було жодного хору. Отже, 120 літ кривдили наших учителів, а через них і наш народ, а тепер я хотів би цю тяжку кривду направити. Хочу, щоб наші студенти навчилися співати, стали диригентами, засновували в селах хори, співали з народом, який витворив таку прекрасну пісню.

Треба зазначити, що в цій дискусії ніхто з присутніх професорів не брав участі. Виходило так, що учитель Б. був уповноважений поставити мені запитання в справі хору. Ніхто йому не опонував, але ніхто не підтримував мене. На годинах музики я об'єктивно констатував (для себе), що теорія музики в семінарії не викладалась, навпаки – учням було вбито в голову, що вони теорії музики не можуть розуміти, співати не вміють, а значить не зможуть учить дітей в школі, а спів у народній школі обов'язковий предмет. Все мовчало, бо так хтось хотів.

Семінаристів привчав я до думки, що вони, ставши учителями, мають закладати народні хори в селах і мають диригувати цими хорами. Для сточленного хору не можна було переписувати ноти. Треба було їх літографувати. Привчав я кожного співака співати самостійно, не тягнутися за другими, а тому на пробі кожний співак мав окрему партитуру і мав привчатися користуватися нею. По пробі збирали ноти й клали їх в окрему скриню. Ключ був у мене. Хорова бібліотека – велика цінність. Без нот хор не існує. Ноти ніколи не пропадали.

З бігом часу хор «вирівнювався» і можна було приступити до детальнішого в'яснювання. Тепер уже можна було оголосити, що хор має виступити на святочній академії в честь 120-річних уродин А. Духновича. Бачу, що це перший виступ на 123-м році існування семінарії!

«ПРЕПАРАНДА» ВИСТУПАЄ...

Театр повний. В ложах ужгородська капітула на чолі з єпископом. Всі чекають. Має вперше співати «препаранда»...

Завіса йде нагору. Виступає промовець. За ним солісти, декламатори віршів А. Духновича. Завіса падає. Хор! На сцену! Всі на місця! Завіса!

Публіка аплодує. Вперше в Ужгороді такий великий хор!

«Задзвенімо разом, браття,

Піснь воскресну, піснь нову..."

– гримить хор... Співаки щасливі! Вони артисти! Їх слухає повний театр. А які ширі, гарячі оплески! Вперше в житті! Диригент дякує, кланяється. А тепер радісна студентська пісня

Gaudeamus igitur,
Juvenes dum summus!

Студентська пісня має великий успіх. Останнє число – славнозвісна пісня Петра Ніщинського: «Закувала та сива зозуля». Хор співає в супроводі оркестри. Високо й легко летить тенорове соло:

«По синьому морі байдаки

Під вітром гуляють"...

співає Андрій Міньо. Могутньо звучать молоді баси.

Грім оплесків маніфестує успіх молодих співаків. Виступ цього хору символічний... 120 літ душили голос народу.

Р. 1923 закладалася в Ужгороді Державна Торговельна Академія. На одній вечірці познайомився я з референтом шкільного відділу МО (Міністерства освіти) в Ужгороді, який вів організацію цієї школи. Це був п. Ярослав Стартл, слов'янський філолог, студіював він свого часу в Київському університеті. Належав до соц.-дем. партії, яка стояла на становищі, що на Закарпатті живе український народ і що школи тут мають бути українські. І, дійсно, організовані тут торговельні школи в Мукачеві і в Севлюші та Академія в Ужгороді були школами українськими, і не було тут жодного язикового хаосу. Мені запропоновано працю філолога в Академії. Річ була дуже поважна, і я посаду прийняв. Мав я зректися диригентської праці в театрі, а також залишити семінарію, але по умові з директором А. Волошином я залишив собі ведення хору в семінарії. В суботу я з'являвся в семінарії, і хор працював інтенсивно далі.

За два роки прийшли дальші поважні зміни: ужгородську Академію перенесено до Мукачева. Мій переїзд до Мукачева був би катастрофою для моїх музичних планів. Річ у тім, що Ужгородський народний хор став визначним культурним чинником у місті: виступав на всіх державних і інших святах, був головною точкою на програмах, і з цим треба було числитись. Але були ще й поважніші для мене завдання: за рік я вже планував організувати перший з'їзд народних хорів, які закладали в селах молоді учителі – диригенти, мої учні.

По догоді з моїм директором А. Штефаном і референтом Я. Стартлом я залишався в Ужгороді, а в Мукачеві мене заступив інший філолог.

Прийшли й дальші зміни. В Ужгородському нар. хорі співали деякі учениці жіночої семінарії. «Русский» директор семінарії заборонив їм цю участь. Для нашого хору був це поважний удар. На поміч мені прийшов директор горожанської школи чех Еман Паржізек, який дав мені до хору дівчат з горожанської школи, де він також вів український хор. Е. Паржізек, як соц.-дем., вів свою школу як українську, говорив добре по-українськи і також вів в Ужгороді культурну працю: був диригентом хору чеського «Сокола». Мав добрий голос і виступав у чеських операх, які ставив український театр в Ужгороді.

Прийшли й дальші зміни: «русский» директор жіночої семінарії мусив відійти. На його місце був призначений директором А. Волошин, а тим самим вся жіноча семінарія вступила до народного хору, який тепер мав 250 членів.

Мене призначено викладачем української літератури в старших річниках обох учительських семінарій. Було багато радісної праці...

Хор почав студіювати програму на ХОРОВИЙ З'ЇЗД!...

Кінчався шк. рік 1924-25. Вже вияснилося, хто з нових кандидатів учительства задумує стати диригентом у тім селі, куди буде призначений як учитель. Перед ними була гарна перспектива: організувати хор у своїм селі, а за рік показати свою диригентську працю на хоровім з'їзді в Ужгороді. Р. 1926 буде п'ятитітній ювілей існування ужгородського хору, а на цей ювілей зробимо перший з'їзд народних хорів. Новозасновані хори мають насту-

діювати чотири пісні, які будуть виконувати спільно на ювілейнім концерті, а потім буде виступати кожний хор окремо з своїм диригентом.

На весні р. 1926 почав я відвідувати нові хори, щоб ознайомитись з поступом праці молодих диригентів, а передовсім сам диригував тими хорами спільні пісні на концерті; треба було, щоб співаки привикли до моєї «руки», бо в Ужгороді мала відбутися лише одна проба для об'єднаних хорів. Молоді диригенти поставилися до свого завдання надзвичайно уважно, і їх працею я був цілком задоволений. Були це перші диригенти по 120 роках примусового мовчання наших учителів. Їх імена треба записати до історії нашої культури: Андрій МІНЬО, Юрій ПАЛЮХ, Федір ПОВХАН, Іван ТИМКАНИЧ (+) і Федір ШИМОНОВСЬКИЙ.

В неділю, 13 червня 1926 року, почали прибувати селянські хори до Ужгороду. Зійшлися всі на головній площі, а потім з прапорами перейшли через місто до гімназії, де мала відбутися єдина проба злучених хорів. Всі були дуже зацікавлені, як буде звучати мішаний хор в 600 співаків. Був зацікавлений і я. Теоретично – мусило то «йти», бо з кожним хором настудіював я пісні окреме.

По короткім привітанні хористів я дав «тон». Загримів перший акорд колядки «Ой, видить Бог». «Ой» мало звучати і вилетіти раптом з грудей 600 молодих людей! Покійний диригент Михайло Роццахівський був на вулиці недалеко від гімназії. «Несподівана могутня хвиля акорду, – розповідав він, – ледве не звалила мене з ніг! Було це потрясаюче враження!» Всі чотири спільні хори були настудійовані цілком певно.

Ужгородський театр ніколи не мав на сцені таку громаду людей. Треба було усунути з сцени всі декорації і виужити всі можливі підйоми для хористів.

Розуміється, театр був переповнений: ніколи не виступав в Ужгороді такий хор!

По спільних хорах виступав 200-членний Ужгородський народний хор, який на свій ювілей настудіював славу Лисенкову кантату: «Б'ють пороги», яку виконав у супроводі оркестри. Драматичне басове соло в кантаті виконав М. Роццахівський. Цією кантатою хор засвідчив, що йому вже під силу й поважні композиції.

По павзі виступали молоді диригенти з своїми хорами. Публіка не жалувала оплесків для дорогих гостей. Виступали такі хори і оркестри:

1. Народний хор у Грибовцях, диригент Юрій Палюх, учитель
2. « » « Гайдоші, дириг. Федір Шимоновський, учитель
3. « » « Кальнику, » Федір Повхан, учитель
4. « » « Йоврі, » Андрій Міньо, учитель
5. « » « Олешнику, » Іван Тимканич, учитель
6. Хор торговельної школи і академії в Ужгороді, дир. О. Приходько
7. Хор Кирило-Методіївського Брацтва в Ужгороді, дир. П. Мигалко
8. Народний хор в Перечині, диригент Іван Романиченко
- 9, 10. Робітничі оркестри в Зарічі і Перечині, диригент І. Романченко.

На свято вийшла брошура «Коломийка», присвячена дню пісні і хоровій культурі.

Перше свято пісні пройшло з великим успіхом. Навіть неприхильна до нас чеська газета «Podkarpatské Hlasu» написала про з'їзд: «Bulo to něco velikého!»

З'їзд мав велике значення для дальшого розвитку хорової культури на Закарпатті: стало з'являлись по селах все нові й нові хори. Все це свідчить про вокальні і взагалі музичні здібності нашого народу.

Вісім літ моєї праці з хорами, головнo в учительських семінаріях, давали надію, що думка про заснування учительського хору не є вже така фантастична. За ці вісім літ придивлявся я до молодих учителів, знав їх характер, їх ідеї – і рішив здійснити свою давню думку.

Скликав до Ужгороду своїх приятелів-учителів і «виложив їм свої карти». Як вести працю такого хору? Чеські хори мужеські – в Чехах вжита традиція мужеських хорів, у нас традиція – хорів мішаних. Учителі і учительки мають з'їжджатися до Ужгороду чи до Мукачева кожного місяця на два дні (субота, неділя) і студіювати репертуар. Дозвіл на вільну суботу треба здобути у шкільних урядів. А тепер мої приятелі поставили мені таке питання: хто буде покривати подорожі і інші видатки таких хорових проб? Видатки на таку пробу – желізниця, автобус, нічліг – найменше 100 крон. Я міг дати лише одну відповідь: видатки маємо покривати ми самі. Це була несподіванка!

– Як? Ми будемо працювати й ще платити?

– Так, іншого виходу не маємо. Так працюють і моравські учителі. Ми хочемо бути репрезентантами своєї землі і за це почесне звання маємо заплатити.

Зголосилося 60 учителів і учительок. Статут хору було подано урядам на затвердження. Проби почались. Хор мав досягти вищого мистецького рівня, щоб відповідати своїм завданням. Проби йшли цілий рік.

Почались концертні виступи. Спочатку дома, на Закарпатті, потім на Словаччині (Кошиці, Пряшів), а ще за рік – Братислава, Мор. Острава, Брно, Прага, Пільзень. Всюди мав хор добру критику. У Празі на концерті з'явилися делегації від усіх празьких хорів і вітали нас, як своїх нових товаришів по мистецтву. У Брні вітав нас диригент хору моравських учителів Фердинанд Вах. Всюди дарували нам вінки квітів. «Podkarpatské Hlasy», вітаючи хор, передрукували дуже прихильну критику на наш празький концерт, поміщену в газеті «České slovo».

Запросили нас на два концерти в Сату Марє (Румунія), де з нами концертувала відома румунська піаністка Віоріца ПОП...

Традиційно виступав наш хор на учительських з'їздах. Проєктувалися концертні подорожі за кордон, але друга світова війна припинила нашу діяльність.

Хор існував 10 літ, але його статут ніколи не був затверджений урядами. Чому? Не знаємо. Хтось думав своє, а ми своє....

Довелось мені попрощатися з Ужгородом. Несподівано мусив покинути працю в Мукачівській Торговельній Академії професор-філолог, що заступав мене, і я мусив наступити на своє місце в цій школі. Сталося це в тій добі, коли почалася організація Крайового хору. З огляду на це дозволив мені шкільний уряд мати вільну суботу, щоб на цей день я міг приїздити до Ужгороду; хоч не дуже це відповідало потребам Академії, де також було багато праці: крім шкільних годин, мав я вести різні самоосвітні гуртки учнів школи, а між ними і шкільний театр.⁶

6 Дальша частина споминів присвячена роботі О. Приходька в шкільному і міському драматичних гуртках і в Мукачівській драматичній студії.

«КНИЖИЦА ЧИТАЛНІЙ...» — 150

Ми, українці, закарпатські – тим паче, ладні мало не вмерти від скромності, коли б треба гідно являти світові свої вражаючі духовні набутки. Полюбіяємо радше щедро сипати на свої голови попіл, оплакувати на весь білий світ свою одвічну відсталість від цивілізаційних процесів, постійно підкреслювати власну меншвартісність. Це – наше. Навіть при надто виразних особливостях нашої регіональної ментальності, ця риса – одна із скрижальних, що ріднить українців від Закарпаття до найсхідніших, найпівденніших і найпівнічніших українських земель.

Мабуть, десь кінцем літа цього року минуло півтора століття, відколи на теренах України з'явився перший український буквар – «Книжиця читалная для начинающих» Олександра Духновича. Крім нашої скромної замітки у «Календарі» «Просвіти» на 1977 рік – ніхто ніде ні гу-гу, ані у Пряшеві, ні в Ужгороді, ні у Львові, Києві, Харкові... Йдеться ж про предмет загальнонаціональної гордості українця, який нарешті знов приобрів державність і мав би, як ніколи, відчувати гордість визначними виявами національної духовності.

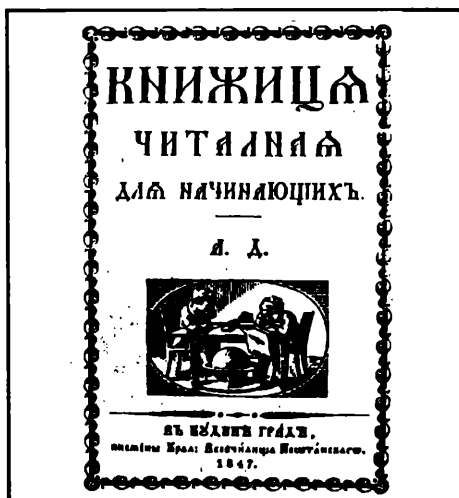
«Книжиця читалная...» побачила світ за три роки до середини XIX віку на упослідженій, винародовлюваній Україні: Східна перебувала під п'ятою свого північного сусіда – Російської імперії, Галичина, входячи до імперії Австрійської, зазнавала гніту з боку поляків, Буковина, теж складова Австрії, терпіла німецьке засилля, на Закарпатті в часи Австрійської імперії, як і у попередні століття, верховодило угорське панство. Отже, національна освіта і культура всієї України знаходилася у вкрай несприятливих умовах.

Факт появи першого українського букваря саме на Закарпатті сприймається як цілком закономірне явище. За півстоліття до цього тут стався певний культурно-освітній прорив завдяки видатному релігійному і культурно-освітньому діячеві, єпископові Мукачівської греко-католицької єпархії Андрієві Бачинському, і вже встигли сформуватися два покоління інтелігенції, які усвідомлювали свою народну ментальність. На Закарпатті в цей час

склалася своя система освіти, і не лише початкової. Крім елементарних (початкових) руських шкіл, існували гімназії в Ужгороді, Гуменному, Варадіні, духовна семінарія в Ужгороді. Духовенство здобувало вищу освіту у Відні у знаменитому Барбареумі. Відкритим для закарпатців було і відділення Рутенорум у Львівському університеті. З 1794 року в Ужгороді діяла чоловіча греко-католицька учительська семінарія. Ще раніше, у 1744 році, єпископом Емануїлом Ольшавським у Мукачеві була заснована Мукачівська богословська школа, яка в той час готувала також і учителів.

Та головне, що за часів Марії Терезії, згідно із законом про «Систему виховання» (1777), семи народностям Австрії, в тому числі українцям Закарпаття, які належали до 10-го шкільного округу, було надане право мати свої елементарні школи з рідної мовою викладання. І ще – в особі Олександра Духновича на теренах краю з'явилася особистість, яка змогла як автор і видавець відгукнутися на нагальну потребу дня творчо і матеріально – він не тільки створив буквар, а й організував його видання власним коштом, безплатно передав майже весь тираж першого випуску дітворі сільської бідноти.

Так сталося, що «Книжиця читалная для начинающих» стала першим окремим виданням автора. На час її виходу в світ він був уже відомим релігійним, культурно-освітнім та громадсько-політичним діячем історичного Закарпаття: закінчив гімназію й духовну семінарію; був приватним учителем-вихователем сина однієї

з аристократичних родин Ужгорода, віце-жупана Ужгородської жупи Степана Петрова; працював священиком у Комлошці і Біловехі на Пряшівщині; віддав данину церкві як, діяч-організатор у канцеляріях Пряшівської та Мукачівської греко-католицьких епархій – зустрічався з паствою краю і видатними людьми, їздив по світу, багато бачив і пережив, як наприклад, у Львові у 1938 році, коли перебував там із єпископом Василем Поповичем на призначенні-хіротонії останнього, вразило, що на урочистому обіді після торжеств лише один-однієсний Попович говорив руською мовою, львівське духовенство розмовляло польською: високопоставленого священика-каноніка Пряшева (з 1844 р.) Пряшівська капітула делегувала як депутата до крайового союму у Братиславі, де він у 1847-1848 рр. успішно виконував свої представницькі (депутатські) обов'язки...

По смерті Андрія Бачинського (1732 – 1809) поступово наростає хвиля мадяризації Закарпаття і тягнеться аж до розпаду Австро-Угорщини в 1918 році. Певна річ, закон «Про систему виховання» відіграв свою позитивну роль, але надто часто порушувався. У «Краткій Біографії Александра Духновича Крылошана Пряшевского им самым написанной» про Ужгородську початкову школу зразка 10-х років XIX століття автор згадував, як йому латинський подали буквар і почали з ним говорити «по-мадярськи; бідний русинко хоч не хоч навчився сейчас мондокать по-мадярськи... сделался из русина мадяром».

Велику роль у спротиві денаціоналізації відіграв буквар Олександра Духновича. І хоча він став справді епохальною подією у житті краю і всієї України, про нього якимось призабули. Аж коли відомий український культуролог Іван Мацинський за рідкісним примірником з особистої бібліотеки видрукував його фотомеханічним способом у другому томі чотиритомного зібрання творів Олександра Духновича (1967), науковий світ (Мацинський, Штець, Рудловчак, Ричалка тощо) одразу визнав небуденність «Книжиці читальної»...

Вона вийшла 1847 року в Будапешті – в Ужгороді друкарня з кириличним шрифтом з'явилася аж в 60-х роках, хоча дозво-

лу на її відкриття від урядових чинників просили ще з часів А. Бачинського. Авторство книги позначене ініціалами «А. Д. «Місце видання:» «В Будині-граді, писменны Крал. Всеучилища Пештанскаго».

Формат «Книжиці читальної для починаючих» (10 см x 14,5 см) традиційний для букварів того часу. У подібних форматах виходили букварі від «Азбуки» Івана Федорова (1574) до «Букваря южнорусского» Тараса Шевченка (1961) й багатьох подальших подібних видань. У другому томі Духновичевого чотиритомника формат «Книжиці...» збільшено відповідно до формату чотиритомника.

Сам по собі випуск Духновичем «Книжиці читальної для починаючих» як букваря не привертав би до себе уваги й нині, якби це був звичний на ті часи буквар. На Закарпатті букварі друкувалися і до того («Букварь языка славенска писаниі оучитися хотящия въ полезное руковоженіе» Йосифа де Камеліса – 1699; «Начала писмен» М. Ольшавського – 1746; «Букварь или руководіе хотящим оучитися писмены руско-словенскими книг» Івана Брадача – 1770). Для потреб шкільництва використовувалися також букварі київські й московські, не кажучи вже про львівські та перемишльські. Коли не вистачало друкованих букварів – було це наприкінці XVIII століття, буквар Івана Брадача не пішов за призначенням, весь його тираж, за винятком кількох примірників, на вимогу духовної цензури був знищений – для навчання грамоти переписувалися перекладні повісті типу «Александрії». Дослідник давньої закарпатоукраїнської літератури О.В.Мишанич наводить один подібний приклад, коли 1774 року «іскусний младенец Ілія Боркович родом от Верецьки, когда учил хлопці в Пістрялові у Василія Фолина» переписав для навчання грамоти весь текст «Александрії» – «сільський учитель, навчаючи дітей селянина, переписав для них »Александрію»¹. Це не був поодинокий випадок. «У XVII – XVIII ст. багатші закарпатці наймали мандрівних учителів, які переписували для них книги. Кілька десятків таких старовинних книг із Закарпаття ще й нині зберігаються у Львові, Ужгороді, Пряшеві та інших книгосховищах»².

1 Мишанич О.В. Література Закарпаття дорадянського періоду // На Верховині. – Ужгород: Карпати, 1984. – С. 8.

2 Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? – Пряшів – Київ: ІНТЕЛ, 1992. – с.

Для західноукраїнських земель із Закарпаття включно, у Львові, Перемишлі, Відні й Будапешті тільки в 30-і – 40-і роки XIX ст., що безпосередньо передували з'яві «Книжиці читальної для починаючих», згідно із знаменитою «Галицько-руською бібліографією XIX століття» Івана Левицького, доповненою Іваном Мацінським, вийшло 17 букварів та азбук.³

Найсуттєвішою особливістю Духновичевого букваря є те, що його автор вперше на всіх українських землях запропонував учням навчатися грамоті на зразках рідної, материнської, української мови. Доти всі букварі послуговувалися штучною, церковнослов'янською мовою яка, певна річ, мала величезні традиції, що вважалися святою святих, і ніхто не наважувався їх порушити. Першим, хто зняв це своєрідне табу, був канонік Пряшівської церкви, який систематично правив служби Божі церковнослов'янською і вважав це нормою. Але всім еством відчувши, що без запровадження рідної материнської мови у школах процесу повної асиміляції народу, а отже й повному його винародовленню, нічого іншого не можна протиставити, увів народне слово на сторінки «Книжиці читальної...». І не помилюся. Буквально через незначний час, його вразило, що «в Пряшевській єпархії... безплатно ... разданы 2000 екземпляри такого учинили успіха, якого доселі еще видано не было, бо руські діти из неї поруськи читати научилися, а не малярськи»⁴.

Другою прикметною рисою «що відрізняла »Книжицю читальную...» навіть від найближчих до неї у часі наступних українських букварів – «Граматики» Пантелеймона Куліша (перше видання 1857 р., друге – 1861 р.) та «Букваря южнорусского» Тараса Шевченка (1861) – була відсутність в «Книжиці...» традиційних релігійних текстів. Як виняток два такі невеличкі вкраплення зроблені в дидактичних матеріалах для вправ на розрізнення двох і більше складів (перше видання, с. 14-15) та вправі на паралельне читання того ж самого тексту українською та угорською мовами (перше видання, с. 18-19). І це не зумовлене атеїстичними поглядами автора

чи якимось іншими подібними міркуваннями. Ні, О. Духнович був глибоко віруючим християнином, але вважав за недоцільне вводити до букваря релігійні тексти. У своїй «Народній педагогії в пользу училищ і учителей сельских» (1857) він передбачав навіть як навчальні предмети і у першому і в другому класах початкової школи: співу церковні, службу церковну-міністрацію, а також «науку християнську і напроученіє усне, малий катехизис і молитви» – у першому класі; «науку християнську з великим катехизисом і напроученіє, біблейську історію, катехизис літургический зі співами церковними і молитви» – у другому класі⁵. Але цій меті служили інші книги, видані О. Духновичем. Це популярний в народі молитовник «Хліб душі» (Будин, 1851. – 184 с.), який багато разів перевидався. Цікаве друге його видання (Будин, 1857, – 207 с), доповнене піснями побутового характеру, адресата яких вказано у примітці: «Для молодого земледільця». Вміщений тут вірш «Піснь земледільця – весною», що належить перу О. Духновича, як і твори в «Книжиці читальній», написаний живою розмовною мовою краян автора:

Літай, літай, жаворонку,
В воздуху кружи,
Заспівай мні и легонько
Щебен до души”.

Було ще кільканадцять перевидань цього молитовника (третє, четверте, п'яте, шосте, сьоме, восьме. – Перемишль, 1860, 1864, 1866, 1867, 1877), як і подальші чи не з останнім домі (Ужгород: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1935)⁶. Для використання в школах призначалися ще дві книги О. Духновича релігійного характеру – «Молитвенник для русских дітей» (Будин, 1854. – 210 с.) та «Литургическій катехизис» (Будин, 1851. – 207 с.; теж перевидався).

«Книжица читальная для начинающих», за твердженням деяких дослідників, вийшла чотирима виданнями. Нині відомі три з них. Четвертого не розшукано. Ймовірно, його й не було. Це уже згадане видан-

47-48.

3 Див. Мацінський І. До історії українських букварів // Духнович Олександр. Твори. В 4-х томах. – Т.2 – Пряшів, 1967. – С.607-611.

4 Духнович Олександр. Твори. В 4-х томах. – Т. 3. – Пряшів, 1989. – С. 262.

5 Духнович Олександр. Твори. В 4-х томах. – Т.2. – Пряшів, 1967. – С. 440-441.

6 Див. Духнович Олександр (1803 – 1865) :Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1995. – С. 18-32.

ня 1847 року, тиражем дві тисячі примірників, а також видання 1850 року (за свідченням О. Духновича, тиражем дві з половиною тисяч прим.⁷) та 1852 року (тираж невідомий). Автор «Книжиці...» чітко усвідомлював її роль у національному відродженні краю, тому й приділяв своєму букварю так багато уваги. Представляючи його видання 1850 року, він писав: «Братя! Для воскресенія задущенного народа найбільше потребна єсть література, а сице література для починаючих. Не стидімся сказати, что всі починающіє єсьме, і письменна нашіє еще не суть совершенны; но кто был без азбуки філософ? Начинати потрібно перше, і так досягнем через упрощення до успіху великого і жelanого просвіщенія, а теперь »лучше єсть дашто, як нич»⁸.

У першому виданні Духновичів буквар містить 116 пронумерованих сторінок. Тексти подаються традиційним кириличним шрифтом із 41 літерою. Автор букваря, можна твердити, виходячи із назв розділів, подавав тексти не тільки церковнослов'янським традиційним алфавітом, а й гражданським, але друкарі не мали технічних можливостей відтворити рукопис автора. Тут враховано мовну ситуацію у краї, коли від кожного громадянина вимагалось знання угорської мови, і «Книжиця читальная...» спрямована також на засвоєння учнем елементарної школи початків писемного угорського мовлення. Для навчання дітей грамоти застосовано метод буквоскладання. Найбільший розділ букваря (с. 21 – 88) складають тексти для читання – віршовані твори дидактичного характеру самого О. Духновича, що найбільше ріднить «Книжицю...» з «Букварем южнорусским» Т. Шевченка. Враховано потяг дітей до віршованих творів.

І хай О. Духнович не став зіркою першої величини на поетичному небосхилі, він, мабуть, інтуїтивно відчував те, що описля, через століття, чітко сформулював видатний італійський поет Сальваторе Квазімодо (1901 – 1961): «... поезія відіграє вирішальну роль у формуванні духовної культури цивілізації».

Друге й третє видання «Книжиці...» майже ідентичні, відрізняються в них ти-

тули, по-різному означені голосні, приголосні та напівголосні на с. 4, є ряд інших, дрібніших, відмінностей. Важливіше, що друге й третє видання значно відрізняються від першого. Відмінні вони не лише тим, що, окрім традиційного кириличного алфавіту, тут подано й новий «гражданський» з меншою кількістю літер і спрощеним їх написанням. Принциповою відмінністю між першим і наступними виданнями є те, що у наступних відсутня українсько-угорська двомовність, збільшилася кількість текстів для читання за рахунок оповідей про життя на світових обширах. Певна річ, Духнович і тут не відмовився від ознайомлення учнів із контактуючими мовами, але на перше місце, враховуючи реальність Пряшівщини, поставив словацьку, відтак – польську, угорську й німецьку. Пізніше, в «Народній педагогії...» у розділі про предмети, які мусять вивчатися в елементарних (початкових) школах, він узагальнить цей практичний досвід: «Язык німецькій, т.є. чтеніє, писаніє... Да і языки отечественный, т.є. польській, словацькій і мадярській, кої потребніє суть для сожитія і нужди». Отже, для співжиття і практичних потреб Духнович знайомив учнів початкових класів з мовами контактуючих народів на рівні практичного оволодіння ними. Чому ж «язык польській» та ще й на чільному місці? Мабуть, він не тільки усвідомлював єдність русинів Закарпаття з галицькими русинами, а й працював на цю єдність, сподіваючись, що його буквар пригодиться дітворі й учительству Галичини, як і його «Педагогія...» чи календарі-місяцеслови. Якщо про функціонування останніх у Галичині маємо достовірні дані, то про «Книжицю...» такі відомості нам не відомі.

Якою є мова Духновичевого букваря?

Нині скрупульозним аналізом відомих мовознавців (М. Штець, В. Добощ, В. Статєєва та інші) цілком доведено, що – українська. Правда, у деякого при поверховому погляді на тексти «Книжиці...» можуть виникнути сумніви, у зв'язку із вживанням «ятя», «юсів», «єрів», «йорів» тощо, як і відсутністю звичних для нас сьогодні «є», «і»... Це зовсім не свідчить, що мова «Книжиці...» не українська, зважаючи на

7 І. Мадинський та Ю. Бача твердять, що тираж цього видання невідомий. О. Духнович у листі від 27 студня 1850 р. вказав: «...видана єсть Книжиця в 2500 екземпляріх, і я радоватися буду, если сим русским діточкам служити могу» //

8 Духнович Олександр. Твори. В 4-х томах. – Т.3. – Пряшів, 1989. – 264. Там же.

сучасний алфавіт і правопис. Духнович видрукував свій буквар, коли про унормування українського правопису чи хоча б алфавіту ще зовсім не йшлося. Зрештою, можна взяти для порівняння відому строфу Т.Г.Шевченка за виданням: Т. Шевченко. Мала книжка: Автографи поезій 1847 – 1850 рр. – К.: Видавництво АН УРСР, 1963. – С.1:

Думы мои думы мои
Вы мои едины.
Нежидайте хоть вы мене
При льхихй годныи.

Так само й Духнович пристосовував у «Книжиці...» стародавній кириличний алфавіт із 41 літерою, а у другому (1850) і третьому (1852) виданнях ту ж «гражданку», що й Шевченко, до відтворення живого народного мовлення українців Закарпаття, яких він, згідно із самоназвою, іменував русинами, усвідомлюючи у той же час їх належність до «малоросів», тобто українців. Звідси доконечна потреба читання відповідних літер у текстах «Книжиці...», як вони вимовлялися в народній гущі. Перший упорядкований український алфавіт і правопис (досить віддалений від сучасного) – кулішівка – завдячує виданню П. Куліша «Записки о Южной Руси» (1856).

Зіставивши два українські букварі – «Книжицю...» О. Духновича і «Граматику» П. Куліша, – В.І. Статєєва цілком обґрунтовано поставила їх у контекст процесу формування української літературної мови на всіх українських землях (який, виявляється, проходив синхронно!!!), виявилось, що «фонетико-лексико-граматична база обох підручників... – однакова, живорозмовно-народна, з тією лише різницею, що кожен буквар відбиває мовну специфіку своєї території. У період становлення будь-якої літературної мови це закономірно й виправдано. Проте мова букварів О. Духновича та П. Куліша не є копією якоїсь говірки... Це вияв значною мірою вже унормованої української літературної мови, з тією тільки різницею, що в О. Духновича – це мова закарпатської, а в П. Куліша – східноукраїнської редакції (що такою в умовах тогочасної державної роз'єднаності України є явищем зрозумілим)»⁹.

Не варто вбачати якусь відсталість і в тому, що Духнович використовував традиційний кириличний церковносло-

вянський алфавіт поряд із «гражданським». Тут скоріше прагнення не поривати революційно таких потрібних завжди зв'язків минулого з майбутнім. Чи не цим керувалися й автори зовсім недавнього пробного українського букваря, розпочавши букварну його частину розворотом із повним старовинним кириличним алфавітом ліворуч і сучасним праворуч (Львів: Світ, 1993).

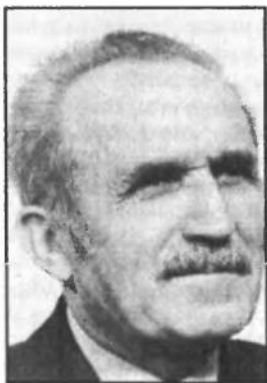
Певна річ, слідуючи внутрішній установці на якомога повніше використання у «Книжиці...» живого народного мовлення, О. Духнович увів до підручника чимало колоритних лексичних і граматичних діалектизмів, значна частина з яких могла б збагатити сучасну українську літературну мову.

Зусилля О. Духновича запровадити рідну материнську мову (живе українське народне мовлення краю) у шкільництво не були підтримані урядовими чинниками Австрії, тим паче – після 1867 року Австро-Угорщини, коли щодо українців Закарпаття на повну силу заявив про себе угорський шовінізм. Такою була історична реальність на відміну від романтичних мрій закарпатських австрославів, що прагнули побачити Австрію зі слов'янською більшістю її населення Австро-Славією. З початку 60-х років XIX століття буквар Духновича поступово став вилучатися із вжитку, проте в окремих випадках виконував своє пряме функціональне призначення ще і в 10-х роках XX віку. Зрештою, російський шовінізм навіть не допустив Шевченків буквар до початкових шкіл, використовувався лише як «посібник для навчання грамоти у недільних школах» (Шевченківський словник. – Т.1. – К.: 1976, С. 89). Отже, в народних школах України ще й тоді навчання дітей грамоти велося старослов'янською, а то й російською мовами.

Традиції першого українського букваря – «Книжиці читальної...» – наприкінці XIX – на початку та у 20-х – 30-х роках XX століття на Закарпатті підхопили й розвинули А. Волошин, О. Маркуш, І. Панькевич, еволюційно завершивши перехід шкільництва краю на українську літературну мову.

Олена Горячко (Ужгород)

9 Статєєва В.І. Перші букварі українською мовою О. Духновича та П. Куліша: Зіставний аналіз // О.В.Духнович і слов'янський світ. – Ужгород, 1993. – С. 79.

СІЯЧ НА НИВІ НАРОДНІЙ

(до 85-річчя С.В. Добоша)

Сьогодні з нагоди недожитого 85-річчя я поведу розмову про доцента Степана Васильовича Добоша, кандидата наук, про життя та науково-дослідницьку роботу цієї видатної особистості у той час, коли у нас, образно кажучи, як у романі «Анна Кареніна», в домі Облонських «все змішалося», і важко встановити нам, «куда несет нас рок событий». Всебічно оцінити людину – нелегка справа. Мені важко було знайти потрібні точні слова, щоб сказати всю правду про цю людину. Мені не дано було стати володарем правди, я тільки намагався та намагаюсь наблизитись до неї. Мертвим все одно, що про них говорять живі, та ж всю правду про себе вони взяли з собою у могилу. Вони не можуть захистити ні своєї правди, ні своєї честі. Тому я вслід за древньоруським літописцем повторюю: «мертві сраму не імуть». Вони живуть у спогадах живих. Але спогадів вистачає, як не дивно, лише на три покоління. Потім вже час промиває пам'ять до невпізнання та рідко хто пробує зберігати нашу історичну пам'ять. Ось живеш і працюєш поруч з людиною цілих сімнадцять років, майже щоденно зустрічаєшся з нею, вона добра, мудра старанна людина, а чи всі людські достоїнства ти в ній помічаєш у повсякденній метушливості?

Степан Васильович Добош прийшов на світ, щоб творити добро, не притримуючись ідеї Івана Карамазова про те, що «если человек все равно умрет, то зачем делать добро». Але над добротою доцента Добоша довго висів Дамоклів меч страху. Він як історик дуже добре знав випробування історії, щоб зберегти в собі людську достоїнність навіть у найскладніших умовах. Він порозумів, що все дозволено лише властолюбцям, що під тиском їх заманливих ідей, сили і страху людство не раз

йшло на розбій, на криваві злочини та припинення. Він прекрасно порозумів, що на землі діяло й діє багато земних богів, вождів, маніпуляторів людської долі та часто повторював відоме «Qualis rex, talis grex». Сьогодні ми собі дозволимо повторити у зворотному порядку: «Qualis grex, talis rex». Тому у світі існувало й існує багато безглуздя. Недарма той же Іван Карамазов говорить своєму братові Олексію: «Знай, послушник, что нелепости слишком нужны на земле. На нелепостях мир стоит, и без них, может быть, в нем совсем ничего бы и не произошло». Безглуздя породило й ідеї «великого інквізитора». Вони живуть і жили, мовляв, «управлять людьми без насилия невозможно». «Великий інквізитор» вимагає від Христа покинути землю і не перешкоджати йому влаштовувати «порядок». Під постійним тиском улаштування порядків у світі через всі катаклізми жорстокості класової та національної ненависті чи кровопролитних двох світових воєн пройшло життя Степана Добоша. У новому безглузді проходить і наше життя, коли великі держави всебічно проявляють насагу оволодіти світом різними вивертами хитрості, неправди та насилля. Вони беруть на себе відповідальність вирішувати долю багатьох народів, виявляючи свою волю і тим сковуючи свободу не тільки народів, долю яких вони вирішують, але, як це не парадоксально, і свою свободу, бо народ, який обмежує свободу інших народів за своїми «порядками» – сам невільний. У таких безглуздях, у таких аномаліях та абсурдах проходить людська доля. Складна доля С.В. Добоша – це доля цілого покоління вихідців із Закарпаття та Східної Словаччини у складних політичних, соціальних, економічних умовах, протиріччях та ще

й у мовних плутанинах та орієнтаціях на Закарпатті після першої світової війни.

Степан Васильович Добош народився восьмого грудня 1912 року в Обаві недалеко від Сваляви у сім'ї півце-учителя. Мати, Маринець Меланія, походила з учительської сім'ї. Багатодітна сім'я жила у селі Дубино. Сільська учительська сім'я жила дуже скромно, намагаючись дати освіту своїм сіом дітям у різних селах Свалящини. Початкову школу Степан Добош закінчив у Нелипено у 1923 році. Потім батьки направили його на навчання в Російську гімназію в Мукачеві, в якій навчали також і російські емігранти, які відіграли двозначну роль у розвитку культури та освіти на Закарпатті. Підтримуючи російський напрям серед молоді інтелігенції, вони організували (особливо Євген Недзельський) літературні гуртки у Мукачеві, Хусті та Ужгороді, де надбавали літературний досвід майбутні поети та прозаїки. До них належав і брат Степана Добоша Василь, який, будучи гімназистом, видав у 1936 році збірку поезії «Святая злоба». Позитивним був і той факт, що студентська молодь та ширша публіка мали можливість ближче познайомитись з російською культурою та літературою. Але одночасно у багатьох інтелігентів проходив процес стирання національної самосвідомості. Для багатьох, хто рахував себе росіянином, пізніше, після березня 1939 року, русофільство стало фатальним. Всіх, хто виявляв найменший опір та патріотизм, мадярські фашисти відправляли у тюрми та концтабори. А ті, що втекли від переслідування по той бік Карпат до братів на схід, також попадали у ґулаги із-за підозри у шпигунстві. Така була доля й Добошевого брата Василя.

Після закінчення гімназії в Мукачеві Степан Добош восени 1931 року з п'ятьма кронами у зашитій кишені (такий був наказ батька) відправився на навчання у Прагу з наміром поступити на факультет теології, оскільки лише той факультет оплачував дорожні витрати та безплатно забезпечував навчання. Але йому не суджено було стати священником з-за відсутності потрібного дня священослужителя голосу. Треба було якось влаштуватись у Празі, і Степан Добош вирішив записатися на медичний факультет. Але й тут він пробув не дуже довго, тому що вигляд порізаних трупів в анатомічному залі викликав у нього неприємне, часом бридке враження. Згодом він

поступив на юридичний факультет, де провчився один семестер. Мені не пощастило вияснити причину його переходу на філософський факультет. У ним збережений книжці заліків відмічено лише, що йому дозволено перейти на філософський факультет. Таким чином, він від 1932 року по 1937 рік вивчав історію та російську мову та літературу. Влітку 1936 року він брав участь у науковій експедиції студентів у Югославії. Протягом шести років Степан Добош жив у різних гуртожитках Праги, але найдовше у «Карлаторусском студенческом общежитии На Ривьере». Жив він дуже скромно. За його спогадами, йому доводилося брати напрокат манішки й манжети, тому що на екзамени треба було являтися пристойно одягненим в костюмі, білій сорочці з галстуком, що могли собі дозволити лише студенти із заможних родин. Закінчивши повний курс навчання в університеті, Степан Добош вернувся у рідне Закарпаття і від осені 1937 року почав учителювати в гімназії в Берегові. Склавши державні екзамени, диплом Карлового університету дістав у 1938 році. Після повернення з Праги він продовжував далі учителювати у Берегові, потім деякий час учив у горожанській школі в Чинадієві та Сваляві, а від одинадцятого листопада 1939 року по шосте лютого 1945 року в мукачівській гімназії. За той час вінстиг відбутти військову службу в Перечині та написати підручник «Історія подкарпатурської лиературы».

На життєвій дорозі Степана Добоша значну роль відіграло знайомство з майбутньою дружиною у 1938 року в Берегові на балі – Йоланною Андрашко із села Ладомирова Свидницького округу, яка приїхала погостити до тітки, тутешньої учительки. У 1939 році Степану Добошу пощастило дістати закордонний паспорт і приїхати в Словаччину з наміром оженитися. Одруження відбулося 24 серпня 1939 року у греко-католицькому храмі у Пряшеві. Через декілька днів Степан Добош вернувся у Мукачів. Лише через півроку пані Добошевій вдалося оформити закордонний паспорт й приїхати до свого чоловіка в Мукачів. У сороковому році у них народився син Леонід. Степан Добош прекрасно володів угорською мовою, і тому окупаційна влада його не зачіпала навіть тоді, коли він відмовився навчати історію у дусі «Святогостефанської корони». У 1942 році його покликали в армію у Таргомурош. За

щасливим збігом обставин він не потрапив на східний фронт. Він спізнився на поїзд і прибув у казарми після того, як його частина вже відбула на фронт. В казармах він три дні запакував і розсилав пакунки з цивільним одягом тих, що відійшли на фронт. Потім його відправили до Будапешта у відділення військової пошти, де він прослужив майже три чверті року. Пізніше йому було дозволено вернутися на роботу у Мукачів. Існує довідка про те, що С.В. Добош брав участь у партизанському русі на Закарпатті у загоні Василя Русина від 28 вересня по 26 жовтня 1944 року, тобто до приходу Червоної Армії. Його завданням було передавати інформації через своїх бувших учнів, знайомих. Через підпільну сітку він дізнався про те, що його хочуть забрати на фронт. Тоді друзі – лікарі вирішили покласти його у лікарню і провести операцію на здоровій сліпій кишці. Так він дочекався приходу Червоної Армії.

Після виходу з лікарні починається новий етап у житті С.В. Добоша. П'ятого грудня 1944 року Народна Рада Закарпатської України прийняла декрет «Про організацію вищих учбових закладів на Закарпатській Україні». В Народній Раді брали участь знайомі С.В. Добоша (у тому числі й брат Василь, який після довгих митарств вернувся з фронту). Вони й втягли його у підготовчу роботу навколо заснування державного університету на території Закарпаття. Узимку, мабуть, у лютому 1945 року С.В. Добошу прийшлося їхати у Київ до міністра освіти Павла Тичини для всяких уточнень, оскільки сьомого лютого його було призначено уповноваженим у справах шкіл в Ужгороді. Цю посаду він займав до 6 листопада 1945 р. Професор Ужгородського університету Микола Зимомря у статті «Степан Добош – перший ректор Ужгородського університету» (ж. «Дукля», 1992, № 4) та книзі «Джерела вічної краси» (Ужгород, 1996) пише про те, що заснування університету в Ужгороді відбулося 20 липня 1945 року і перший день навчання відкрив ректор (С.В.Добош) 18 жовтня словами: «Етот день – день нашей победы». Офіційно ж було прийнято вважати, що заснування університету відбулось 18 жовтня 1945 року, а першим його ректором був доцент Аркадій Куришко. Час був тоді дуже несприятливий. Командно-адміністративна система почала прибирати до своїх рук ціле Закарпаття. Всюдишче і всевидяче сталінське око пильно сліду-

вало за всім, що діється на цій території. Почались доноси та репресії проти ту-тешньої інтелігенції. Донос став, за словами Гліба Успенського, єдиною протоптаною дорогою для прояву всіх державних та суспільних насаг. У немилість попав і перший ректор – С.В. Добош. Микола Зимомря доводить, що ректора два рази брали на допит у вересні та жовтні 1945 року. На останньому допиті йому було наказано здати ректорську печатку і, давши розписку мовчання про допит, покинути університет. Це було, так би мовити, помилуванням, бо йому, як і багатьом закарпатцям, прийшлося би випити гірку чашу страждань у сибірських гулагах. З тої причини він вирішив покинути Ужгород. Але не тільки з тої причини. Жінка Степана Добоша у вересні породила другого сина – Миколу. Вона вирішила вирватися із цієї напруженої атмосфери і під чужим прізвиськом у паспорті в кінці жовтня з двома дітьми перейшла кордон в Чорній на Тисі і приїхала до матері, яка жила у Пряшеві «На табориську» по вулиці Сладковича, № 17. Як, яким способом вдалося Степану Добошу перейти кордон на початку листопада 1945 року – ми вже ніколи не дізнаємось. Він не говорив про це, дотримуючи клятву мовчання. Нам відомо лише те, що він пройшов через єдиний пропускний пункт у Чопі та прибув у Пряшеві лише в легкому плащі, що він боявся погоні та слідування НКВС, що йому потрібно було оформити чехословацьке громадянство і паспорт, що йому відмовили в Пряшеві працювати у школі з-за того, що в нього не було державного екзамєну із словацької мови. В середині листопада він вирішив поїхати в Прагу поклагодити всі ці справи. В Празі йому запропонували місце учителя в гімназії у Новому Біджові недалеко від Подебрад. Там він учительював від 21 листопада 1945 р. по 31 травня. Першого червня він уже став учителем в Пряшеві в Російській гімназії. Тут він діяв до середини 1949 року, до того часу, поки його не звинуватили та не зарахували у ряди українських буржуазних націоналістів, які повинні були покинути межі Пряшівського краю. С.В. Добош зупинився у Липтовському Микулаші на два роки. Будучи учителем Російської гімназії у Пряшеві, Степан Добош разом з А. Калиновською, Й. Петрашевським та Й. Дзурендою (працівником Рферату українських шкіл в Братиславі) брав активну участь у підготовці та реалізації літнього табору

«Союзу Молоді Карпат» у Чабинах у 1947 році, де виникла ідея організувати при Російській гімназії консультаційний пункт заочного навчання для підвищення кваліфікації учителів горожанських шкіл. Восени 1947 року Степан Добош, Василь Капішовський та Микола Бобак взяли участь в засіданні Вченої Ради Педфакультету Словацького університету в Братиславі, де був ухвалений список викладачів. Керівником та організатором лекцій був призначений С.В. Добош. Так почалося заснування наших учбових закладів у Пряшеві.

У 1951 році Степану Добошу було дозволено перебратися у Кошиці і навчати російську мову в медінституті. Тут він пробув два роки. У 1953 році, завдяки Михайлові Сотаку, секретарю педфакультету в Кошицях, Словацького університету в Братиславі, Степан Добош став членом кафедри російської мови та літератури. Від першого січня 1954 року по 1959 рік він працював на Філологічному факультеті Вищої школи педагогічної в Пряшеві, а від 1959 року він став завідуючим кафедрою російської мови та літератури на Філософському факультеті в Пряшеві, Університету ім. Павла Йозефа Шафарика в Кошицях. У вересні 1977 року він відмовився за власним бажанням вести кафедру. Через півроку 23 лютого 1978 року після обіду доцента С.В. Добоша, кандидата наук не стало. Замкнулося життєве коло доброї людини, у житті якої неочікувано за останній період (пряшівський) багато чого відбулось. Дружина йому породила ще двох синів: Олександра та Володимира. Додалось ще більше сімейних турбот, щоб прокормити сім'ю скромною зарплатою старшого викладача та доцента з 1961 року. Звання кандидата наук С.В. Добош захистив у 1970 році на Філософському факультеті Університету Коменського. Здобувши титул доктора філософії (1952), Степан Добош довгі роки очолював ригорозну комісію по присвоєнню цього титулу в області теорії та історії російської літератури. Доцент Добош дуже свідомо з великим працелюбством виконував свої педагогічні, науково-дослідницькі та замдеканські обов'язки, за що він користався загальною пошаною. Серед всяких похвальних грамот та медалей, якими був нагороджений доцент Добош, найціннішим є звання «Заслуженого учителя», яке йому було присвоєне 28 березня 1977 року. Це була, мабуть, найвища нагорода у житті доцента Добо-

ша, який весь час дотримувався слів Івана Сильвая (Уріїла Метеора): «Ми живемо не для самих себе, а для майбутніх поколінь».

На погляд здавалось, ніби життя доцента Добоша складалось благополучно. Але у його житті було щось глибоко приховане, що чужою виною його переслідувало, ніби власна тінь – це втеча із найбільш, як проголошувалось, прогресивної країни світу – Країни Рад. Він знав і відчував на власній шкірі, що він «таврований». Це створювало трагізм його стану. Два рази його, члена партії від 1948 року, викликали партійні волюдарі «на килим», на допит і суворо вимагали пояснення: чому він втівав із Радянського Союзу. Але найстрашніший удар йому нанесла доля у 1968 році – це трагічний відхід із життя наймолодшого сина Володимира. Від того часу, правдоподібно, у доцента Добоша появилась аритмія серця та гіпертонія. В його очах часто було помітно смуток та втому. Вигляд його нагадував слова поета Случевського: «Да, я устал, и сердце стеснено! О, если б кончить как-нибудь скорее!» Це «скорее» з'явилося 23 лютого 1978 року. Напередодні цього фатального дня Степан Всилевич з'явився на кафедру, а у портативній сумці було в нього повно всяких ліків. Він тільки скупко повідомив мене, що лікар рекомендував йому ввести стимулятор серця, що йому час відпочити. Він квапливо відійшов додому у нову квартиру по вулиці Марка Чулена, № 10. Наступного дня колесо його життя зупинилось назавжди, зупинилось все, що хотілось ще зробити...

Доцент С.В. Добош міг би зробити далекіше, коли б не обставини терпкого життя. Ми, як і він, в різній мірі, стали не стільки синами, скільки дітьми, котрі з-за своєї наївності, молодості та недосвідченості повірили у світлі далини комунізму, до яких поведуть нас наші вожді. Вони, наші вожді, ставши всім та укомплектувавши броньований, непробійний ешелон вищої влади, зайшли у тупик і почали завантажувати нашу психіку та свідомість своєю демагогією та всякими дрібницями життя, щоб у нас не вистачало часу для вільнодумства і на все дивилось крізь призму марксизму-ленінізму. Тому всі наші непорозуміння й біди почалися з того, що вожді, як колись і древньоруські князі, почали «про мале – се велике – молвити». «Се мале», суцільне словоблудіє вождів почало

проковтувати всю людську енергію і перешкоджувало нам йти до нашої вищої духовності. Ми дуже пізно зрозуміли, що справедливість у цьому грішному світі – це лише віддалена мрія людська...

Основна науково-дослідницька праця доцента Добоша зосереджувалася на російську класичну літературу та її вплив на письменників та суспільних діячів проросійського напрямку у Східній Словаччині у другій половині XIX століття. Крім двох монографій: «Адольф Иванович Добрянский. Очерк жизни и деятельности» (Пряшев, 1956) та «Юлий Иванович Ставровский-Попрадов. Очерк жизни и творчества» (Пряшев, 1975), доцентом Добошем написано цілий ряд статей, пов'язаних з цією проблематикою. Розміри даної статті не дозволяють мені їх, як і далішні науково-популярні статті чи рецензії та підручники з історії російської літератури для словацьких середніх шкіл, тут перераховувати. Дозволю собі висказати декілька думок про згадувані монографії. Тут автор вибрав для себе нелегку дорогу: «поискати отец своих и дед своих пути и своей чести» у той час, коли тупий радикалізм, а часом й неучтво стали гуляти ширпотребом в різних однобічних тендейційних статтях та дослідженнях. Вистачило комусь написати або сказати, що Добрянський – це реакціонер, русофіл, що Духнович, Павлович, Урмил Метеор, Ставровский-Попрадов – це попи і русофіли, карпатороси, щоб про них забути. Мало хто тоді, в п'ятидесяти роках, набрався відваги сказати про величність духу й сердець наших будителів. С.В. Добош аналізує життя та діяльність Добрянського на фоні великих суспільних проблем, які рішали слов'яни Австро-Угорщини, особливо проблему федерації та прав національних меншин. Вчений дав об'єктивну оцінку різноманітної діяльності Добрянського, окремо підкреслюючи спільні насаги Добрянського з братами словаками, про що сучасні словацькі діячі культури або не знають, або свідомо й навмисно мовчать з-за різних політичних міркувань.

Монографія про Ставровського-Попрадова є нібито продовженням попередньої, над якою «молододогматики» п'ятидесятих років, що нахапалися марксистсько-ленінських цитат, поламали стільки злісних пер.

Монографія про нашого поета нас захоплює своєю серйозністю, об'єктивністю та цілеспрямованістю роздумів під час розкриття ідейно-естетичного образу поета, який знав творчість не лише російських письменників, але й поезію Шевченка, творчість Куліша та Котляревського. Крім того доцент Добош всебічно проаналізував і наукові праці поета, не приховуючи й слабкі сторінки його творчості, які обумовлені всім ходом історичного розвитку Закарпаття та Східної Словаччини. Він підкреслює, що поет-лірик був повністю пов'язаний із слов'янською взаємністю та російськими братами. Автор монографії пише: «В Угорській Русі ніколи не вмирала ідея єдності руських земель. Вона проймала всю творчість письменників та формувала їх уяву про племінну належність. Чи була вона правильною або ні, це вже інше питання, але не можна його обійти мовчанням».

Істинно сказано, не можемо обійти це питання й сьогодні. Не злилися слов'янські потоки ні в імперському російському, ні слов'янському морі, та й на в'їжді чи зіллються. Суперництво слов'ян потаємно та явно продовжується і генетична енергія злوبي вибухає то тут, то там у непоступливому протистоянні. Це і є прояв перманентного безглуздя, яке набуває нових форм у Європі – принизити вкупі «російського хлопчика без штанців», тобто Росію, який, за Салтиковим-Щедриним, «грубий та бідний, брудний, але не втратив своєї достойності та совісті», давши світові Достоевського та Толстого. І сьогодні Європі не обійтись без російської, без слов'янської душі на ниві очищення її духовності. Сьогодні нові вожді різних рангів та напрямів по-новому туманять народи та розповсюджують нові привиди в Європі – демократії. Як кажуть, нехай Господь буде милостивий, щоб вона запанувала на землі у повному сенсі цього слова, щоб світ стояв на нових принципах, а не на безглуздях Івана Карамазова. Доцент д-р С.В. Добош, кандидат наук все своє життя чесно працював й одухотворено вів студентську молодь до вищої духовної мети – добра, а це нас зобов'язує його не забувати, зберігати в історичній нашій пам'яті.

Ілля Галайда

«КАРПАТИ, КАРПАТИ...»

Про Ілля Галайду та його метафору

Як письменник – поет, прозаїк, критик – Ілля Галайда нині творчо розкритий, з голосом природним, правдивим, без нотки фальшу. Більше – його поетичний голос в останні роки не тільки зміцнився у природній красі і силі – зберіг і удосконалив чарівність тембру. Ба-читься в цім доконечна детермінованість – як митець вже не сьогодні він добре відчуває і свій потужний талант, і відповідальність, знаходить енергію і снагу берегти й розвивати дар Божий.

Своїм наскрізним образом-метафорою у кінцевому пафосі Галайдові «Карпати, Карпати...» із збірки «Спалахи» (1974) нагадали мені у свій час, коли вийшла збірка, прикметний вірш видатного таджицького поета Муміна Коноата «Караван світла» з циклу «Карпатська низанка» (1962) – оспівування таджика в любові до Українських Карпат:

*Ви горді, величні, ви дужчі за час.
Які ж порівняння шукати для вас?
Одне порівняння дозволю собі:
Ви мати, що вміла любити в злобі,
Хоч мужністю знані, та хто ж, як не ви,
Плекав цю родину лісів і трави!*

(Переклад П. Скунця)

Звичним для себе порівнянням-метафорою, караваном світла, житель Середньої Азії з її пустелями, пройти крізь які посилено лише каравану верблюдів, таджик Коноат назвав трансєвропейську електролінію, що крокує Карпатами:

*Із гори до сонця він (караван світла – Д.Ф.) піднявсь,
Нам несе енергію від сонця,
Сонцеві – енергію від нас.*

Метафора Іллі Галайди, хоч теж первісно асоціюється з пустелею, верблюдами в ній – закорінена у ґрунт рідної природи, як і давньої-давньої історії та злоби дня сущого. Його твір у результаті набуває по-епічному широкого просторового й часового роздолля. Автор ніби виводить свій край на обшири земної кулі, дивиться на нього з космічних далей, не тільки не втрачаючи при тому сердечної теплоти-любви-близькості, але й, наче у потужному синхрофазотроні, мільйонкрат підсилюючи її. Бо сприйняв по-монументальному горбисті Карпати крізь тяготи багатьох поколінь рідних йому по крові людей, які споконвіку тут мучилися, трудилися й вижили в чужому етнічному оточенні,

Група артистів, ініціаторів заснування й прихильників «Русинської оброди» присвоїла собі Український Національний Театр в Пряшеві, перейменувала його на Театр Александра Духновича та домоглася того, щоб в театральних виставах замість української мови вживався русинський діалект.

Глашатаї русинізму далі вимагають, щоб у школах там, де живуть русини та де проходить навчання на українській мові, було запроваджено навчання на т. зв. русинській мові. Усвідомлюючи відсутність літературної русинської мови (мова, якою говорить населення, називане русинами, і це не лише в Словаччині, – це діалекти, різні варіанти української мови, в якій останні мають свої корені), вони поспішили «створити» на початку 1995 р. т.зв. кодифіковану русинську мову.

І наперекір вищенаведеному, хочеться наголосити на тому, що «Русинську оброду» не можна підозрівати в недобрих намірах із своєю національною спільністю. Проте, разом з цим, не можна не сказати на повний голос, що шлях, на який вона стала, є шляхом розколу тотожної спільності на дві національності з усіма наслідками і через те одною з найгірших можливих альтернатив вирішення проблеми русинсько-української меншини в Словаччині.

В результаті діяльності «Русинської оброди» відновилися російсько-українські суперечності в рядах русинської спільності з міжвоєнного періоду в колишній Чехословаччині. Але вони набули вже нового вигляду, вже не як російсько-українські, але як русинсько-українські суперечки. Тобто як русинсько-українська проблема. Про її суть і походження певні групи або окремі особи, чи вже через незнання фактів або навмисне (щоб виправдати або підтримати свої цілі, які вони переслідують), подають громадськості неповні або перекручені інформації.

Автор пропонованого роздуму, представник русинсько-українського етносу, який своє дитинство і ранню молодість прожив у Східній Словаччині, у своєму національному середовищі, і вже 50 років живе поза ним, головне в Братиславі, вважає своїм громадянським обов'язком накреслити співгромадянам об'єктивну картину сучасних, переважно внутрішніх проблем русинсько-української меншини в Словаччині, виходячи при цьому з власного досвіду та досвіду, якого він набув як учас-

ник і спостерігач пошуків національної ідентичності русинів у міжвоєнній та післявоєнній Чехословаччині аж до сучасного періоду.

Отже, як це насправді? Русини чи українці живуть під карпатськими хребтами Північно-Східної Словаччини? Тотожна етнічна спільність і дві національності. Чи це логічне? Якщо одна, що підказує логіка, то потім яка? Відповідь на ці запитання не проста й тому не може бути стислою. Вона вимагає пояснення важливих історичних фактів, повернення назад, в минуле, бо там великою мірою сягають корені цієї проблеми. Ці корені сягають, по суті, аж до історії Київської Русі. Київська Русь була, як відомо, колискою трьох сучасних східнослов'янських народів: росіян, білорусів і українців, які, хоч вийшли з однієї спільності, протягом історичного розвитку виділилися і сформувалися як три окремі народи.

Населення, яке в минулому жило на території сучасної Західної України (на Волині, в Галичині, Буковині, Підкарпатській Русі) та в Північно-Східній Словаччині, поперемінно, переважно в інонаціональних державних формаціях (в Польщі, Росії, Австро-Угорщині), західноєвропейські історики та панівні народи найчастіше називали рутенами.

Процес національного усвідомлення рутенів у колишній Австро-Угорщині в період, коли в Європі формувалися сучасні народи, розпочали (в половині XIX ст.) національні будителі, сучасники словацьких штурівців, головне, Олександр Духнович і Адольф Іванович Добрянський. Як назву своєї національної спільності вони вживали слов'янську назву русини. Олександр Духнович у своїй культурно-освітній, педагогічній, публіцистичній і літературній діяльності як засіб комунікації вживав мову, яка черпала деякі елементи з церковнослов'янської мови та народних говірок, але лексично і граматично наближалася до російської мови.

Русинське населення, що жило на північній осі Карпат у колишній Галичині (з центром культури у Львові), тоді прямо підлягало національно толерантнішому цісарському Відню. Тут, на відміну від національних будителів русинів в Угорщині, була численна група інтелігенції, яка розпізнала близькість мови, якою говорили русини, з українською мовою та спільне походження русинів з українським народом. Вони в своїй публікаційній і літературній діяльності вжи-

вали мову, яка наближалася до літературної української мови. Духнович і Добрянський, незважаючи на те, що визнавали етнічну єдність угорських (підкарпатських) і галицьких русинів, закидали їм українську орієнтацію і були проти вживання української мови як засобу комунікації для русинів. Вони вважали українське спрямування русинів шкідливим, бачили в ньому послаблення великого російського народу, від якого очікували порятунку для своєї національності. Отже, вони погоджувалися з поглядами й ставленням російських правлячих кіл і російських націоналістів (очевидно, через недостатню інформованість про виникнення українського народу), які заперечували або ставили під сумнів самобутність українського народу й перед світом представляли українців як малоросіян.

Русофільське спрямування національних будителів русинів в Угорщині легко зрозуміти й пояснити. Воно аж ніяк не зменшує їх будительських заслуг та намагань. Їм належить безмежна вдячність за те, що пробуджували національну свідомість у народу, з якого вони вийшли, і що дали світу знати про те, що такий народ в Австро-Угорщині існує й що він перебуває під тиском денационалізації. Подібно, як Людовіт Штур та інші словацькі народовці того періоду, а також представники інших слов'янських народів в Австро-Угорщині, вони вірили в рятівну силу Росії по відношенню до малих слов'янських народів.

Але русофільська орієнтація підкарпатськорусинських будителів залишила свої сліди й мала вплив на діяльність їх послідовників, тих національних діячів другої половини XVIII ст., які не піддалися впливам денационалізації. Вплив русофільської орієнтації в русинській спільності проявився також після першої світової війни, продовжувався у міжвоєнний період і під час другої світової війни та охопив навіть період перших післявоєнних років, особливо серед русинів, що жили в Словаччині.

Після першої світової війни русини Підкарпатської Русі та Східної Словаччини опинилися в Чехословаччині. Прийшла свобода, минув національний гніт. Виникла можливість і потреба давати людям освіту, пробуджувати і зміцнювати їх національну свідомість, яка була на низькому рівні не лише у простого населення, але й серед решток інтелігенції. Русинське, в основному землеробське населення відчувало

свою відмінність від інших національностей лише завдяки своїй мові, якою воно говорило, та греко-католицькій або православній вірі, яку воно віросповідувало.

Зрозуміло, що вимогливе будительське виховне та освітнє завдання найкраще могла виконувати інтелігенція, яка діяла безпосередньо серед населення. Це були в основному греко-католицькі священики та вчителі, які вчили в церковних школах та які в більшості випадків були змадяризованими русинами або мадярами. Тому весь тягар процесу національного усвідомлення і освіти лежав на плечах незначної кількості незмадяризованої місцевої русинської інтелігенції. В цей процес в Підкарпатській Русі та в районах Східної Словаччини, заселених русинами, втрутилася і значною мірою вплинула на нього також українська й російська емігрантська інтелігенція.

Освітньо-виховний процес вимагав вживання мови, яка була б зрозуміла народу. Оскільки ніякої єдиної русинської мови не існувало, то в районах, заселених русинами, виникла складна мовна ситуація. Не підготована з мовного боку, інтелігенція почала, головне зразу ж після війни, вживати мову, яка була сумішшю місцевих русинських говірок, церковнослов'янської мови, елементів української і російської мов. Цю мову було названо «язичієм».

В окремих, переважно церковних народних школах, навчання проходило на язичії або на російській чи українській мовах, залежно від того, якого вчителя чи вчителів мала відповідна школа. В горожанських і особливо в середніх школах навчання відбувалося переважно на українській або російській мовах, в залежності від складу вчительського чи професорського колективу школи. Як державна мова в русинських школах у Підкарпатській Русі вивчалася чеська мова, в Східній Словаччині – словацька. Відповідно до національної орієнтації вчителів в окремих школах молодь виховувалася в такому дусі, що русини – це частина українського або російського народу. Чисто русинська орієнтація була дуже незначною.

В статистичних даних, під час перепису населення, русинське населення, яке проживало в Підкарпатській Русі та в Словаччині, наводилося в одній колонці під назвами малоруси (українці) та росіяни. Русини вважали себе цими двома національностями.

Після закінчення другої світової війни райони на північному боці Карпат, заселені тотожним етносом, яким є підкарпаторуські та східнославацькі русини, стали складовою частиною України. До України була приєднана й Підкарпатська Русь. Східнославацькі русини знову опинилися в Чехословацькій Республіці.

В березні 1945 року представники русинів утворили в Пряшіві Українську Народну Рад у Пряшівщини, яка стала політичним представником русинського населення, що проживало в Словаччині. Це був визначний політичний акт, яким східнославацькі русини офіційно й однозначно визнали свою належність до української національності. Для об'єктивної оцінки сучасної русинсько-української проблеми треба відповісти на запитання: чи тодішні політичні представники русинів прийняли правильне рішення та які інші можливості вони мали для встановлення своєї національної ідентичності. Теоретично існували ще дві інші можливості: визнати свою належність до російської або русинської національності.

В післявоєнний період ніхто як з вужчих, так і з ширших політичних і наукових кіл вже не вважав русинів росіянами. Це ясно довели самі російські представники. Вважати себе росіянином в такій ситуації практично вже було неможливо. Це було б просто абсурдним.

Дальшою теоретичною можливістю було визнати русинів самобутнім народом – самобутньою національністю. З ідеєю політичного русинізму (визнати русинів окремою національністю) тоді в Східній Словаччині не виступив ніхто. Реально це було неможливо внаслідок того, що:

Русини, які проживали в сусідній Галичині, а також в Буковині та на Волині, вже давніше почали вважати себе українцями – тут проживало близько 90 % всього населення, називаного русинами, а колишня Підкарпатська Русь із сильним потягом до українства була приєднана до України.

Не існувала загально визнана єдина русинська мова, але тільки різні русинські говірки, які своїм корінням сягають в українську мову. Тому русинська інтелігенція в Підкарпатській Русі та у Східній Словаччині в своїй публікаційній і літературній діяльності вживала, в залежності від свого спрямування, або українську, або російську мову. Ані в міжвоєнній, ані в післявоєнній Чехословаччині на русинській мові чи

діалекті не було видано жодного визначнішого твору.

Спорідненість русинів з українським народом під час війни вже собі усвідомила й певна частина русофільської інтелігенції та простий народ в Східній Словаччині.

Спорідненість русинів з українським народом також була загально визнана як чехословацькими, так і радянськими політичними колами, а також міжнародною науковою громадськістю. Чеська Академія наук вже після першої світової війни (в листопаді 1919 р.) заявила, що мова населення Підкарпатської Русі така ж сама, як і мова населення Галичини, тобто українська, і що створювати якусь нову мову було б лише на шкоду.

Виходячи з наведених фактів, не залишається нічого іншого ніж констатувати, що тодішнє рішення русинських політичних представників було продумане, далекоглядне й правильне. Визнання себе українцями з боку русинів мало остаточного покінчити з півторасотрічними хитаннями у пошуках своєї національної ідентичності й цим самим припинити також національні сварки, які дезорієнтували, головне, простих людей та спричинювались до послаблення їх національних почуттів, що, в свою чергу, було живильним ґрунтом для процесу денационалізації.

В інтересах історичної правди треба зазначити, що частина русинської інтелігенції, яка зараховувала себе до російської національності, не була підготовлена до такої зміни й не була нею натхненна. Вона прийняла її як необхідність. Тепер саме з її рядів і появились деякі ініціатори, прихильники й пропагатори русинізму.

Коли в наступні післявоєнні роки представники русинської інтелігенції, вихованої в русофільському дусі, пізнали правдиву історію українського народу та долю русинів, які протягом століть жили відірвані від свого материнського кореня, то багато з них чесно покінчило із своїм русофільством. Деякі письменники, які до того часу писали по російськи, створили визначні художні твори, написані українською літературною мовою (Федір Іванчов, Іван Мацинський, Василь Зозуляк та інші).

Зразу ж після війни за ініціативою або при активній допомозі Української Народної Ради Пряшівщини в Східній Словаччині почали відкриватися русинсько-українські національні інституції: Український Національний Театр, Піддуклянський Українсь-

кий Народний Ансамбль, Українська секція Союзу словацьких письменників, Союз молоді Карпат, Союз російських і українських студентів у Братиславі. Після ліквідації Української Народної Ради Пряшівщини в 1948 р. виник Культурний Союз Українських Трудящих.

Незважаючи на те, що східнославацькі русини після війни визнали себе українцями, на практиці щодо вживання мови протягом кількох післявоєнних років майже нічого не змінилося. Сама Українська Народна Рада Пряшівщини як у своїх внутрішніх поточних справах, так і в листуванні з русинсько-українськими інституціями користувалася російською мовою. Останні теж як свої внутрішні справи, так і листування між собою вели російською мовою. А в русинських, головне в середніх, школах й надалі навчання проходило на російській мові. Головною причиною такого стану було також те, що із східнославацьких русинів мало хто володів українською літературною мовою, бо в школах до того часу, з незначними винятками, вона не вивчалася.

Навчання українською мовою в школах розпочалося аж у 1952-1953 навчальному році. В своїй основі це рішення було правильне. Проте воно було реалізоване на практиці без попередньої фахової й психічної освітньо-виховної підготовки інтелігенції, особливо вчителів, а також і населення до цієї зміни. Переважна більшість учителів не володіла українською літературною мовою. По суті, вона вивчала її разом із своїми учнями. Помилкою було те, що на пояснення і підготовку до такої важливої зміни в житті національності було недостатньо використано порівняно довгий час – повних шість післявоєнних років. На перешкоді стояли як загальні суспільно-політичні умови в Чехословаччині після лютого 1948 року, так і внутрішня ситуація в русинсько-українській спільності.

Заради об'єктивності розуміння справи треба сказати, що в післявоєнній Чехословаччині в деяких областях були насправді досить сприятливі, в інших – лише формально сприятливі, а десь скоріше несприятливі умови для життя національних меншин. Держава фінансувала національну освіту, національну пресу, національні культурні інституції – театри, ансамблі, музії. Дбалось про те, щоб представники національних меншин мали своїх представників в обраних представницьких і політичних органах. Однак ці представники мали

дуже малу можливість впливати на життя своєї національної меншини – піднімати проблеми, шукати й вимагати їх рішення. Їхнім завданням було діяти в рамках директив, призначених для національної політики. Відхилення від цих рамок вважалося збоченням, названим буржуазним націоналізмом. Вже й найменше порушення національної проблематики, головне в п'ятдесятих (для русинської спільності критичних) роках, було підставою для громадянського й політичного переслідування сміливців. Готувалися судові процеси з деякими представниками русинсько-української спільності.

В таких умовах представники русинсько-української спільності не мали можливості відверто говорити про свої специфічні національні проблеми й в дискусії шукати їх рішення. Не було сприятливих умов для ефективного проведення освітньо-виховної роботи серед населення про необхідність та значення здійснюваних змін, поєднаних, головне, з визначенням своєї національної ідентичності та із запровадженням української навчальної мови в школах. Нечутливе рішення цих проблем в минулому у великій мірі спричинилось до їх появи і в сучасний період.

Негативний вплив на розвиток і стан русинсько-української спільності в Словаччині мали, поряд з умовами, які створювали відносно вузькі рамки для життя національних меншин в післявоєнній Чехословаччині, також суб'єктивні помилки, яких у своїй роботі допустилися представники русинсько-українських інституцій. Важливою помилкою, на якій треба наголосити, було те, що при наявності повної обґрунтованості потреби запровадження й вживання української мови в національній пресі, не бралися до уваги мовна невідповідність читачів до цієї зміни. Оскільки східнославацький русинський діалект має обмежений словниковий запас, швидкий перехід на суворий режим української літературної мови спричинив те, що для простих людей, яких в русинському населенні була переважна більшість, читання часописів і книг, виданих на українській мові, давалося досить важко. Це їх не мотивувало, але швидше відраджувало від читання. В результаті цього вплив східнославацької української преси й літератури на освіту, просвіту, зміцнення і підвищення національної свідомості у великій частині русинів був незначний.

Представникам, які стояли на чолі русинсько-українських національних інституцій в післявоєнні роки, можна тепер закидати, що робили погано, коли не передбачали результати своїх дій. Проте питання стоїть так: чи, беручи до уваги тодішні суспільно-політичні умови, рівень своїх відомостей і досвід, вони могли або були здатні поступати інакше, як поступали.

Незважаючи на непередбаченість великої частини русинів до важливих змін в їх національному житті в післявоєнний період і помилки, які робилися під час їх запровадження, не можна не визнати або ігнорувати позитивні результати цих змін. Вперше в історії східнослов'янських русини мали можливість дізнатися правду про своє походження. В післявоєнні роки була вихована свідомість в національному відношенні інтелігенція, дякуючи якій русинсько-українські національні інституції в Словаччині досягли помітних творчих успіхів. Визначних результатів досягли також окремі особи, представники русинсько-української інтелігенції, а саме в науці, літературі та мистецтві, внісши свій вклад в збагачення словацької науки, культури й мистецтва.

Потрібно визнати суб'єктивні хиби й помилки, які сталися в минулому. Але через них не можна зневажати позитивні результати діяльності русинсько-українських національних інституцій серед населення, засуджувати обраний у післявоєнні роки український напрям русинської спільності, заперечувати походження русинів як складової частини українського народу.

Кардинальною проблемою русинсько-українського етносу в Словаччині є радикальне зменшення кількості населення, яке в післявоєнний період і тепер визнає свою належність до русинської або української національності.

Таблиця змін кількості населення русинсько-української спільності в Словаччині в 1921-1924 рр. (кількість в тисячах осіб).

Примітки до даних в таблиці:

За період від 1921 до 1980 року в обліку національного складу населення в статистиці українська і російська, або російська й малоруська (українська) національність наводилась разом (в одній графі). Русинське населення обирало собі одну з двох національностей. Окремо русинська, українська та російська національність наводиться в статистичних даних аж в 1990-1994 роках. Дані за 1921-1980 роки без

Рік	Національність
	українська і російська
1921	88 970
1930	95 783
1937	104 693 ^{1/}
1945	45 000 ^{1/ 2/}
1950	48 632
1960	54 430 ^{1/}
1961	35 435
1970	42 238
1980	39 260

Рік	Національність
1990	русинська та українська 38 російська 2 604
1991	русинська та українська 30 російська 1 442
1994	русинська та українська 31 російська 1 711

примітки – це дані з перепису населення в даному році. Дані з приміткою 1/ – це дані за річним балансом. Примітка 2/ означає дані за статистичним обчисленням. Дані за 1990, 1991 та 1994 роки відображають стан до 31.12. даного року.

Представники «Русинської оброди» вважають причиною такого великого статистичного зменшення кількості русинів і українців (всієї спільності) в Словаччині той факт, що русини були проголошені українцями, а в школах було запроваджено українську мову як навчальну (замість російської мови).

Не так тяжко зрозуміти, як могло подіяти на людей, які не знали історії своєї національності та які вважали себе русинами чи руснаками (а деякі навіть росіянами, тому що в деяких школах їх так виховували) те, що вони відразу мають називатися українцями. Тому не можна не брати до уваги те, що частина русинів уже через свою упередженість почала себе вважати словаками та посилати своїх дітей у школи із словацькою мовою навчання. Проте було б великим спрощенням вбачати причину різкого зменшення кількості населення, яке вважало себе русинами або українцями, лише в зміні назви національності.

Є багато факторів, які спричинилися до зниження кількості населення, що визнавало свою належність до русинської або української національності. Про ненормальний стан свідчать також великі відмінності в наведеній кількості за даними з перепису населення в певні роки та даними за річним балансом. Причиною, що привела до сучасного безраднісного стану русинсько-української меншини в Словаччині, була та є низька національна свідомість її представників. Це має своє коріння в несприятливих умовах для національного життя в колишній Австро-Угорщині. Сварки між прихильниками російського та українського напрямів у міжвоєнній Чехословаччині не привели до помітнішого посилення національної свідомості. Ані умови післявоєнного періоду не сприяли значнішому зміцненню національного почуття в русинів. Відкрита публічна дискусія про національні проблеми була неможливою. Вплив школи на пробудження і зміцнення національної свідомості у молоді був незначний, крім іншого, ще й тому, що русинська молодь в школах мало що дізналася про походження русинів та про історію своєї національності. Русинсько-українська публіцистика, як ми вже наводили, не мала великого впливу на культивування мови та посилення національної свідомості. На русинів мали набагато більший вплив словацькі та чеські засоби масової комунікації. Етнічно несвідомі люди легко піддаються маніпуля-

ції, вони позбавлені імунітету до денаціоналізації, легко зрікаються своєї національності.

Словаччини в результаті двох причин у перші післявоєнні роки настало також фактичне зменшення кількості русинів, а саме: переселення до Радянського Союзу та від'їзд на роботу в Чехію. В рамках т.зв. оптації до СРСР виїхало декілька тисяч русинів. В цей період багато русинських сімей переселилося в північно-західне прикордоння в пошуках роботи. Переважна частина з них тут осіла на постійно і в Словаччину вже не повернулася. І в наступні роки відбувалися процеси, в результаті яких знижувалися статистичні дані кількості русинів. На протязі багатьох років багато хто, особливо з рядів молоді, від'їжджав на роботу або вчитися до словацького або чеського середовища, з яким зживався й переставав признаватися до своєї національності. Значний вплив на процес асиміляції мали також відносна розпорошеність русинських поселень поздовж Карпат, близькість русинського діалекту до словацької мови та вплив словацьких і чеських засобів масової комунікації.

Немалий негативний вплив на розвиток національних почуттів мала також насильна, політично мотивована зміна греко-католицького віросповідання більшості русинів на православне. До цього часу православне віросповідання визнавало в Східній Словаччині лише приблизно 6 000 русинів.

Суворі методи колективізації сільського господарства, які здійснювалися на початку п'ятдесятих років у Східній Словаччині, теж негативно позначилися на національних почуттях. Населення усвідомлювало, що різні насильні акції й методи, які ускладнювали його життя, приходили до нас із Сходу.

Проте звалювання сучасного стану, в якому знаходиться русинсько-українська спільність у Словаччині, на обраний післявоєнний розвиток, є неправильним і цілеспрямованим. Адже цей стан був спричинений багатьма суспільно-політичними, економічними та іншими факторами цивілізації. Вони, на жаль, в первісній, зміненій або новій формі діють і в сучасний період.

Після ніжної революції виникли сприятливіші політичні умови для життя національних меншин. Виникла придатна нагода для ревіталізації русинсько-української спільності в Словаччині. Однак це можна

було б досягнути лише спільними силами всіх, особливо зусиллям національно свідомої інтелігенції. Але замість спільних дій глашатаї русинізму виступили із своєю програмою деукраїнізації, чим відновили розкол, який повернув стан національної проблематики назад до довоєнного періоду.

«Русинська оброда» обґрунтовує законність і правильність своїх дій тим, що після введення окремої граfi в статистичних показниках русинської і української національностей русинську національність визнали тисячі громадян (при переписі населення в 1991 р. – 17 197 осіб). Проте з великою правдоподібністю можна припускати, що велика частина з цієї кількості визнала свою належність до русинської національності завдяки своїй емоціональній прив'язаності до слів росіянин, руснак, русин, руський, а не тому, щоб відокремитися від української національності.

Якщо частина русинсько-української спільності залишиться на платформі «Русинської оброди», тобто визнання самобутності русинської національності, то треба з її волею рахуватися. Однак це також означає визнати й рахуватися з поділом тотожної спільності на дві національності. З такою альтернативою не може або не мав би внутрішньо погодитися жоден представник спільності, який вболіває за її долю, не дивлячись на те, чи він вважає себе русином чи українцем.

Отже, як бути далі? Найрозумнішим рішенням, безумовно, є не відмовлятися від обраного післявоєнного розвитку спільності з тим, що в рамках реальних можливостей будуть усуватися помилки, допущені в попередні п'ятдесяті роки. Рішення вимагає відповідального підходу до долі спільності та взаємної співпраці представників як русинського, так і українського напрямку. Зрозуміло, що не можуть мати успіху односторонній підхід і дії, спрямовані на досягнення своїх сепаративних цілей.

На жаль, вже перші кроки «Русинської оброди» в 1990 р. свідчили про те, що вона прагне до одностороннього вирішення дилеми згідно із своїми намірами: припинити післявоєнний розвиток спільності, проголосити русинів самобутньою національністю з усіма наслідками, які випливають з цього. Ані в наступні роки «Русинська оброда» та її прихильники не намагалися спільними силами шукати вихід з роздвоєння спільності. Особливо важ-

ливим вчинком, який може впливати на процес дезінтеграції, поглиблювати розкол, є «створення» і кодифікація на початку 1995 року т.зв. «русинської мови». Треба констатувати, що це був вчинок в однаковій мірі відважний і непродуманий. Можна лише дивуватися непродуманій відвазі його творців. Кожна навіть з мовного боку неосвічена людина може собі уявити, яку гігантську роботу і скільки часу вимагає створення літературної мови, яка б стала засобом комунікації на відповідному інтелектуальному рівні в різних галузях життя й діяльності людини навіть при умові, що в її основу буде покладено певний діалект.

Мова, якою говорять східнослов'янські русини, є одним з діалектів української мови, отже, мають спільне походження. Вона відрізняється від сучасної літературної української мови внаслідок кількасотрічного порушення зв'язків з головними українськими землями, де українська мова збагачувалася, вдосконалювалася й розвинулася в сучасну літературну форму. Ці процеси розвитку української мови до русинів не дійшли й тому не могли впливати на їх мову. Зміни, які ній відбувалися, здійснювалися, головне, під впливом контактів з іншими національностями.

Особливістю східнослов'янського русинського діалекту, подібно як і інших західноукраїнських діалектів, є те, що в ньому збереглися букви і звуки «г» та «ы», яких літературна мова не має (буква і звук «г» в сучасній українській літературній мові вже вживається, їх було реабілітовано після проголошення самостійної України. – Примітка перекладача).

Всі русинські діалекти мали й мають обмежений запас українських слів, який в минулому вистачав простому, переважно сільському населенню для комунікації в його родинному й суспільному житті та в його переважній мірі сільськогосподарській діяльності. Порушення відносної ізольованості, господарський і суспільний розвиток та пов'язана з ним потреба комунікувати призвели до адаптації нових слів і понять з інонаціональних мов до їхньої мови. Прикладом такого розвитку є також сучасний східнослов'янський русинський діалект, який значно відрізняється від того, яким говорили русини 50-70 років тому назад. Головною причиною цього було інтенсивне запозичення слов'янських слів у розмовну мову, особливо після другої світової війни. Потрібні українські слова не могли запозичатися, тому

що навчання в школах не проходило на українській мові, а зв'язки з українським середовищем були мінімальні.

Створювати русинську мову на базі сучасної розмовної мови русинів означає змінити її характер, віддалити їхню мову від материнського кореня. Очевидно, це може бути й метою творців і кодификаторів русинської мови.

Виходячи з характеру і якості створеної таким чином мови, потрібно поставити кілька запитань. Кому буде служити ця мова? 17 000 жителям Словаччини, які визнали себе русинами? Чи погодяться батьки, щоб їхні діти відвідували школи з навчальною мовою, власне діалектом, яким вони розмовляють? Якщо існують певні русинські угруповання в сусідніх країнах, чи будуть вони визнавати як загальноприйняту русинську мову, створену в Словаччині? Відомо, що югославські русини, які називають себе руснаками, створили й вживають власну мову. Чи будуть вони охочі відмовитися від неї? Скільки русинських мов буде існувати? Об'єктивні реальні відповіді на ці запитання, напевно, показали б «доцільність» створення русинської мови та безперспективність русинського руху, яка випливає з цього.

Якщо русинсько-українська спільність в Словаччині має вихити й розвиватися, то недопустимо поглиблювати її розкол вживанням двох мов та створенням «русинської мови».

Русинсько-українська інтелігенція мала б задуматися над тим, як найкраще виконувати своє завдання в галузі мови як з погляду сучасних актуальних потреб, так і з довготривалої перспективи. Невідкладним сучасним завданням, яке мала б і може виконати русинсько-українська журналістика, є: в пресі, призначеній для широких верств населення, писати так, вживати таку мову, яку б розумів кожний русин, що вміє читати.

З погляду дальшої перспективи завданням є: шукати відповідні, якнайдійовіші способи, як широким верствам русинів поступово наближати українську літературну мову, як збагачувати діалект за рахунок словникового складу української мови.

Важливу роль в цьому відношенні мало б виконувати вивчення української мови в школах, яке, беручи до уваги сучасний критичний стан українських шкіл в Словаччині чи вивчення української мови в школах, стано-

вить окрему проблему, яка вимагає свого рішення.

На закінчення.

Народи чи національності не виникають з одного дня на другий, вони беруть десь свій початок, мають розвиток, який привів їх до сучасного стану. Русини Східної Словаччини заселили теперішні області, головне, під час валаської колонізації. Вони прийшли із сходу, принісши з собою свою мову, культуру, звички, звичаї і свою віру. Походження русинів спільне з походженням українського народу, їхня мова – це діалект української мови. Це незаперечні факти, які мусить знати кожний, хто здатний до об'єктивності та визнає історичні факти.

Наперекір цим фактам східнославацькі русини тепер визнають свою належність (в результаті умов і впливу політичного та соціо-економічного середовища, в якому вони жили й живуть) до русинської, української, словацької та російської національностей. Сучасний політичний русинізм – це шлях до дальшого поглиблення розпорошеності однієї спільності.

Русинсько-українську проблему в Словаччині можуть, мають і повинні вирішувати насамперед самі представники спільності. Головне завдання в цьому належить інтелігенції. Лише її тріпотілля спільне зусилля може увінчатися успіхом.

Хоч русинсько-українській меншині належить пріоритет щодо відповідальності, не можна не бачити й недооцінювати роль мажоритарного, тобто словацького народу, яку б він міг відігравати своїм чутливим ставленням до рішення проблеми русинсько-української спільності.

Розвинуті європейські народи й співдружності визнають необхідність і значення охорони національних меншин. Це вони висловили в прийнятих документах і намагаються реалізувати в своїй практичній діяльності принципи, які в них знаходяться. І словацьким органам влади, а також широкій словацькій громадськості не мала б бути байдужою доля русинсько-української меншини. Хто б мав вигоду з того, коли б ця меншина в Словаччині зникла? Напевно, що не словацький народ. Кому б це могло статися? Якщо декому, то лише націоналістам, які знайдуться завжди й у кожному народі.

**Переклад із словацької мови
А. Кундрат.**

Кілька штрихів до питання дослідження духовної культури українців Пряшівщини

Культурно-політична ситуація, що склалася на Пряшівщині за останні роки (1989-1997) внаслідок політичних змін у країнах Середньої і Східної Європи, змушує діячів культури задуматись над рядом питань, що нині хвилюють українську громадськість. Адже на наших очах вирішують на поверхню такі проблеми, з якими мало хто з нас – творців і діячів духовної культури – рахував.

Відомо, що кожен переворот в історії заперечує період, який завершує. Однак революційні перевороти відкривають простір для правди, зате реставраційні й реституційні – заливають суспільство обманом, ненавистю і неправдою. Купка ревних владодольців, що доривається до казенного пирога, присвоює собі право сягати активно в суспільне життя: виступати і діяти від імені народу, чи – в нашому випадку – від імені всієї національної меншини. Справдилися слова Достоевського: «з'явився хоч трохи компетентна людина, яка доведе, що в ім'я майбутнього цивілізації не тільки можна, а й необхідно здирати з людей шкіру... відразу з'являється виконавці...». Такі, в яких, як сказав Т. Шевченко, «за шмат гнилої ковбаси, хоч матір попроси, то віддадуть». І з'явилися «турки зовнішні» (заокеанські і європейські) з проектом реставрації політичного русинізму в Карпатському регіоні, і сразу ж до них приєдналися «турки внутрішні» – пивні брати та дрібні й безпринципні писакі бульварних листків, які обливають злобою і брудом творців, продовжувачів і охоронців рідної культури. Затє вони пнуть із шкіри, щоб виправдати і возвеличити образ своїх інплемінних хлібодавців, які різними засобами гальмують розвиток регіональної української культури, зокрема школи в нашому краї.

Сучасна ситуація на культурно-політичному поприщі вимагає від діячів культури вияснення ряду теоретичних аспектів і стратегічних завдань. Тільки осягнення історичної наступності і переривчастості в розвитку культури та осмислення значення культурної спадщини дасть змогу краще висвітлити її зміст, встановити пріоритети її окремих галузей.

У найширшому розумінні культуру можна сьогодні розглядати як сукупність яскраво визначених ознак духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних, які характеризують суспільство або соціальну групу. Культура охоплює не тільки мистецтво і літературу, але й спосіб життя, основні права людини, системи цінностей, традиції і вірування.¹ Отже культурна діяльність включає широкий обсяг дій, що забезпечують регулярний і висхідний розвиток культури та її посередництвом і вдосконалювання індивідуума та суспільства. Відповідно до того можна говорити про членування системи культури на окремі галузі, в яких реалізується розвиток культури як єдиного цілого. Ослаблення однієї з них порушує цілий процес культурної діяльності. В нашому випадку, наприклад, мадяризація і словакізація греко-католицької церкви і школи значною мірою ретардувала і ретардує культурний розвиток українського етносу.

Кожен переворот в історії південнокарпатських українців гальмував (здебільшого) або прискорював процес їхнього національно-культурного розвитку залежно від геополітичних тенденцій в середньоєвропейському регіоні. Внаслідок відсутності власної національної державності Закарпаття впродовж віків розглядалось тільки як об'єкт, а не суб'єкт історії. Чужа державність в різний час накладала

1 Так визначення поняття «культура» вперше погодили учасники Мексиканської всесвітньої конференції з політики культури 1982 року, або скорочено МОНДІАКУЛЬТ, на якій 126 країн виробили 181 рекомендацію стосовно всіх проявів культурної діяльності. – Культура і життя, 1990, 22.05.

свій певний відбиток не тільки на матетіальну і духовну культуру південнокарпатських українців, але й стримувала також історичний ритм процесу їх національного становлення. Саме цю історичну аномалію певні політичні сили ще й нині памагаються використати в своїх геополітичних планах.

Наукове висвітлення історії культури можливе тільки на основі глибокого дослідження всіх джерел, у яких відбулися явища матеріальної і духовної культури окремих ареалів з урахуванням загальних (всеукраїнських) закономірностей і регіональних відмінностей. Однак треба мати на увазі, що окремі факти з історії культури знайшли відображення в тих самих джерелах, які відбивають історію економічного і соціального життя, політичної системи окремих держав, їх зовнішньої і внутрішньої політики, зокрема їх ставлення до національних меншин. Взагалі історичні джерела, найрізноманітніші за формою і змістом в тій чи іншій формі є свідченням про культуру доби, коли вони виникли, про культурний рівень тих соціальних груп, з яких вийшло те чи інше джерело. Тому для характеристики певної доби і території необхідно врахувати джерела, що стосуються місця і часу їх виникнення. Максимальне використання всіх збережених джерел, поглиблення рівня їх критичного аналізу дає можливість з усе більшою впевненістю відокремлювати встановлену історичну правду від гіпотез, міфів і демагогії.

Критичного аналізу вимагають і дотеперішні праці іноземних та українських авторів з історії південнокарпатських (закарпатських українців.) Нерідко ґрунтовні дослідження місцевих матеріалів показують недостатність старих узагальнень, штучність скоромоспішних концепцій, які чи вже свідомо або несвідомо не враховували всієї різноманітності форм вияву історичних процесів. Це стосується оцінки ряду питань давньої і новітньої історії, як наприклад, заселення північних і південних схилів Карпат, зародження кирило-мефодійського християнства в Закарпатті, етнічної і релігійної єдності підкарпатських русинів із своїми галицькими і буковинськими одноплемінниками, ролі московітства, будительства, мадяризації, національно-визвольних змагань закарпатсь-

ких українців у ХХ столітті, оцінки соціально-економічного, політичного й культурного розвитку українців Пряшівщини у повоєний період тощо. Тому зовсім не є парадоксним твердження Є. Космиського: «чим точніший і уважніший аналіз, тим важче прийти до певних висновків».² Але ж притягуючи все нові джерела і поглиблюючи аналіз уже відомих, ми щораз більше наближаємось до адекватного пізнання своєї минувщини в усій її складності і багатогранності. Невичерпність історичної реальності аж ніяк не означає її непізнаності, як часто твердять скептики. Одне і те явище можна розглядати з різних точок зору, але всі вони, якщо ґрунтуються на науковому аналізі, містять певну об'єктивну правду, є ступенем прогресуючого пізнання історичної реальності.

Правда, історичні джерела не в однаковій мірі відбивають всі періоди історії Закарпаття (включно Пряшівщини). До того ж головні політично-культурні та церковно-релігійні центри, що відали релігійним і культурним життям південнокарпатських українців, знаходилися за межами етнічного Закарпаття, внаслідок чого важливіші документи зберігаються в архівах Австрії, Ватикану та Угорщини і до сих пір ще недостатньо вивчені закарпатськими дослідниками. Багато історичних джерел монастирських (Краснобрідського і Буковогірського), парохіальних і шкільних архівів та бібліотек під час першої і другої світових воєн було знищено або вивезено за межі регіону. В повоєний період у багатьох випадках загибель або збереження певних груп джерел зумовлено простим збігом обставин, як наприклад, звільнення приміщення, в якому знаходився архів, для інших цілей (у тому числі й архів Відділу українських шкіл Уповноваженого відомства СНР у справах народної освіти, який був вивезений у склад старого паперу (утильсировини). З тих же причин багато писемних матеріалів народних комітетів, громадських організацій, парохій і шкіл та інших установ стали утильсировиною. З другого боку, нерідко й певні категорії джерел, переважно політичного характеру, навмисно знищувалися відповідно до інтересів певних політичних сил і пануючих функціонерів, інші категорії збереглися особливо старанно (наприклад, заяви батьків про зміну навчальної

2 Text of Footnote Космиський Е.А. Исследования по аграрной истории Англии XIII века. М.-Л. 1947, С.30. Цит. за: Ісаєвич Я.Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму. Київ-“Наукова думка”, 1974, – С.9.

мови з української на словацьку). В той же час багато важливих фактів не зафіксувалося у будь-яких джерелах, за виплатом особистих щоденників, якщо велись у окремих приватних осіб (таємна агітація під час перепису населення, за зміну навчальної мови в школі тощо), ряд вказівок чи наказів було передано по телефону або особисто без того, щоб залишились писемні сліди.

Звичайно, на таких «дірявих» матеріалах, одобіжних інформаціях, що зберігаються переважно в окружних архівах, не можна створити повної картини зображених подій, робити серйозних висновків. Тут ми стикаємось з парадоксом: щоб знайти шлях до істини, якнайповніше осягти її, треба розшукувати документи в центральних архівах і книгозбірницях Праги, Братислави, Відня, Будапешта, Санкт-Петербурга, Москви, Києва, Львова, Ужгорода, Варшави, Перемишля та інших міст. Такий підхід до дослідження джерел дає змогу дослідникові залучити досліджуваній регіон (Пряшівщину) до ширшого всепародного українського і загальнодержавного словацького культурного контексту.

Цілком природно, що джерел з історії більш давніх періодів збереглося, як правило, менше, ніж матеріалів за пізніші часи. Щоправда, за повоєнні роки з'явилося чимало солідних досліджень з окремих галузей духовної культури і старшої доби. Першу глибшу борозну на цій ниві виорали дослідники Пряшівського філософського факультету Кошицького університету ім. П.Й.Шафарика та Свидницького музею української культури, яким випало на долю й надалі бути вогнищем українства у цьому регіоні. Значний внесок у справу дослідження церковно-релігійного життя в Закарпатті зробили А. Пекар та О. Баран.

Однак на цій ділянці ще багато складних питань, які вимагають вірного розв'язання. Вивчення давніх політичних і культурних (етнічних) меж можливе на основі наявних писемних джерел у поєднанні з даними археології, етнографії, лінгвістики (найперше діалектології, топоніміки й ономастики) і докладним аналізом географічного середовища.³ Таке

комплексне використання всіх доступних дослідникових матеріалів дає можливість поставити на більш тривку базу також розв'язання досі спірних питань нашої історії, що мають всепародне значення. До них, зокрема, належать: заселення і етнічний склад населення території Верхнього Потисся, яка нині входить до складу України (Закарпатська область), Словаччини (Пряшівщина), Румунії (Сату-Марський повіт) та Угорщини (Саболч-Сатмарська область), вимеження західного кордону Київської Русі, етнокультурні процеси Карпатського регіону та ряд інших. Розв'язати ці питання можна тільки спільними силами спеціалістів вищепазваних країн та іншими славістами, що займаються українознавством, і, зокрема, карпатознавством.

Не менші проблеми постають перед дослідниками історії культури недавньої доби і нашого сьогодення. З одного боку значно поширилася джерельна база в порівнянні з попереднім періодом, а з другого зросли й вимоги до дослідників. За останні десятиліття культурологія (теорія культури) конституювалася в самостійну дисципліну з власним предметом дослідження. Новітні дослідження відзначають тенденцію переміщення етнічної специфіки із сфери матеріальної культури в духовну⁴ і доводять, що «концентрація етнічної специфіки переважно в області духовної культури та в психолінгвістичній сфері набуває все більш широкі масштаби».⁵

Теорія культури уточнює і поширює свій понятійний апарат, який більш об'єктивно відображає реальну дійсність окремих галузей культури. Щоправда, нині багато чого треба уточнити, відідеологізувати. Вивчення різних аспектів культури, вияснення її теоретичних питань створить більш тривку основу для дієвої культурної діяльності.

З вищевказаного випливає, що дослідження й аналіз культурних потреб і інтересів українського етносу Пряшівщини вимагають нових підходів. Дотепер усі звіти про культурно-освітню роботу всіх місцевих українських установ і громадських об'єднань, включно Культурного союзу українських трудящих (нині – Союзу русинів-українців), обмежуються кількісними

3 Ісаєвич Я.Д. До питання про західний кордон Київської Русі // Історичні джерела та їх використання. Випуск VI, Київ, 1971, С.83

4 Бромлей Ю.В., Шкаратан О.И. О соотношении истории, этнографии и социологии // Советская этнография. – 1969, № 3.-С.6

5 Старовойтова Г.В. Этнические особенности поведения и внешности в восприятии горожан // Этнические стереотипы поведения.-Л.-1985.-

показниками, а вирішальний показник її дієвості – виховання етнічної самосвідомості як головної ознаки українського етносу⁶ залишається поза увагою авторів цих документів. Така односторонність інформації затьмарює сутність впливу культурно-освітньої діяльності на формування культурних цінностей людини. Отже, і тут дослідник уже не обійдеться без тісного співробітництва з соціологом, психологом та лінгвістом. Комплексне дослідження історії і сучасного стану культури української національної меншини в Словаччині можливе тільки при умові координації наукового дослідження, об'єднання творчих сил – фахівців різних галузей культури з Пряшівщини і України. Таке дослідження необхідне для встановлення пріоритетів культурної політики і вироблення концепції культурно-освітньої діяльності всіх українських установ та громадських об'єднань на найближчий період. Треба мати на увазі той факт, що ефективність культурно-освітньої роботи не можна оцінювати економічними показниками (сумою витрачених коштів), але опануванням культурними цінностями. Однак, економічна ситуація, що склалася в останні роки, змушує нас задуматися над дотеперішніми, часто віджилими, формами і методами діяльності якраз з позиції її дієвості. Це стосується, до речі, й організації наукових конференцій та фольклорних фестивалів.

Отже, для подолання сучасної духовної кризи української національної меншини в Словаччині необхідно спрямувати всю культурно-освітню діяльність на виховання в неї здорової національної гордості, почуття приналежності до українського народу, пошани до рідної мови і культури й кращих національних традицій та на органічне засвоєння нею надбань всесвітньої культури.

Для досягнення наміченої мети необхідно:

1. відродити українську школу і виробити для неї павчально-виховну систему згідно з загальнодержавною і українською системами освіти, враховуючи при тому регіональну специфіку Пряшівщини,

2. крім національної школи, треба повернути національний характер обом церквам: Греко-католицькій і Православній,

3. повернути назву і український характер Українському національному театрові та Піддуклянському українському народному ансамблю, що їх керівництво свавільно зі згодою міністра культури СР Л. Снопка змінило назву і національний характер (на «Театр ім. А. Духновича» та «ПУЛЬС»). Театр, подібно як у всіх цивілізованих народів, повинен стати храмом української культури і вогнищем українства на Пряшівщині,

4. підняти на вищий рівень українську пресу, радіомовлення та телебачення, які повинні стати трибуною нашого національного відродження,

5. домогтись у законодавчих і виконавчих органів державної влади Словацької республіки переоцінки їхнього ставлення до української національної меншини: покласти край намаганням розділити її на дві етнокультурні спільноти – русинів і українців та припинити субсидіювання розкольниківської діяльності «Русинської оброди»,

6. посилити культурні зв'язки з Україною, яка, ставши суверенною демократичною державою, мала б, за словами свого колишнього міністра культури Івана Дзюби, допомагати українському духовному культурному життю тут в Словаччині як і в Польщі, так само скрізь, де живуть українці.⁷ Її допомога нам вкрай потрібна у підготовці молодих кваліфікованих кадрів,

7. спрямувати діяльність Ради Союзу русинів-українців на об'єднання всіх творчих сил з метою вироблення спільної концепції культурно-освітньої діяльності серед населення краю на найближчий період,

8. мобілізувати і спрямувати весь потенціал української інтелігенції на служіння своєму народові в справі його духовного відродження та соціально-економічного розвитку.

Завдання, що стоять перед працівниками культури – нелегкі. Їх виконання вимагає від усіх працівників культури, усіх, кому дороге рідне материнське слово, багато енергії, вміння, охоти та величезної самопожертви. Однак ми їх мусимо виконати, якщо хочемо зберегти свою етнічність, свою культуру, бо це наш обов'язок перед наступними поколіннями та історією.

6 Див.: Нельга О. Українство як етнопсихологічний феномен // Українська діаспора, ч.3, Київ – 1993. – С.8.

7 Нове життя, 1994, 26.02.

Форум закарпатських українців у Києві.

24 серпня 1997 р. в залі київського готелю «Братислава» проведено форум закарпатських українців, який відбувся в рамках II Світового конгресу українців. На форум були запрошені делегати Світового конгресу українців від Закарпаття, Словаччини, Чехії, Югославії, Угорщини, закарпатської діаспори із Західної Європи, Америки й Канади, а також закарпатські українці, які живуть і працюють у Києві. Ініціатором проведення форуму були проф. Василь Маркусь (США) та Закарпатське земляцтво у Києві.

На форум винесено обговорення питання про місце і роль закарпатців у державотворчих і державобудівничих процесах сучасної України, а також заслухано інформацію про роботу культурно-громадських організацій і об'єднань.

Від Закарпаття на форумі виступили професори Ужгородського університету Оксана Ганич, Василь Худанич, Павло Чучка і Володимир Задорожний, Павло Федака (т-во «Просвіта»), Ф. Савчур (Берегово), П. Войтчук (Хуст), М. Деркач (Мукачево). Широку інформацію про русинів-українців Словаччини подав доктор філологічних наук, викладач Пряшівського університету Микола Мушинка. Про русинів і українців в Югославії говорили о. Роман Мизь і Семен Сакач (Нови Сад). Українців Угорщини представив д-р Омелян Русин (Будапешт). Про потреби об'єднання й порозуміння закарпатських українців у всьому світі говорив проф. В. Маркусь. Сучасну політичну ситуацію в Україні детально схарактеризував відомий провозахисник Юрій Бадзьо. Київські закарпатці – відомі вчені чл.-кор. НАН України Василь Німчук, проф. Олекса Мишанич, Микола Бідзіля, народний депутат України Орест Климпуш висвітлили ряд проблем сучасного Закарпаття і його активну роль у будівництві незалежної України. Вони підкресливали, що ні економічні труднощі, ні антиукраїнські настрої в суспільстві, ні антиукраїнська робота спецслужб сусідніх держав не зупинять державотворчих процесів в Україні. Підігрівання світовими силами зла політичного русинства не загальмує інтеграції Закарпаття в українське державобудівництво, не відштовхне від нього тих українців і русинів, які живуть нині за межами України.

Роботу закарпатського форуму підсумував проф. О. Мишанич, наголосивши, що всі виступи і пропозиції мали конструктивний позитивний характер, пронизані вірою в перемогу Української Правди за Карпатами. Відходять у минуле часто провоковані плачі, ляментатії і нарікання на Україну. Настає час віри в Україну і праці для України, бо тільки самовідданою працею збудуємо той Всеукраїнський Дім, у якому має своє повноправне місце і українське Закарпаття.

Учасники Закарпатського форуму прийняли Заяву, текст якої подається нижче.

Заява Закарпатського форуму в Києві 24 серпня 1997 р.

Ми, зібрані в Києві з нагоди II Світового форуму українців делегати із Закарпаття, українці-русини із Словаччини, Угорщини і Югославії, представники закарпатської діаспори із Західної Європи й Америки, разом із закарпат-

цями, що живуть і працюють у Києві, обговоривши деякі справи нашого Закарпаття та закарпатців у зарубіжжі, постановили:

1. Вітаємо краян та весь український народ з великим святом – 6-ою річницею Української незалежної держави, в межах якої знайшло свій дім і Українське Закарпаття як його складова і невід'ємна частина. Закликаємо Уряд України та її Парламент працювати для нашої спільної батьківщини у подоланні сучасної кризи. Зокрема звертаємося до обласної і місцевих влад Закарпаття зробити все можливе з метою скріплення української державності й культури на Закарпатті для блага всіх його громадян.

2. Вважаємо, що настав час закінчити експериментування з політичним русинством на Закарпатті, інспірованим здебільшого іноземними чинниками, ворожими Україні. Закликаємо земляків, котрі в Україні і поза Україною піддалися цим штучно вигаданим ідеям, покинути облудний шлях сепаратизму та приєднатися до виправданої історією єдності українського народу. В рамках цілісного українського світогляду, культури й духовності є місце і для регіональних особливостей нашого краю, які бажаємо плекати і розвивати. Разом з тим засуджуємо політичний русинізм на Закарпатті та в інших суміжних і далеких країнах як ворожу затію і безперспективну концепцію.

3. Підтримуємо ініціативу й рішення культурних діячів Закарпаття від 17 серпня про прискорення справи будівництва пам'ятника Шевченкові в Ужгороді та просимо Уряд України і обласну адміністрацію виділити кошти для спорудження гідного пам'ятника Кобзареві у нашому древньому місті, запрошуючи при цьому нашу діаспору допомогти Оргкомітетові зреалізувати цей давній задум.

4. Солідарізуємося з кряянами у Словаччині, Угорщині, країнах колишньої Югославії у їх боротьбі за збереження української ідентичності проти змагань денационалізувати їх, в тому числі й на релігійному відтинку.

5. Схвалюємо діяльність тих закарпатських організацій в діаспорі, які стоять на правильних позиціях щодо рідного краю і підтримують українську політично-культурну орієнтацію. Закликаємо їх до посилення своєї діяльності на благо всього Закарпаття та рідної держави – України.

6. Вважаємо, що слід об'єднати всі національно-демократичні організації Закарпаття і узгодити кандидатів в народні депутати України по всіх виборчих округах.

7. Рекомендуємо національно-демократичним організаціям краю повторно звернутися в Кабінет Міністрів України з вимогою повернути Закарпатському крайовому товариству «Просвіта» Народного Дому товариства «Просвіта».

8. Вважаємо доцільним провести у другій половині 1998 р. в Ужгороді Світовий форум південно-карпатських українців, на якому обговорити сучасний стан і перспективи розвитку українців (русинів) на Закарпатті, в Словаччині, Угорщині, Югославії і Румунії.

ВИБАЧ МЕНІ, ЖІНКО, ЩО ТИ МЕНЕ БИЛА

Відкритий лист-відповідь Зузані Ганудель

Шановна Зузано Томашівно!

У Вашій відповіді («Дукля», № 4, с. 37-39) на мою репліку (там же, № 2, с. 62-64) здивував мене тон, яким Ви звертаєтесь до свого колишнього колеги, що не зважаючи на протилежні політичні погляди, неодноразово називав і називає Ваше прізвище серед найвизначніших дослідників українських говірок Східної Словаччини (востаннє, наприклад, у брошурці «Rusíni-Ukrajinci – jedna národnosť», Пряшів, серпень, 1997, с.12). Ваша відповідь виходить за рамки теми моєї репліки. На неї можна б і не відповідати. Та всеж таки я відповім, щоб спростувати Ваші вигадані обвинувачення на мою особу.

Щоб принизити свого противника в очах читачів, Ви характеризуєте мене як «людину, яка хворіє на велич, втішається власним самолюбством і захоплюється лише своїми успіхами». Документуєте це тим, що я занадто часто вживаю займенники «я», «мій», та «свій». За Вашими підрахунками у моєму тексті їх вжито 34 рази. До речі, у Вашій відповіді ці три займенники вжиті 46 разів. І тут Ви мене перевершили. Звертаючись до мене, Ви пишете: *«Ти загубив людяність, став жадюгою»*. Вульгарної лайки «жадюга» немає навіть у 11-томному «Словнику української мови» (є лише менш експресивне – «жадного» – «chamtivес»), щоб довести читачам яким я є кар'єристом, та Вам і того мало. Ви заявляєте: *«Уже лише роль Папи римського ти публічно не виконував»* (с. 39). Що правда, то правда: папою римським я не був. Зате з волі «рідної» компартії довелося працювати на посадах пастуха й кошегара в той час, як Ви за «самовіддану» працю одержували високі нагороди. Після 1989 р. мені й справді пропонували високі посади, та я від них добровільно відмовився. Зараз працюю рядовим працівником науково-дослідного відділу україністики, яким Ви колись керували. Отаким з мене кар'єрист...

Здавалось би, що далі безпідставно ображати мене вже не можна. Та для Вас і жадюга – не бар'єр. Ви дорікаєте мені, що я Вас звільнив («ліквідував») з роботи в університеті, організував проти Вас терор в період Вашої найінтенсивнішої наукової діяльності, погрожував Вам, шантажував тощо. *«Ти, пане Мушинко... організував напсування студентами пасквілю на мене»*, – без найменшого доказу і стиду кидаєте мені в обличчя.

Заявляю на свою честь і сумніння, що ніякого пасквілю зі студентами проти Вас я не писав і зовсім не був причетний до цієї справи. Я ж двадцять років був відірваний від педагогічної роботи і майже нікого зі студентів не знав. Лише пізніше я довідався про Вашу особисту ініціативу перешкодити на переломі 1989 і 1990 років студентським страйкам і демонстраціям, яка викликала справедливе обурення і гнів студентів. А характеристику студентів на Вас (і справді, не дуже позитивну) я прочитав в архіві лише зараз.

Справа Вашого відходу з факультету наприкінці 1990 року виглядала ось як: мене було реабілітовано вже в грудні 1989 р., і від січня 1990 р. я мав повернутися на роботу в науково-дослідне відділення україністики. Та повернутись я не зміг, бо моє місце займали Ви. Ви вже у 55-річному віці мали право відійти на повну пенсію. Та Ви цим правом не захотіли скористатися навіть після шістьох років, співаючи одну і ту саму пісеньку: *«На місце Мушинки було прийнято Любицю Баботу (молоду наукову працівницю – М.М.), нехай вона звільняє йому місце, не я»*. Отже, будучи реабілітованим, я, «дякуючи» Вам, ще півроку змушений був працювати кочегаром в котельні, про що Ви дуже добре знали і від мене, і від тодішнього керівництва факультету, яке з гуманних міркувань не хотіло Вас звільняти декретом, а за взаємною домовленістю, яку Ви категорично відкидали. Лише після моєї телефонної розмови з Вами Ви підписали заяву про відхід на пенсію, і в **червні 1990 р.** я зміг повернутися на Ваше місце, на ту саму роботу, з якої мене було звільнено під час політичних чисток 1971 року. Як пенсіонерка Ви мали змогу і далі працювати при повному фінансовому забезпеченні і цю змогу маєте по сей день. Ніхто Вас не «ліквідував», ніхто Вас не звільняв, навіть поганого слова ніхто Вам не сказав. Після шестирічного «надслуговування» Ви з честю ві-

дійшли на заслужений відпочинок з найвищою пенсією і навіть окремою фінансовою нагородою.

Та все це не пов'язано з предметом нашої полеміки. А суть справи полягала ось у чому: я тверджу і фактами доводжу, що І. Панькевича на Пряшівщині було реабілітовано у 1969-70 роках, коли у Пряшеві було видано двотомний збірник, присвячений його пам'яті. Ви твердите, що так було зроблено лише у жовтні 1987 року, на Вами влаштованому двогодинному семінарі до 100-ліття з дня народження І. Панькевича. Це переконання Ви обстоюєте і зараз. Що ж, маєте право на таке переконання, але не позбавляйте й мене права думати інакше. Я повністю погоджуюся з поглядом М. Дольницької, яка, до речі, схвалила зміст моєї статті – (Дукля, 1997, № 4, с. 40-41), що з І. Панькевича в століття його народження зовсім не потрібно було знімати «ганебний ярлик буржуазного націоналіста». Такий «ярлик» тоді, як і зараз, вже не був ганьбою, а честю.

У своїй відповіді Ви лише в одному пункті довели мені, що я не маю правду, а саме: я помилково назвав Вас керівником партгрупи кафедри. Ви ним не були, а були членом контрольно-ревізійної комісії загальнофакультетського комітету компартії та членом комісії партійного виховання (komisia pre rast a skvalit'ovanie členskej základne komunistickej strany). Вибачаюся за допущену неточність.

Я тверджу, що **матеріали Вашого семінару** не були опубліковані. Ви твердите, що **Ваша доповідь**, виголошена на семінарі, опублікована була і то навіть двічі. Але ж «**матеріали**» і «**довідь**» – це дві різні речі! Я ще раз прочитав Вашу доповідь на семінарі і не знайшов у ній одного факту і навіть одної думки, яких би не було у мною упорядкованому збірнику з 1969 року. Все, від біографії по перелік і оцінку окремих праць, взято звідті, причому Ви поіменно посилаєтеся лише на одну статтю збірника – Й. Дзендзелівського.

Із похвальної цитати О. Дзендзелівського на Вашу статтю, опубліковану в «Дуклі», необізнаний читач може набути враження, що Ви вперше піддали критиці «антипанькевичівську» статтю Мельникової, тоді як ця її стаття у пресі критикувалася багатьох разів, навіть самим Панькевичем.

В дальшій похвальній цитаті дочка І. Панькевича М. Дольницька помилково назвала журнал, в якому Ваша стаття друкувалася не «Дуклею», а «Думкою». Ви, замість, того, щоб спростувати цю явну помилку в приватному листі, долучили до неї свою примітку: «*Думка*» – виходить в Югославії – З.Г.»

Щоб опублікувати в 1988 році статтю в югославському журналі, треба було мати неабияку сміливість. Нашого спільного колегу Ю. Бачу за таку сміливість з роботи звільнили (див.: Бача Ю. Листи самому собі, Пряшів, 1997, с. 103-106.). Ви дуже добре знаєте, що ніякої статті в Югославії Ви не публікували, тим більше, що навіть журналу «Думка» в Югославії нема (є лише «Нова думка»). Тож чому Ви собі приписуєте неіснуючу статтю в неіснуючому часописі?

Ви кидаєте мені в обличчя й обвинувачення, що мою «заслугою» 1988 р. в Празі не було відкрито меморіальної дошки І. Панькевичу. Вам добре відомо, що я тоді працював чорноробом, був позбавлений елементарних людських прав. Не мав права навіть на Вашому семінарі виступити. То як же я міг вплинути на відкриття меморіальної дошки у Празі? Ціла Ваша ініціатива по відкритті дошки обмежилась одним-єдиним листом у Прагу. Нічого більше Ви не зробили і зараз з неупіху Вашої «акції» обвинувачуєте мене. На якій підставі?

Свого відкритого листа до мене Ви закінчуєте словами: «*Пане Мушинко, ти, що обдарований найвищими державними нагородами, удостоєний високих наукових звань, за всі вигадки, образи, кривди і шантаж, мені адресовані, а також за терор, тобою організований проти мене, повинен публічно вибачитися переді мною*». Я не розумію, за що я повинен вибачитися? За те, що Ви півроку не пускали мене на посаду, яка мені належала? Все це нагадує мені анекдот про побитого чоловіка, який, стоячи перед дружиною на колінах, вибачався: «*Вибач мені, жінко, що ти мене била!*». Мушинку досі ще ніхто на коліна не поставив. Мабуть, і Вам цього не вдасться. Отже, я і не думаю вибачитися, а, навпаки, Ваші «*вигадки, образи, кривди і шантаж, мені адресовані*», збираюся рішати судовим шляхом, як це прийнято в демократичному суспільстві. Та чи варто на це витрачати дорогий час?

З повагою
Микола Мушинка

НЕПРАВДИВІ ТВЕРДЖЕННЯ

Прочитавши статтю «Без вини винувата» З. Ганудель, надруковану в 4-му номері «Дуклі» за 1997 р., ми знаходимо в ній добір таких слів і словосполучень, семантика яких викликає у читача сумніви щодо їх доцільності.

Свої зауваження до тих частин статті, де пригадується моє ім'я, я підпираю фактами, зміст яких протистоїть неправдивим твердженням п. З. Ганудель.

Моє знайомство з проф. І. Панькевичем датується 1952 роком, коли я став студентом Карлового університету. Саме в той час тоталітарний режим заборонив йому приїжджати на Пряшівщину. Вищу освіту з україністики я здобував також у проф. І. Панькевича. Він нам, студентам-україністам, прищеплював любов до української мови, літератури, до історії і культури українського народу. Я разом з іншими студентами заповнював йому питальники з діалектології, записував говірковий матеріал рідного села і близької околиці. Цей матеріал проф. Панькевичу я посилав поштою або привозив у Прагу. Наша активна співпраця тривала до 1958 р., коли його не стало.

При одній зустрічі на його квартирі в Празі проф. Панькевич мені подавав свою рецензію на лінгвістичний атлас польських дослідників, на яку власноручно написав: «Вельмишановному товаришеві Муличакові з подякою за допомогу передає на пам'ятку автор Іван Панькевич. Прага, 20.IV.1956.“.

У здобутті знань з україністики я завдячую насамперед проф. І. Панькевичу. Його поради, настанови я намагався реалізувати на полі освіти і культури, готуючи до життя молоде покоління, зокрема студентську молодь. Я ніколи не ігнорував наші основні і середні школи (чи окремі класи), в яких було забезпечене навчання української мови. Мої діти такі школи кінчили.

Отже, твердження п. З. Ганудель (до речі, я до неї ставився з повагою, особливо за її досягнення на ниві дослідницькій і публіцистичній) про нібито мій, десятилітньої давності, вирваний з акту мовлення в якійсь приватній бесіді, вислів відносно проф. І. Панькевича я вважаю за неправдиве.

У своїх офіційних виступах: в лекціях, семінарах, на літніх курсах учителів української мови, на різних конференціях, в роботі яких я брав активну участь, на бесідах з учителями, культурно-освітніми працівниками та при інших нагодах я ніколи погане слово не сказав про свого учителя, вченого, дослідника проф. І. Панькевича. Свої твердження, висновки у публікованих працях я підтверджував цитатами, взятими з його багатющої наукової спадщини. Проф. І. Панькевич для мене був і залишався не тільки визначним вченим, але й оригінальною, обдарованою, гуманною особистістю.

2. Критичні статті завжди привертають увагу читачів. Тим більше, коли йдеться про історичні злами, що настали у нас у 1989 р. Збережені мною документальні дані дають підставу заперечити твердження п. Ганудель про те, що ми, Мушинка і я, «організували написання пасквілю» на неї (стор. 39). У зв'язку з тим наведу лише декілька ключових фактів.

З повною відповідальністю заявляю, що я ніколи не організував написання листів чи інші акції, спрямовані проти будь-кого з членів кафедри. Я став завідуючим кафедрою (обраний демократичним способом 15.12 1989 р.) у найважчий період в історії Кафедри української мови і літератури ФФ

Пряшівського університету. Тягар відповідальності повністю ліг насамперед на плечі керівника кафедри. Крім іновацій навчального процесу, треба було рішати формою конкурсів і такі болючі питання, якими були і є питання персональні.

Студенти спонтанно вимагали змін у якості й ефективності в навчанні, а у зв'язку з тим і певних змін у викладацькому складі кафедри. Свої вимоги до кафедри студенти-україністи пред'явили вже 5-го грудня 1989 р. Наприклад, у другому пункті (а їх разом десять) даного документа висловлюють недовір'я кафедри, оскільки наша кафедра в той час, як твердять студенти, не відстоювала вимоги студентів і її ставлення до них і до студентського руху було алібістичне. (див. також статті в газеті «Нове життя», наприклад, номери 1.4 1990 р.)

Щодо пасквілю, точніше короткої характеристики окремих членів кафедри, то її теж підготували самі студенти, спираючись на документ „Návrh na vykonanie trojkolového konkurzu“ від 18-го січня 1990 р. Організаційне забезпечення наведеного конкурсу підготували студенти факультету разом із представником тодішнього Міністерства шкільництва п. Кужелою.

У першому пункті цього документа говориться, що студенти до 21-го січня 1990 р. скличуть активи без участі викладачів окремих кафедр, на яких обговорять питання, у кого з викладачів є запорука підвищення педагогічного й наукового рівня кафедри і факультету. Керуючись цими настановами, студенти написали короткі характеристики на окремих членів кафедри, (ухвалені студентами-україністами на активі 23.1 1990 р.). Характеристики підписали студенти за другим, четвертий і п'ятий курси. За 2 – й курс підписав Б. Копчак (він тоді був студентом 2-го курсу). Він проти рубрики 2-го курсу власноручно дописав: „Studenti sa vyjadrovali len k pedagógom, ktorí ich učili“. Ці та інші матеріали, пред'явлені студентами, кафедра обговорила на своєму черговому засіданні 29-го січня 1990 р. за присутності студентів-україністів В. Крішко, М. Латти, П. Желізняка та Я. Резніка.

Я не в гніві відповідаю п. З. Ганудель. Свої твердження підкріплюю документами, які зберігаються у моєму архіві. Зацікавлених у даній справі можуть поінформувати прямо наші колишні студенти, тодішнє керівництво факультету, голови і члени конкурсних комісій, а також члени нашої кафедри.

Юрій Муличак

Вельмишановний пане Яцканин!

На сторінках журналу «Дукля» № 2 та № 4 за 1997 рік були надруковані лист-репліка пана Миколи Мушинки, адресований мені, Зузані Ганудель, а в № 4 цього журналу - моя відповідь панові М. Мушинці. Уважний читач мав можливість переконатися у несправедливості обвинувачення, адресованого мені М. Мушинкою. Факти не можна заперечити!

Полеміка на сторінках такого авторитетного журналу, яким є широко відомий і закордонно «Дукля», була б корисною лише тоді, якби вона рішала проблеми програмного характеру, а не суперечки між двома особами. Я ніколи нічого не мала ані не маю проти пана М. Мушинки. Ніколи не піддавала під сумнів здатність його таланту і всебічну начитаність. Та просто дивуюсь незнання з боку М. Мушинки елементарних норм світського бонтону. Його вимисли, адресовані мені, наукова громадськість Європи та Америки засудила ще у 1991 році, коли на міжнародній науковій конференції, присвяченій В. Гнатюку та УВУ, пан М. Мушинка напав мене перед аудиторією науковців за граматику Арсенія Коцака, що викликало обурення в учасників конференції. Після заслухання на згаданій науковій конференції моєї співдоповіді з діалектології, М. Мушинка в дискусії вимагав від мене подати в процентах мою участь у співпраці з професором Й.О. Дзендзелівським на граматиці А. Коцака, на що згодом пан професор реагував письмово. Цей протест пана професора Й.О.Дзендзелівського М. Мушинка одержав поштою, а копію його він надіслав мені. Ось уривок з неї: «Ю.І.Балега та ін. розповідали мені, що у Вас із З. Ганудель стався якийсь інцидент, пов'язаний із дослідженням граматики Арсенія Коцака, що Зузана навіть плакала. Я не знаю, чому Ви піднімаєте це питання. Як Ви самі добре знаєте, взагалі вибір співавторів ніким ніде якимось спеціально не регламентується. У вступі ми спеціально не відзначили, що конкретно ким зроблено. Але це уже наша справа. Тому я б Вас просив не травмувати Зузану цими «проблемами». Думаю, що на науковій конференції та ще й міжнародній, та ще й її організаторові подібне влаштовувати у всякому разі не зовсім відповідно. В ужгородців це викликало здивування і осуд».

Стільки з копії листа, адресованого професором Й.О. Дзендзелівським, доктором наук М. Мушинці.

Суперечка, яку затіяв пан М. Мушинка на сторінках журналу «Дукля», ні до чого не веде. Піднімати 10-річну «історію» навколо 100-річчя від дня народження І. Панькевича в час його уже 110-річного ювілею і видавати від людей величання своєї персоні - питання низькості, а не пошани. Її треба заслужити собі не лише талантом, але і поведінкою, тактовністю і скромністю.

На копії «репліки», оригінал якої було надруковано в журналі «Дукля» № 2, 1997 р., пан М. Мушинка рукою дописав: «Я ніколи не був прихильником кулуарних пліток, а завжди говорив правду у вічі, за що не раз постраждав. Так роблю і зараз, пишучи репліку на Твою останню наукову працю. В якій Ти свідомо негуєш мій доробок у справі дослідження Панькевича (підкреслення моє - З.Г.). Маєш на це право, але ж таке саме право маю і я відповісти Тобі. І я відповів. Копію своєї відповіді, яку буде опубліковано, надсилаю Тобі».

І я чекала цього опублікування. Пан М. Мушинка не хоче або не може зрозуміти, що тема моєї праці, властиво доповіді (бо це була доповідь, зачитана в Ужгороді на святкуванні 105-ої річниці з дня народження І. Панькевича у 1992 році. Пан М. Мушинка слухав її особисто на конференції і мав можливість до неї висловитися там, в Ужгороді, чого він не зробив, звучить: «Історія словника південнокарпатських говорів І. Панькевича у кореспонденції». Його листів, що безпосередньо відносяться до історії цього словника, я не мала, тому і не могла цитувати його.

Думаю, що вести далі суперечки на цю тему на сторінках такого важливого журналу, яким є «Дукля» - недостойно. Я відповідати панові М. Мушинці уже не буду і більше надаю ваги не своєму праву, але обов'язкам національно свідомої громадянки.

Тому дуже прошу Вас, вельмишановний пане головний редакторе журналу «Дукля», припинити друкування подібного характеру «репліки», бо це лише на шкоду нашої спільної справи у такий важкий для нас час. Це у Вашій компетенції. Оберігайте добре слово на адресу Вашого журналу «Дукля» і не допустіть перетворити його на трибуну атак, які у сучасному ведуться на сторінках бульварних клаптиків!

Пан М. Мушинка несправедливо напав на мене. Я йому фактами, а не вимислами відповіла. У випадку, що будете друкувати далі вимисли пана М. Мушинки, користуюсь своїм правом захисту і прошу Вас опублікувати в «Дуклі» цього листа Вам.

З глибокою пошаною
Зузана Ганудель
Пряшів, 5.9.1997 р.

Науку залишили за дверима

У наш час стало модним сваритись на сторінках газет, журналів, і забирати місце матеріалам, які цього справді варті. Суперечка між науковцями, яка прозвучала на сторінках «Дуклі» (№ 2 та 4/1997) та ще й у цьому номері, знову засвідчила, що це зайво витрачена енергія, бо у нашому національно-культурному житті і без цього досить питань, які чекають, щоб їх не лише підняти, але й позитивно розв'язати. А енергія витрачається на те, щоб затяжно доказувати, хто був першим і набивати собі пункти у цій дивній грі. Шановні, але ж наука не якась спортивна дисципліна. Наука, на мою скромну думку, має і свої моральні аспекти, постулати, яких треба дотримуватись, аби залишитись не тільки справжнім науковцем, але у першу чергу людиною.

Редакція, щоб не підтримувати ні одну із розгніваних сторін, пішла на те, що надрукувала все так, як було авторами написано. Тут же без перебільшення кажемо, що обом сторонам бракувало аргументації. Їхні твердження були підкріплені тільки й тільки словами, словами, словами...

Багато читачів нашого журналу радило припинити цю суперечку, сварку (навмисне не вживаю слово полеміка, бо полеміка стоїть на чіткій аргументації), інші з прихованою усмішкою тішились, що подібне завелось на сторінках «Дуклі». Знаю я і одних, і других. Якби «Дукля» не друкувала ваші «твори», тоді б мені під ніс тицьнули принципи демократії, залякували. Знаю я вас, важко мені з вами! Але водночас чую, як реагуєте: «Ого-го, і з тобою нелегко!» Маєте рацію, і не тільки ви... Лише у мене, крім того, є ще й відповідальність перед видавцем (Спілка українських письменників Словаччини) і широким читацьким загалом вдома і закордоном (редколегія є лише дорадчим органом редакції). Ще раз перечитую ваші взаємні «звинувачення» і думаю собі – такі розумні люди, а такі нікудишні балачки ведуть... У цю ж мить пригадалось одне арабське прислів'я, яке хочеться сказати обом сторонам – «Слова, від яких самому неприємно, тримай при собі».

Редакція вирішила остаточно припинити цю нікому непотрібну сварку, бо хоче, щоб наука не чекала довго за дверима. Науковці, чуєте, як наука стукає у двері «Дуклі»? Для всіх роботи вистачає!

Іван Яцканин,
головний редактор журналу «Дукля»

Монографія про українсько-французькі політичні взаємини

Gustave Cvengroš: *La République Démocratique Ukrainienne – La République Française. (1917-1922)*. Lviv, Éditione d'Etat «Kameniar», 1995. – 419 pages. (Густав Цвенгрош: Українська Народна Республіка – Французька Республіка) (1917-1922) – Львів, Всеукраїнське державне вид-во «Каменярь», 1995.-419

Ім'я професора Львівського державного університету ім. Івана Франка Густава Цвенгроша, визначного дослідника французької історії, мови, літератури, мистецтва та культури, добре відоме й у Словаччині, головним чином, з його ґрунтовних статей, публікованих на сторінках «Дуклі».

Його остання понад 400-сторінкова монографія, вступ до якої написав довгорічний в'язень сталінських таборів митрополит Володимир Стернюк, присвячена українсько-французьким взаєминам у найбурихлівішому періоді новочасної історії – 1917-1922 роках. В цей період внаслідок політичних змін на карті Європи виникли нові держави. За свою самостійність та незалежність боролася й Україна. Представники тодішніх великодержав не розуміли (або не хотіли розуміти) державотворчих прагнень українського народу, вважаючи українців етнічною групою росіян (інколи навіть поляків). Тому українські політики шукали союзника в цій боротьбі саме у Французькій Республіці, країні з давніми демократичними традиціями.

В Україні, як і в інших країнах «соціалістичної співдружності», ця тема була довгі роки замовчувана, хоч у 20-х роках писали про неї порівняно багато, оцінюючи період з різних кутів зору. Г. Цвенгрош досконало вивчив українсько-французькі взаємини 1917-22 років, головним чином, на підставі тогочас-

ної української та європейської преси, але і праць дослідників, які в цих подіях брали безпосередню участь: М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, О. Шульгина, П. Скоропадського, А. Шептицького, М. Тишкевича, Г. Сидоренка, С. Остапенка, В. Панейка, Д. Ісаєвича та інших, історичних документів у Ке д' Орсе на підставі тогочасної української та європейської преси.

На фоні історичних подій (кінець Першої світової війни, бої інтервенційних армій на території України, польська окупація Східної Галичини, напад більшовицьких

військ на Україну), на основі історичних документів Г. Цвенґрош переконливо пише про те, як молода Українська Народна Республіка, озброєна високими демократичними та гуманістичними ідеалами, добивалась міжнародного державного визнання посередництвом Франції. Автор знайомить читача із засобами та методами українських політиків не лише на ниві міжнародної дипломатії, але й на ділянці культури та економіки. Значну увагу він приділяє особистим стосункам українських і французьких політиків, перш за все, генерала Ж. Табуї, який був комісаром Франції при уряді Української Народної Республіки і вже на початку 1918 р. вів особисті переговори з В. Винниченком, О. Шульгином та іншими представниками Генерального секретаріату УНР. На жаль, пізніші події розгорнулися в некористь України.

Під час Паризької Мирної конференції, на якій вирішувалася майбутня доля України, Франція, ставши на бік Росії та Польщі, не підтримала самостійницькі стремління України. Г. Цвенґрош присвятив Паризькій Мирній конференції окремий розділ, в якому з протоколярною точністю наводить переговори української делегації з представниками Франції та інших країн. Негативну роль тут зіграв розподіл Галичини, крайнє некорисний для українців. Пізніші спроби генерала Клемансо та Черчіля помирити Денікіна з урядом України були теж безуспішними. З другого боку, в самій українській делегації настав певний розкол, що не сприяло престижеві України на міжнародній арені. З нової точки зору він розглядає український меморандум президенту Вільсонові, конференцію соціалістичних партій в Парижі тощо. Автор цитує цілий ряд невідомих або мало відомих документів, якими переконливо аргументує свої висновки. Чимало уваги приділяє внутрішнім проблемам України цього періоду.

Перед читачем, немов у кінофільмі, проходить яскрава картина французько-українських взаємин на фоні тодішньої світової політики. Ставлення Франції до України кілька разів мінялося в залежності від ставлення до неї інших держав, головним чином, об'єднаних в Антанті.

Окремий розділ своєї монографії Г. Цвенґрош присвятив політичній діяльності Михайла Грушевського на ниві українсько-французьких відносин. Детально він аналізує зокрема його франкомовні праці, публіковані в Парижі.

В розділі «Українська держава зміцнюється» автор розглядає первісні успіхи молодой української дипломатії на мирних переговорах у Бересті Литовському. В результаті договору між УНР з одного боку, Австро-Угорщиною, Болгарією, Німеччиною та Туреччиною з другого, держави «почвірного союзу» тоді визнали Україну самостійною державою, правда, пізніше це визнання скасували.

Цікавим є, зокрема, розділ про роль і значення Української республіканської капели О. Кошиця в пропагації України у Франції. Цей професіональний 80-членний колектив, створений у Києві 2 січня 1919 р. за особистим дорученням С. Петлюри, прибув у Францію восени 1919 р. і протягом листопада та грудня дав 25 концертів у Парижі, Бордо, Тулузі, Монпельє, Марселі, Ніцці та Ліоні. Ці концерти всюди мали величезний успіх і, на думку автора, в справі пропагації України в Західній Європі зробили більше, ніж українські дипломатичні місії. Автор наводить захоплюючі рецензії французької преси на виступи Капели та похвальні вислови визначних політиків та діячів культури. Він стежить і за дальшими тріумфальними подорожами Капели Кошиця по Європі. Після поразки українських визвольних змагань вона розпалася. 18-членна група «капельян» під керівництвом О. Приходька із Берліна виїхала на

Закарпатську Україну, де створила музично-співацько-драматичне товариство «Кобзар».

Заключний (найбільший) розділ монографії Г. Цвенгроша присвячено різним проявам українського питання у Франції. Автор на перше місце ставить традицію Тараса Шевченка, яка саме у Франції мала багатьох прихильників вже із середини XIX ст. Далі він розглядає морський флот України та Росії, жіночий рух серед української еміграції в Парижі, величезну роботу українських політиків у справі нав'язування українсько-французьких стосунків, головним чином, на ниві політики, економіки, науки та культури. Ініціаторами тих стосунків були, головним чином, Павло Чижевський, з 1918 р. голова української торгової делегації у Швейцарії, голова закордонного бюро Української соціалістів-федералістів у Відні, пізніше – член екзильного уряду та Михайло Грушевський – в 1917-18 роках голова Української Центральної Ради та президент Української Народної Республіки. Після ліквідації УЦР в 1919 р. він виїхав на еміграцію, і саме у цей період його взаємини з Францією ще більше поглибилися. Він очолив Комітет незалежної України та опублікував у Франції цілу серію статей та навіть окремих книжок про українське питання. Далі це був Симон Петлюра, з 1917 р. голова Генерального Військового комітету та перший генеральний секретар військових справ УНР, від 1919 р. Головний отаман Армії УНР, яка вела завзяту боротьбу з більшовиками. Пізніше він натривало осів у Парижі, де й був убитий більшовицьким агентом Шварцбартом. Чимало уваги Г. Цвенгрош присвятив дипломатичній діяльності Михайла Тишкевича – голови Української місії при Паризькій мировій конференції та автора «Карти України», виданої у Парижі 1919 р. Г. Цвенгрош детально аналізує цілий ряд документів цього періоду.

Після поразки Української Народної Республіки та окупації України більшовиками у Франції опинилася ціла група визначних українських діячів. Крім згаданого вже С. Петлюри це були: В. Винниченко, М. Рудницький, Я. Федорчук, В. Прокопович, О. Шульгин, М. Капустянський, М. та О. Удовенки, Микола Шаповал та багато інших. На початку 20 років у Франції жило вже біля п'яти тисяч українських емігрантів, переважно політичних. До них поступово долучалися заробітчанські емігранти із Галичини, Буковини та Закарпаття.

Монографія Г. Цвенгроша закінчується іменним покажчиком, що охоплює майже 1.200 прізвищ.

В рецензованій книжці розглянуто лише п'ятирічний період взаємин Української Народної Республіки з Французькою Республікою (1917-1922). Автор зробив це ґрунтовно, давши в науковий обіг цілий ряд невідомих або маловідомих документів. Його книга, яка є своєрідною хронікою українсько-французьких взаємин у перші роки після Першої світової війни, відповідає найсуворішим вимогам наукового видання. Після появи ґрунтовної монографії А. Жуковського «*Historia de l'Ukraine*» (Париж 1993, 290 стор.) це – найвизначніша франкомовна книга про Україну. Автор зробив дуже добре, що свою монографію опублікував по-французьки. Отаким чином, з маловідомою тематикою познайомляться зарубіжні науковці. Книжка напевно спонукає їх до глибшого вивчення цієї проблеми. Та книжку конче потрібно видати й українською мовою. Її мали б вивчати головним чином сучасні політики України, щоб не повторювати помилок своїх попередників з кінця десятих років нашого століття. Аналогія між 1917-22 та 1987-92 роками є аж занадто виразною.

*Ян Мойдіс,
Микола Мушинка,
Карел Секвент*

І ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ МОЖНА ПРАЦЮВАТИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Новий випуск альманаху «Зерна»

Східнонімецьке місто Цвікау (Zwickau) увійшло в історію як місто, де вироблялися знамениті пластмасові автомобілі марки «Трабант» – найдешевші в колишньому «соціалістичному таборі». Від 1988 р. там живе і працює львів'янин Ігор Трач (1959 року народження) – поет, публіцист та мандрівник, колишній дисидент, який в пошуках волі покинув рідний край, однак зв'язків з ним ніколи не порвав. Тут, в німецькому середовищі, в нього зародилася думка видавати літературно-мистецький альманах, навколо якого б групувалися молоді українські таланти Європи. Коли на «Лемківській ватрі» у Бортному (здається, в тому ж 1988 році) він поділився зі мною своєю мрією, я похвалив його задум, однак в душі вважав цю ідею заздалегідь приреченою на неуспіх. Таж у тодішніх умовах західної «ринкової економіки» навіть реномовані журнали ледь животіли або й занепадали за браку передплатників.

З того часу і в Україні, і в країнах «соціалістичної співдружності» відбулися поважні політичні зміни. Я зустрівся з Ігорем ще кілька разів на різних місцях: у Києві, Львові, Мюнхені, Празі. Ідея видавання літературно-мистецького журналу його ніколи не покидала. Більше того: в нових політичних умовах він мріяв створити журнал, який би об'єднував літературні сили України із центральноєвропейською та західноєвропейською діаспорою. За його уявленням, мав би це бути часопис, навколо якого групувались би починаючі письменники, для

яких доступ до «товстих» літературних журналів часто неможливий. Реалізуючи свій задум, він створив редакційну колегію з представників різних країн, роздобув папір, знайшов друкарню і в 1994 році при зустрічі у Празі вручив мені перше число щорічника з символічною назвою «Зерна» (тираж 3.000 прим.) з підзаголовком: «Літературно-мистецький альманах українців Європи» (Львів, Цвікау, Париж).

Переді мною вже третій випуск (за 1996 рік) цього 160-сторінкового альманаху, виданий у Львові на високому професійному рівні. Розділ поезії в ньому відкривається новими віршами Емми Андрієвської із Мюнхена, розділ прози – трьома оповіданнями пряхівчанина Івана Яцканина: «Брати», «Втеча» та «Мандри за втраченим замком». Третій розділ – ціла антологія української європейської поезії, в якій представлені: Ігор Качуровський та Андрій Деркач із Мюнхена, Ганна Артеменко-Древер з Дортмунда, Микола Корсюк з Бухареста та Олександр Де з Лондона, Остап

ЛІТЕРАТУРНО-
МИСТЕЦЬКИЙ
АЛЬМАНАХ
УКРАЇНЦІВ
ЄВРОПИ

1996. Число 3

Лапський та Іван Златокудр із Варшави, Грина Немченко з Одеси, Анатолій Самойленко та Юрій Загородній з Києва, Роман Стефанко, Володимир Шишак та Ганна Волинська зі Львова, Ольга Кіс зі Золочева. Як бачимо, поряд з досвідченими ветеранами поезії, тут висупають початкуючі поети.

Є тут і цікаві рецензії та спогади, з-поміж яких виділяється невідомий спогад О. Ольжича про роки його навчання в Празі, віднайдений празьким істориком Богданом Зілинським (він же член редколегії за Чехію), та спогад Марії Каранович-Рожанковської про своїх тіток-артисток галицьких театрів другої половини 19 ст. із вступною статтю автора цих рядків. Кілька статей присвячено українському образотворчому мистецтву. Христина Саноцька подала захоплюючий нарис про безрукого художника Миколу Бідняка з Канади, Юрій Волошак – про малярку Галину Захарясевиц, Галина Михайлик – про архітектора Романа Фелінського, Мілан Регула (уродженець Пряшівщини) – про живописця Романа Зузук, власника приватної картинної галереї у Празі. Всі чотири нариси багато ілюстровані, останній – кольоровою вкладкою.

Вже третім продовженням в «Зернах» друкуються ілюстровані подорожні нариси головного редактора альманаху Ігоря Трача «*Стежки українські*» – про українські могили на цвинтарях європейських держав. На цей раз (після Чехії та Франції) автор заводить читача на цвинтарі Німеччини. Чудово документовані нариси (з біографічними довідками, датами народження і смерті десятків людей), не позбавлені поетичного забарвлення, яке інколи викликає сльози на очах. Не менш зворушливим є і його нарис про лікаря, філософа й журналіста Василя Микетюка (1896-1973), додатком до якого є його автентичний щоденник з першої світової війни.

Оздобою альманаха є стаття Миколи Зимомрі з Ужгорода про україністичні зацікавлення німецького вченого Едуарда Вінтера, зокрема

про його взаємини з Г. Костельником, А. Шептицьким та А. Волошином. Польсько-українським стосункам присвячені статті П. Стажинського та В. Мокрого.

Багатими є і три останні розділи: «Інформаційна мозаїка», «Нам пишуть» та «Про нас пишуть». В першому є статті про Свято культури русинів-українців у Свиднику, в третьому – передрук фрагменту рецензії Л. Баботи на перший випуск альманаху «Зерна» («Дукля», 1996, 1).

Як додаток до альманаху під редакцією Ігоря Трача виходить «Бібліотека альманаху українців Європи Зерна», в якій досі побачили світло дві поетичні збірки. Оксана Шморгун: «*Благословена будь, моя далека і єдина*». Це – перша збірка української поетеси з Угорщини, що містить 29 віршів 1991-95 років. «*Недовершена вершина*» львів'янки Оксани Дзери містить 17 віршів про кохання та стільки ж перекладів із французької, англійської та італійської літератур. Обидві збірки є новаторськими – свіжим підходом на українському Парнасі.

До друку підготовлено дальших п'ять збірок, серед яких є і нова (вже сьома) збірка І. Трача «Далини». Упорядник заповідає теж збірки прози, публіцистики, наукові праці тощо. На 1999 рік ним заплановано антологію української поезії поза Україною – «*На зламі тисячоліть*», в якій він би хотів достойно представити й сучасну українську поезію Словаччини. Гадаємо, що українські поети Словаччини відгукнуться на заклик упорядника.

Своєю багатогранною діяльністю І. Трач доводить, що працювати для України можна і за її межами. І він працює, не покладаючи рук. Віримо, що з-під його редакторського пера вийдуть дальші випуски «Зерен» (він мріє перетворити альманах у квартальник), нові книжки «Бібліотеки Зерен» та його чергові власні твори. Дай, Боже, щоб так сталося!

Микола Мушинка

«КНЯЗЬ ЛАБОРЕЦЬ» — ПЕРША УКРАЇНСЬКА ОПЕРА НА СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ

Прем'єра – це завжди видатна подія в культурному житті, але ця – особлива для нас. Вона ставить нашу національну культуру на рівень народних, професіональних культур.

В кінці лютого цього року в Ужгороді на Закарпатті відбулася прем'єра опери пряшівського композитора Володимира Любимова «Князь Лаборець» (лібретто Юрія Бачі), яка є першою українською оперою в нашому регіоні. Нею заповнена іще одна сторінка високопрофесійної музики нашої української національності на Словаччині. Це справді історична подія, бо в нашій музиці найбільшими композиторськими досягненнями були кантати, інструментальні концерти, музика до п'єс та інша окрестрова та інструментальна музика. Але на написання такого музично-драматичного твору, як опера, іще не відважувався жоден композитор. Навіть на Закарпатті, яке має більше українських музичних кадрів і композиторів, які сягали по жанрах симфонії, симфонічної поеми, концертів, на оперу не відважилися ні Дезидерій Задор, Степан Мартон, ні інші старші та молодші композитори.

Саме тому творча відвага Володимира Любимова заслуговує собі не тільки повагу, але й те, щоб вона не висвітлювалася як щось таке, що ані не можна було назвати чимось конкретним. І хоч її ще не можна порівнювати із відомими світовими операми, для нас і для нашої культури вона має велике як музичне, так і громадське значення. Бо написана вона нашим композитором і спрацьовано в ній наш героїчний епос. За розмірами вона подібна до одноактових опер, але не має наскрізної дії.

«Князь Лаборець» – це свідчення композиторської зрілості, віри в свої сили, великої працездатності і професійної майстерності, неабиякого таланту. Шкода тільки, що її прем'єра не відбулася у нас вдома, у Пряшеві, а знайшла сценічне відтворення за кордоном, на Закарпатті. Що не знайшла підтримку і порозуміння в тих організаціях культури, які безпосередньо відповідають за розвиток національної культури нашого населення. А найголовніше – нашого національного театру імені Александра Духновича, який вже понад 50 років є носієм всього передового в культурному житті русинів і українців нашого регіону, пропагандистом творчого доробку наших творчих представників. Саме в ньому протягом півстоліття виростала і формувалася котормга нашої драматичної творчості інтелігенції. Чи не можна було здійснити прем'єру саме в цьому, хоч меншому, але для нас дорожчому і цінному театрі? Але якщо б сцена виявилася малою, як і зал, то хіба не можна було найняти для прем'єри і виступів театр імені Йонаша Заборського, так само як і його оркестр, які напевно не відмовилися б від такої можливості? І чи не знайшлися б у нас і свої солісти? Візьмім хоча б таких: Сергій Копчак, Василь Грицак, Анна Староста з Братислави, Марія Мургаш-Мороз із Банської Бистриці, Михайло Адаменко із Кошиць, Яна Любимова, Володимир Тимочко, Рудольф Смотер, Марія Ілящик, Регіна Ярошак, Маргарета Пронер, Марія Грабовська та інші з Пряшева. Із них третина – високопрофесійні оперні співаки і напевно раді були б взяти участь у такій прем'єрі, адже тут йдеться про нашу національну гордість. До того ж такі події в житті народів відбуваються не так часто, щоб видатні представники національних меншин мали можливість доказати свою приналежність до свого народу. А це була та реальна можливість, якої вони напевно не були б зреклися.

Здійснення прем'єри в Ужгороді артистами на сцені обласного українського музично-драматичного театру, які прийняли її, як свою, має велике значення. Бодай би ні, коли її автори-представники того ж народу, хоч розділений кордоном, сюжет теж спільний, а князь Лаборець – історична постать на колись теж спільній території. Ця опера засвідчила, що музична культура населення Закарпаття і Східної Словаччини dorостає до високого професійного рівня. Ну, як тоді не допомогти її реалізації, не дати їй сценічне життя, адже це велика подія в музичному і громадському житті? Це розуміли і її постановники і артисти-співаки, які старалися з усіх сил, а потім раділи, що публіка прийняла оперу добре.

Через те, що після прем'єри навколо цього твору виникло багато дискусій, думок, роздумів і статей, що звичайно краще, ніж би ця подія обійшлася мовчанкою, і мені захотілося висловитися, щоб висвітлити деякі непорозуміння, а головне вказати на багато позитивного. Адже навіть із розмов з музикантами виходило, що вони не зовсім розібралися в тому, про що, власне, йшлося. Шкода, що перед прем'єрою не з'явилася ані одна стаття, яка представила б цей твір читачам і глядачам. Ані після прем'єри твір не було належно оцінено. Ясно, що на Закарпатті мало знають про наших творчих працівників, про їх доробок, їх прізвища їм мало говорять. Тому їх треба було ширше представити.

Безпосереднім поштовхом до написання цієї статті були два роздуми. Один після прем'єри в Ужгороді, але не стільки про оперу, скільки про те, чи був князь Лаборець історичною постаттю; а другий в журналі «Дукля», який видає Спілка українських письменників Словаччини.

Я довго роздумував, перш ніж написати свої враження. Довелося перечитати деякі історичні матеріали, щоб міг підперти свої думки фактами. Цим відкрив багато цікавого і для самого себе, з чим радо ділюся із тими, хто хоче подивитися цю виставу, якщо її до нас привезе Закарпатський обласний державний музично-драматичний театр із Ужгорода.

Спочатку про авторство опери. Дотепер багато людей, що висловлювалося про оперу, приписують її авторство Юрію Бачі, тобто лібреттистові, авторові текстів, а не композиторові, який написав музику, і зробив більш, ніж 90 % всієї роботи. Якщо йдеться про оперу, як музично-драматичний твір, то тут заслуга перш за все композитора. В даному випадку Володимира Любимова. Саме його заслугою виник цей твір, адже тексти, взяті за сюжетну канву, самі не можуть бути закінченим художнім твором. Це тільки витяжок із віршованої поеми про князя Лаборця, написаної Ю. Бачею зовсім не для опери. Крім того, якщо ми, наприклад, чуємо розмову про оперний твір, або читаємо про нього, крім, звичайно, професійного розбору чи афіш, то ніде не наводиться прізвище автора лібретто. Або, чуючи пісню, ми не довідуємось, на чий слова написав її пісняр чи композитор. Ні при операх Дж. Верді, до більшості з яких лібретто написав поет Арріго Бойто, ні при операх Дж. Россіні, В.А. Моцарта, Р. Вагнера, О. Бородіна, М. Глінки, П. Чайковського, М. Римського-Корсакова чи інших, бо не в них головна вартість опери, а в музиці. Бо це не п'єса, а музичний твір. Лібретто – це тільки літературна основа, фундамент, на якому композитор будує прекрасну будову оперного твору. Ясно, що від фундаменту залежить, яке довге буде життя твору, тобто самої будови, але будову не можна оцінювати по фундаменту. Зате той, хто будує фундамент, повинен дбати про те, щоб фундамент не мав тріщин, від яких будова може впасти. Лібретто – це тільки ниткова основа, на якій виткано прекрасний гобелен чи килим. Цим, правда, ніхто не бере Ю. Бачі авторство текстів, хоч над їх дотворюванням і пристосовуванням для музики брав участь сам композитор В. Любимов, як це робили і інші композитори до нього.

Тепер щодо роздумів і статей. Ми, звичайно, не можемо чекати, щоб люди, які безпосередньо не займаються музикою, об'єктивно і компетентно

оцінювали музичні твори і майстерність виконавців. Це видно хоча б із того, що П. Колісник питається, що власне це за твір. Ну, звідки йому детально знати, що таке опера, оперета, балет, кабаре чи драма? По статті видно, що для нього це поняття розтяжимо. Краще було не торкатися цього, залишити це компетентним. Тому роздум Прокопа Колісника вважаю шитим гарячою ниткою. Саме цього не хотів робити я. Бо цим роздумом він твору приніс більше шкоди, ніж користі. В ньому все перемішане, і важко встановити, що добре, а що погане. І сама назва «Щоб не перехвалити...» говорить багато. Ніби боїться того, що хоче сказати. Зайво перехвалювати не годиться, але нехтувати тим, що хороше, і до того перекручувати його, хоч може і не навмисно – не цілком добре. Автор, щоб не сказати добре слово, краще піддає речі сумнівам, робить зайві паралелі, необґрунтовані висновки, дещо навіть гіперболізує. Ніби «...мистецтво тут (в опері) приблизно десь на 72-му в кубі місці..., а в національній ідеології мистецтво на 95-му в кубі місці...» Не хочу ображати автора, але «кучерявими виразами» не можна замінити компетентну професійну думку. Це те ж саме, як би я, не художник, ішов розбирати чи критикувати погляди і роздуми художника, який намалював якусь картину. Не можу також погодитися, що автори опери мали на меті подіями давнього минулого вирішувати проблеми сучасного, бо напевно Болодимир Любимов перш за все хотів реалізувати себе, як композитор, а не як політично-національний діяч. Чому не брати цю подію так, що автори знайшли дуже цікаву і героїчну постать в історії нашого народу, яка свідчить про те, що ми не однорічний бур'ян, як недавно нам це старалися прищепити, а в історії народів ми міцний карпатський тис, тобто «залізне дерево», яке тоне і у воді. Ми – народ, який не загубився в бурях історичних подій, як хозари, печеніги чи авари, а живе донині і має чим гордитися, хоч вже не є таким сильним і єдиним, як колись.

На мою думку, не слід також зводити оперу на вузьку і звивисту стежечку вирішування міжнаціональних сварок, на вирішування державних проблем, що вищі від наших компетенцій. Це справа мистецької цінності. Звичайно, деяку тоненьку ниточку хтось може в цьому бачити, але це чисто особиста думка, яка не мусить мати реальне підтвердження. Можна дискутувати і відносно сценічного вираження, предметів, колориту, одягу, але це справа режисера, художника та інших спеціалістів, які дали цьому твору сценічне життя. Однак зводити те, що хотіли сказати автори опери, до «публіцистичної площини» – це занадто однобоке. Так само, як і зводити вигляд легко одягнених карпатських поганських дівчат до сучасних публічних будинків із «жінками в куленепроникних синтетичних колготках». Це вже зовсім не торкається ні музики, ні текстів самої опери.

Можна погодитися із тим, що національна українська музика в опері могла бути і характернішою в окремих моментах, щоб краще передати дух цього народу. Як, наприклад, «Половецькі танці» О. Бородіна, «Польські танці» М. Глінки, «Чеські танці» або інший опришківський танець могли б характеризувати силу і спритність карпатців. Ну, і саме лібретто могло бути більш драматичним, але ж це перша спроба обох авторів і їх право спрацювати матеріал по-своєму. Однак той, хто виставляє свій твір для загального сприймання, має рахуватися із загальною думкою, чи думкою спеціалістів, хоч в цьому жанрі автори не мають багато досвіду, бо це власне є тільки перша спроба. Є слабші місця і в музичному та сценічному опрацюванні цього твору, але ж театр, тим більше Ужгородський, не можна порівнювати із оперними, де все інше: сцена, куліси, оркестр, професійні співаки вищого рівня, великі балетні групи, хори і сценічні можливості. Інші зали, атмосфера, публіка і сама критика цього жанру музики.

Трохи до змісту. Сама постать князя Лаборця і історичні події того часу спонукують і цікавіші та драматичніші можливості, однак автор лібретто підійшов до них по-своєму і трохи поверхово. Замість героїчного твору про

мужнього князя і героїчний опір карпатців переважаючій силі стотисячної орди угрів-мадярів вийшла досить меланхолічна і сумна констатація поразки і поневолення. Не вийшло ані ліричного твору, де домінувало б нещасне кохання або особиста трагедія. Хоче легенди містять і таку можливість. Наприклад, в декотрих розповідається про кохання доньки Лаборця до воєводи, з яким вони пізніше вбивають вождя угрів Алмоша-Альму. І хоч самі гинуть, цим врятовують свій народ від поневолення і рабства, тобто смертю викуповують волю, бо угри не залишаються на карпатській землі. Але це справа авторів. Однак важко оправдати постать князя Лаборця, який в опері викреслений дуже недостатньо, бо з'являється практично тільки на початку опери і в її кінці, наче нічого не зробив для свого народу і загинув ганебною смертю. Ця постать трохи необдумана, хоч за назвою твору мала б бути чи не головною, бо історичні документи говорять, що карпатці на чолі з князем вчинили уграм мужній опір. Значить, мусили мати сильну оборону, організоване військо, князь мусив стояти на чолі боротьби хоробрих карпато-руських воїнів, хоч сили й були мабуть нерівні. Із самої опери це не видно і навіть незрозуміло, де проходить дія. На початку опери князь з'являється якимось несподівано і ніби тільки тут дізнається про напад на Карпатську Русь угрів-мадярів. Насправді, князь не міг не знати, що велика орда угрів пробилася через волохів і даків, тобто через Трансильванію за Дунай, завоювала там придунайських слов'ян і осіла біля Балатону. Адже це було, так би мовити, за його «плотом», могло торкатися і самої Карпатської Русі. А в самій опері він, як державний діяч, цілком випав з дії, а карпатський народ виглядає як лісове плем'я, не здатне боронитися, захоплене неорганізованим і непередбаченим. Так не могло бути, адже з легенд можна довідатися, що князь Лаборець особисто доглядав за побудовою оборонних укріплень. І не тільки земляних, як, наприклад, Земплинська чи біля Сваляви, але й міцних мурованих кам'яних фортець, як Хуст, Мукачево, Ужгород, бо язичницькі жерці попереджали його про наближення якоїсь небезпеки. Це важливий момент для викреслення особи князя Лаборця. Визначна роль князя і в хрещенні Карпатської Русі, бо він сам прийняв християнську віру, вважаючи її передовішою, ніж язичницька. Її прийняти вже сильні південні і західні держави. В Карпатську Русь її принесли учні Кирила і Мефодія, яких тевтонці вигнали із Моравії. Це також могло бути відображене в лібретто. Правда, слід додати, що в той час, коли народжувався задум опери, про відображення хрещення Карпатської Русі не можна було й думати. Проте зустріч монахів із язичницькими жерцями, які тоді, видно, не раз відбувалися, могла б бути цікавою. Міг би прозвучати і церковний хор, співаний процесією християн. Християнський обряд міг би бути використаний при похороні князя Лаборця і тих, що загинули, адже деякі легенди говорять, що їх хоронили і за язичницьким, і християнським обрядами.

Князь напевно був і добрим батьком, коли виховував свою доньку після смерті дружини. Виховував її, як воїна, коли не мав сина, бо хтось після нього мав перебрати князівський трон. Всюди брав її з собою. Можливо, можна закидати князеві, що занадто вже багато було зрад, від чого потім загинув і сам, потерпів народ, а він не побачив цього. Але ж, якщо співставити факти, то можна припустити, що зради могли допуститися декотрі впливні особи і воєводи, які перед тим заслужилися в успішних походах, і потім хотіли, як завжди, більше почестей, ніж їм дісталось. А Лаборець занадто довіряв їм і дав себе приспати їхніми зрадливими переконаннями, що небезпека їм не загрожує. А самі між тим здавали фортеці завойовникам без опору. Як бачимо, є багато цікавого матеріалу, щоб викреслити героїчну і трагічну долю карпаторуського князя і взагалі слов'янського народу.

І донька князя могла бути викреслена більш яскраво і мужньо. Це дівчина-воїн, любляча донька і князівна, яка хоч і мріє про звичайне людське кохання і щастя, без вагання вирішує віддати і власне життя, щоб убити вождя угрів Алмоша і помститися завойовникам. В опері вона могла б бути яскравою героїчною жіночою постаттю. Непереконливою вийшла і сцена, коли донька Лаборця співає свою арію на авансцені перед табором угрів, які вдають, що сплять, а самі слідкують за нею, щоб зловити у сіті, як легковажну пташку. Для досвідченого воїна це непростима помилка. Якщо брати до уваги, що вона хотіла убити вождя угрів, то мусила видумати хитрий план і не дати себе отак легко зловити. Може дала себе кимось привести, як полонену доньку князя, але достойну, з якою вождь говорив би з повагою, потім приспала його пильність і в зручний момент убила добре схованим ножом. В опері вона банально врятовується і на кіці твору ніби божеволіє. Заключним хором, на який падає сніг, зображено сумну долю карпатців, як поневоленого народу.

Але ж історія говорить щось інше. Із смертю вождя Алмоша угри не сміють поселитися в карпатському краї, бо в них існував закон, що там, де гине їх вождь, вони не сміють поселитися. Тому залишають карпатський край і йдуть за Дунай до Арпада, чим залишають цей край і карпатців вільними. Пізніше з Карпатською Руссю, як і Київською Руссю, біля якої кілька років кочували, підтримують дуже добрі стосунки: переймають культуру, освіту, релігію, державний устрій. Карпатці допомагають, як культурніший народ, вчитися осілого життя, будівництва жител, землеробства, підтримують тісні господарські та державні стосунки, аж поки угорські королі не дали себе коронувати римським Папою. Аж потім почалося нове підкорення Карпатської Русі, але до того вона іще більше двох століть могла розвиватися самостійно.

Щодо того, чи ця подія є легендою, міфом чи історичною подією, як і князь Лаборець, це для художнього спрацювання зовсім неважливе. Якщо візьмемо, наприклад, усі опери разом, то більшість із них казкові, хоч від цього аж ніяк не втратилася їх художня вартість. Навпаки, вони мають величезний емоційний вплив на розвиток культури народів. І постать князя Лаборця є вдячною темою для авторів, які на її основі створили не один твір: роман, повісті, оповідання, радіоп'єси... Опера – це тільки логічне продовження цих намагань.

Однак вже на самому початку хочеться навести, що історичну постать князя Лаборця підтверджує сам угорський «Анонім, літописець, безименний нотарь короля Бейли», котрий в «Хроніці Густа Гунгарорум», написаний в роках 1147-1152 написав, що Угорська Русь ще до приходу угрів була заселена автохтонним слов'янським населенням, яке вчинило опір завойовникам. Також згадує князя Лаборця.

А тепер вже трохи про сам музичний твір. Сама опера вийшла досить короткою і дуже насиченою. Прем'єра її тривала десь біля одної години двадцять хвилин. Все відбулося якось занадто швидко, і глядачі ані не встигли усвідомити собі все те, що відбулося на сцені. Але не більшою є також недокінчена опера «На русалчин великдень» Миколи Леонтовича, яку він не встиг докінчити через раптову смерть, і яку аж десь 20 років тому по записав авторських допрацював композитор Мирослав Скорик. Можливо, варто було б її допрацювати, поширити зв'язуючою музикою, ліричними сценами і танцями, можливо і духовною музикою, яка була б там доречною. Бо класичні опери з перервою всередині тривають близько трьох годин. Однак порівнювати цю нову оперу з великими і відомими класичними операми важко, бо це перший такий твір Володимира Любимова. До того ж ми знаємо в більшості випадків переважно ті найкращі, найпопулярніші і найбільш вдалі твори видатних композиторів, провірені часом. Але ж і у тих найславініших композиторів не всі твори були однаково вдалими і популярними.

Наприклад, перш ніж з'явився «Сивільський цирюльник» Джоакіно Россіні, йому довелося написати не один десяток опер, з яких багато тепер навіть невідомі. І перші опери Джузеппе Верді не досягли світової слави, бо кожен композитор повинен дозріти, набрати досвід. Проте для викреслення такої історичної постаті, яким був князь Лаборець, замало одного поверхового джерела, бо тут зовсім не йдеться про якусь інтимну справу, не пов'язану з історією. Тут варто було поритися в багатьох доступних і недоступних джерелах. І назва «Князь Лаборець» не відповідає змісту, бо в опері князь не є головною дійовою особою, не проходить цілою оперою, як Отелло, князь Ігор, Борис Годунов чи інші герої опер. Все це напевно продиктувало б і трохи інший загальний характер музики, тобто мужніший і героїчніший, замість сумного мінорного і ліричного. І взагалі слов'янський характер мав переважати над кочовницько-завойовницьким угорським, на що є багато підстав.

Що торкається музики твору, то я не ставлю собі за мету робити гармонічний розбір твору. Можна хіба сказати, що музика класичного характеру, мелодична, наспівна. Особливо відчувається душевне ставлення композитора до одної з головних дійових осіб – доньки князя Лаборця Світлани. В її аріїх багато ніжності і душевного багатства, що не можна сказати про персонаж князя, характеристика якого більш ніж скромна. Світлана схожа на ліричну героїню з опери П. Чайковського «Євгеній Онегін» Тетяну, чи на героїнь М. Глінки чи О. Верстовського. І персонаж Нянї ніби комунікує із російською класикою. Я маю на увазі дуети Світлани і Нянї на початку і в кінці опери. Також видно дуже чутливе ставлення композитора до хорів, як виразників народу. Тут проявився перш за все багаторічний досвід роботи композитора з професійним хором. Музика і мелодика виразно передає зміст текстів і їх внутрішній настрій. Слід відзначити гарні хороводи на початку опери, які мелодично і ритмічно дуже схожі до українських веснянок чи обжинкових пісень. Невисока тесктура, характерний для давніх народних пісень 5-тидовий розмір, простенька мелодія – творча удача композитора, хоч створюється враження їх автентичності народної. Цими хорами високо піднімається роль народу, хоч, на мою думку, не зовсім оправданим є викреслення князя Лаборця ледве не «служогою народу»: «А я їду життям, як частка вашого життя.., як пастир ваш, як вдячнє дитя». Хоч в опері видно, як, до речі, Шкандиба прагне до влади «сильної руки»: «О ні, все належить силою здобути, обманом, хитрощами навіть, щоб заблистіла, наче сонце слава». Щоб князь Лаборець був аж таким немічним? Історичні факти про це не свідчать.

Угорська сцена домінантна в опері. Про це говорить і сам композитор так: «...спочатку мирне життя, потім напад угорської орди і накінець його наслідки». І в музиці це передано так. Шкода, що завойовники викреслені цікавіше, динамічніше, привабливіше, ніж карпатський народ, який пізніше учив тих же угорців. У так би мовити «мирній» музиці кілька героїчних фраз не можуть свідчити про мужність карпатців.

Вождь угрів (мадярів) Альм має на початку цікавий текст, але менше ясно, чому композитор для вираження цього тексту вибрав вальсовий ритм, який не характеризує дику натуру кочового вождя, для якого характерні інші ритми, барабанчик, комуз і дримба. Тут більше підійшов би, як у дальшому розвитку, дво- чи чотиридовий ритм на словах «Старий ти, твої поради кволі, рости, як пень, і гнити, як колода. На це не звикнем ми ніколи». Або «Ми інший дух, інакша наша врода. Для нас... вітер, хмара, буря, от де наша звичка». Для мирного Русича вальсовий ритм більше підходить. В дуєті з Світланою вождь Альм викреслений вже набагато цікавіше, різкіше, динамічніше. Тріолі в його мелодії ефектні, доцільні. До пари йому і Світлана, яка гордо приймає свою долю.

Гарна арія Русича, провідника із Києва, який вичитує вождеві порушення клятви, даної київському князеві, що орда мирно перейде через Карпатську Русь, як мимо інших руських князівств. На це Альм відповідає: «Чи клявся я, я вже не пам'ятаю. Що слово? Вітер. Пхе і відлетіло». Тут Русин ніби прозріває і вирішує стати на захист Світлани, яка попала в неволю. Кінчається ця сцена гарним дуєтом Ольжича, сина Русина, і Світлани. Ця сцена динамічна і має контрасну музику.

В наступній сцені Шкандиба вирішує зрадити князя Лаборця і віддати його ворогам, щоб здобути прихильність вождя Альма. «Тут треба думати про себе» – говорить він. Князь відбивається від ворогів і говорить із своїм дружинником Шкандибою, щоб билися разом. Це досить велика трудність для співака. Між його фразами мали б бути більші музичні переділи, щоб співак, недосвічений фехтувальник, міг між співом зробити кілька ударів мечем, які заважають співу. Арія князя «От почалось, кров моя тече...» якимось не підходить до цієї метушливої сцени. Вона, можливо, мала б бути самостійною арією князя десь у темниці чи ворожому шатрі, бо навряд чи князя зразу стяли чи повісили, як простого воїна. Адже і його доньку привели як княжну. Вона мала б бути роздумом, жалем з приводу програної боротьби, спогадом про героїчне минуле, коли прибивали щит на браму спаленого Царгорода. Таке ганебне вбивство не дозволяли собі ніякі кочові племена, бо хотіли за них викуп своїх вождів. А ці вожді завжди хотіли через поневолених князів приборкати поневолені народи, зробити їх покірними, а князів зробити послушними валасами, щоб платили данину, бо через них легше управляти народом, ніж примушувати його самим. І зразу після цього має звучати хор «Запам'ятайте» із дуєтом Світлани і Русина. Чи то мав би бути хор полонених, як в опері «Набукко» Дж. Верді, чи тих на волі? Заключна сцена: «Що буде з нами відтепер...» – це сумна констатація безвихідного становища, яке не може виважити заключний оптимістичний хор «Та ми не станем на коліна». Він звучить непереконаливо, бо тільки оранням і сіянням ворогів перемогти не можна. Вони самі не розпадуться на порох. Це якимось пахне пролетарським духом.

Непривабливим є і те, що простий карпатський дідо осуджує князя, хоч напевне для цього не має досить підстав: «Сам князь князівського від себе ніч не має. Ма' лиш те, що дали йому люди, живе з їх розуму і ласки, як день від сонця, ніч від сатани». Можливо, це гарна фраза, але в ті часи таке твердження напевно мало б трагічні наслідки, бо на початку народ величає князя.

Дещо хотілося б також сказати до діапазону голосів окремих співаків. Він дійсно професійний, часто використовуються навіть крайні регістри голосів. Для високопрофесійних співаків це, звичайно, не проблема, але і для них крайньо високі ноти на початку арій використовуються рідко. Непідготовлені попереднім співом, вони небезпечні для інтонування: можливе нечисте інтонування, зрив голосу при легкій індиспозиції співака. Високі ноти кращі всередині арії, коли вона розспівана співак впевнений. Крім, звичайно, певних вигуків, чи особливо трагічних переживань. Наприклад, перша нота в арії Альма є (соль дієз), що для тенора майже крайньо високий регістр голосу, і взяти її без попередньої підготовки не так легко. Якщо співак в своїх голосових можливостях має хоч невеликий запас, ноту легко візьме зверху, але якщо це майже границя, то тиснути її знизу важко. При тому, щоб передати хвилювання, не обов'язково починати з високої ноти, яка може бути в наступному чи дальших тактах. Тоді співакові значно легше, бо може контролювати дихання, підготуватися.

Арії Світлани написані зручно для співу, і співачка виконувала їх із задоволенням, без особливих проявів напруження, як це проявлялося у інших співаках. Тут би хотілося ще додати, що до закінчення певних фраз не обов'язково було іти традиційним способом на квінту з квартовим рухом

вверх. Це сильний вокальний засіб, але якщо другий ступінь над тонікою повторити один-два рази, то рух на секунду вниз буде мати адекватний результат. Особливо це було б доцільним в арії Няні, коли нижні ноти не завжди звучали добре, бо потребують добре розвинутий грудний резонатор.

Кілька слів хотів би сказати і до увертюри твору. Це скоріше вступ, тому що увертюра – це вже розвинутий оркестровий твір самостійного характеру, побудований на матеріалі, використаному в опері. Мав би мати сонатну форму, показ тем, розробку їх, коду а часто й репризу всього матеріалу. Така Увертюра мала б вводити слухачів в атмосферу тої дії, яка буде розвиватися на сцені. А до хорів хотів би додати, що вони написані більш оркестрово, ніж хоровою технікою, що видно по голосоведенню. Правда, таким чином пишуть хори в операх більшість композиторів.

Що торкається режисерської роботи, то вона могла бути більше спрямована на підкреслення карпатського колориту. Карпатці люблять одягатися яскраво, ефектно, їх поведінка мужня аж трохи завзята. В боротьбі з уграми вони мусили бути достойними противниками завойовників. Треба було більше творчої видумки при передачі характерів гірських хлопців. Зустріч вождя Альма (Алмоша) з князем Лаборцем і розправа з ним були якимись поспішними. Окремий дует між ними міг би бути оздобою опери. Хоч вождь жорстокий, але князь також не був боягузом, що має страх за своє життя. Він краще прийме смерть, ніж принизливе життя полоненого і покороного.

Дещо могло бути краще і в декораціях. Хоч картина карпатського лісу дуже ефектна, на початку все ж таки хотілося побачити замкову гору з Ужгородським замком, щоб було зрозуміло, де проходить дія. Закарпатці напевно прийняли б це із захопленням. Ужгородська сцена із нібито троним Альма робили хороше враження, костюми і танці теж добре сприймалися. Однак хотілося більший хор і балетну групу. Але тут виходилося із можливостей. Треба все ж додати, що скромні умови і виразові можливості також впливають на успіх, бо не дають бажаного ефекту, яким би талановитим не був твір.

Напрошується похвалити все ж таки весь реалізаційний колектив, бо провів величезну роботу. Ці дрібні зауваження не можуть затінити того старання і охоти, які проявили всі, кому залежало на успішній прем'єрі цього твору. Якщо порівняти саму партитуру з її сценічною реалізацією, то не можна не відзначити величезну роботу і творчу наснагу, інвенцію і видумку режисера О. Саркісянца, який оживив ці літературні персонажі і наблизив нам частину нашої історії. Не можна обійти велику роботу з оркестром диригента Тетяни Бабець, яка добре справилася з партитурою, хоч на кінці постановки про неї було й трохи забуто. Так само слід відзначити роботу концертмейстера Г. Шевченко та балетмейстера Ю. Мочарко. Щодо самих виконавців-співаків я вже згадував вище, але все ж таки найсипматичнішими були: народна артистка України М. Харченко (Няня) та артистка Ю. Дідик (донька князя Лаборця), заслужений артист України А. Вертелецький (Альм), артист В. Шершун (провідник угрів від київського князя), хоч подяка належить всьому творчому колективу.

Маємо надію, що Закарпатський обласний державний музично-драматичний театр з Ужгорода все ж таки привезе до нас цю виставу і покаже її хоча б у найбільших будинках культури у Гумennomу, Свиднику, Меджилабірцях, Бардієві, Старій Любовні, в театрах Пряшева і Кошиць, щоб і наше населення могло побачити частину своєї історії, твір свого композитора. Напевно це була б велика подія і в нашому культурному житті.

На першій сторінці обкладинки твір Антона Ковача
(Ужгород) «Лемківська Мадонна» (1994).
На другій і третій сторінках батіки Григорія Кореня.

Ціна 10 Ск

Індекс 49092